

Malíř, Jiří

**Formování stran katolických, sociálně demokratické, agrární a
národně sociální**

In: Malíř, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj
politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Filozofická
fakulta Masarykovy univerzity, 1996, pp. 161-224

ISBN 8021012730

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122792>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

FORMOVÁNÍ STRAN KATOLICKÝCH, SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ AGRÁRNÍ A NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ

4.1. ČESKÉ KATOLICKÉ STRANY NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914

4.1.1. EMANCIPACE KATOLICKÉHO POLITICKÉHO HNUTÍ

4.1.1.1. Vznik národní strany katolické: Český katolický politický proud na Moravě, který se od 60. let vyvíjel jako pravé křídlo národní strany s četnými vazbami na konzervativní šlechtu,¹ se v průběhu první poloviny 90. let politicky a zčásti i organizačně osamostatnil.² Reagoval tak na novou situaci, v níž se ocitla česká politika a s ní i moravská národní strana po nástupu mladočechů a na Moravě lidové strany, a na změny, kdy se i v tradičně převážně konzervativní české měšťanské společnosti šířily liberální a v nižších vrstvách obyvatelstva sociálně reformní recepty na řešení palčivých otázek doby. Čerpal také z podnětů, které po vydání encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* v r. 1891 i na Moravě vedly k aktivizaci četných nepolitických katolických spolků, jednot a bratrstev (farní jednoty cyrilské, svatojosefské jednoty katolických mužů a jinochů, spolky katolických tovaryšů, Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje ap.) a k jejich formování v moderní křesťansko-sociální hnutí.

Úzké vztahy k představitelům katolické hierarchie a konzervativní šlechty a patriarchálně konzervativní životní postoje na jedné straně a zájem o charita-

---

1 Viz výše ve 2. kapitole výklad o národní straně a velkostatkářských stranách.

2 Dobová i sekundární literatura o politickém katolicismu je poměrně rozsáhlá a různorodá. Kromě obecných přehledů církevních dějin (V. MEDEK, J. KADLEC, B. ZLÁMAL) nebo jeho dílčích úseků (F. CINEK, P. VYCHODIL, E. MASÁK) jsou k dispozici i přehledy dějin českých katolických stran, většinou od samotných aktérů (T. J. JIROUŠEK, F. M. ŽAMPACH, A. BLABOLIL), objevené novější studie M. TRAPLA o politickém katolicismu a F. KRAVÁČKA o počátcích křesťanského socialismu, zahraniční práce a sborníky: F. SEIBT (ed.), *Bohemia Sacra* (Düsseldorf 1974) a K. BOSL (ed.), *Die Erste tschechoslowakische Republik* (1979), B. SCHMID-EGGER, *Klerus und Politik in Böhmen um 1900* (München 1974) a diplomové práce (M. PORUBKA, J. PODSTUFKA, P. KADLEC). Cenné informace jsou v memoárech a vzpomínkových sbornících M. HRUBANA, T. ŠILINGRA, J. ŠRÁMKA, A. C. STOJANA) a v četných dobových anonymních či autorizovaných brožurách (M. HRUBAN, J. ŠRÁMEK, J. ŠAMALÍK, R. VRBA, J. HOFER, F. SVĚTLÍK, F. M. ŽAMPACH, K. DOSTÁL-LITINOV ad.) obsahujících polemiky, fečí, protokoly sjezdů katolických stran a odborů, stanovy a dějiny spolků, přehledy sněmovních jednání ap.

tivní a vzdělávací činnost mezi nižšími společenskými vrstvami i zájem o sociální problémy doby na straně druhé předurčovaly existenci dvou křídel katolického politického hnutí na Moravě a posléze i dvou stran — národní strany katolické a křesťansko-sociální strany.

Katolická strana národní se zformovala z konzervativně katolického křídla národní strany, které v ní po celá desetiletí tvořilo protiváhu mnohem slabšímu liberálnímu křídlu. Po založení promladočeské lidové strany na Moravě r. 1891 se otázka další orientace národní strany stala prubířským kamenem postupu jejího katolického křídla. Snahy prosadit konzervativně katolickou orientaci národní strany se v první polovině 90. let střetávaly s pokusy staročeského vedení o smír s lidovou stranou. Zprvu, po separaci promladočeské opozice, se až do sjezdu národní strany r. 1893 naděje katolického hnutí na ovládnutí národní strany zdály reálné, protože vedení strany hledalo oporu proti nové lidové straně právě v katolickém křídle a jeho katolicko-politických jednotách.³ Sjezd národní strany 12. 6. 1890 proto přistoupil na dodatek k rezoluci, který navrhlo 30 důvěrníků katolicko-politických jednot na čele s F. Srbeckým a v němž hájení náboženských zájmů bylo označeno za „zájmy nadevšechno jiné vyšší“.⁴ Na druhé straně tyto jednoty a kněží zůstávali, jak ukázaly volby A. Pražáka za zemského a říšského poslance v r. 1890 a 1891 na Boskovicku, spolehlivou záštitou staročeských kandidátů proti nespokojeným rolnickým voličům z řad proliberální opozice.⁵ V katolickém táboře už tehdy — zvláště po odstoupení ministra A. Pražáka r. 1892 — nechyběly hlasy pro zcela samostatný postup.⁶ Vedení katolického hnutí tvořené hlavně vydavatelstvím listu Hlas je však využívalo spíše jako prostředek nátlaku, který měl vedení národní strany přimět k ještě větší ústupnosti.

Aspirace exponentů katolicko-politických jednot na ovládnutí národní strany ztroskotaly na tom, že odstoupení Taaffeho vlády vedlo ve svých důsledcích staročeské poslance z Moravy k sblížení s mladočeskou poslaneckou delegací. Když se potom sjezd důvěrníků moravské národní strany r. 1893 přihlásil k opoziční politické linii mladočechů a odrazil snahy katolických delegátů o prosazení vlastní politické koncepce i jejich požadavek, aby katolicko-politické jednoty byly vedle nově založeného Národního klubu uznány za oficiální organizační základnu národní strany, důvěrníci těchto jednot demonstrativně opustili sjezd a ústy V. Ševčíka si „katolická strana národní na Moravě“ vyhradila

---

3 Srov. dopis A. Pražáka V. Ševčíkovi 3. 12. 1890; in: MZA, G-60, k. 1, v němž o nově založené Katolicko-politické jednotě v Boskovicích píše, že je „nejlepším prostředkem, aby tendence Selským spolkem také na Boskovsko zanášené, pokud namířeny jsou proti kněžstvu a straně konzervativní, se tam neujaly“.

4 J. PERNES, *Vznik* (1975) 119.

5 TAMTÉŽ, 124–125, 141–143.

6 Srov. v kapitole o velkostatkářích (2.3.4.3.) korespondenci V. Ševčíka s E. Belcredim z počátku 90. let a Belcrediho Prememoria biskupu F. Bauerovi z 5. 6. 1892 in: A. OKÁČ (ed.), *Deníky*.

volnou ruku a samostatnost.⁷ Roztržka dostoupila vrcholu a požadavky katolicko-politických jednot tak nabyly na ultimativnosti. Za setrvání v národní straně žádaly, aby její poslanci „nechali všeho koketování s liberalismem mladočeským a lidovým“.⁸ Vzájemný vztah klesl na bod mrazu poté, když vedení národní strany odmítlo oficiální účast na prvním sjezdu katolíků českého jazyka, který se konal 1. 8. 1894 v Brně, stejně jako programové požadavky z něho vzešlé⁹.

O osamostatnění katolického křídla pak s definitivní platností rozhodl vstup poslanců moravské národní strany do mladočeského klubu na říšské radě a uzavření volební dohody národní strany s lidovou stranou k zemským volbám r. 1896, když se před tím katolickým konzervativcům za přispění konzervativních velkostatkářů pod vedením O. Serenyiho podařilo v červnu 1895 ještě téměř o rok odvrátit dohodu výkonných výborů národní a lidové strany.¹⁰ Předáci katolického hnutí považovali „organické splynutí se stranou lidovou“ přes v podstatě stejný program národní, státoprávní a národohospodářský „za daných poměrů za nemožnost“.¹¹ Proto po vstupu staročeských poslanců J. Žáčka, J. Svozila, J. Rozkošného a V. Kulpa do mladočeského Klubu neodvislých poslanců českých na radě říšské 17. 3. 1896 porady důvěrníků katolicko-politických jednot 24. 3. 1896 v Brně, 21. 5. 1896 v Olomouci a 24. 6. 1896 v Přerově s konečnou platností rozhodly o založení samostatné katolické strany národní. Osamostatňovací proces katolického politického hnutí byl završen valným sjezdem důvěrníků nové strany 14. 9. 1896 v Přerově¹².

4.1.1.2. Organizační a sociální základna národní strany katolické: Organizačně se nová strana opřela o katolicko-politické jednoty, které při svém mohutném oživení v 90. letech soustřeďovaly své působení v první řadě na hájení katolických zásad ve stále sekularizovanější společnosti a „k obraně a emancipaci katolického života z područí nepříznivých poměrů“.¹³ Podle stanov většiny z nich chtěly „vzbuzovati katolické vědomí a zjednávati učení a zásadám katolické církve v soukromém i veřejném životě náležitě platnosti“ a „působiti k tomu, aby zákonodárství veškeré na základech křesťanských založeno bylo“.¹⁴ Konzervativně katolická orientace jednot byla zaručena nejen účastí konzervativních

7 SJEZD DŮVĚRNÍKŮ (1893).

8 Hlas 46, č. 257 (11. 11. 1894) 1.

9 Srov. řeč M. Hrubana in: VALNÝ SJEZD KATOLICKÉ STRANY NÁRODNÍ V PŘEROVĚ (Brno 1896) 12–13; Hlas 46, č. 173 (2. 8. 1894) 1; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 19.

10 ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 19, 68.

11 Srov. projev kněze dr. J. Schneidera na schůzi staročeského Národního klubu r. 1895; in: DRUHÝ ROK (1895) 38–39.

12 F. M. ŽAMPACH, Dvacet roků katolické strany národní na Moravě (1916); F. RAJHRADSKÝ (= ŽAMPACH), Katolická strana politická na Moravě; F. M. ŽAMPACH, Z dějin československé strany lidové; in: MZA, G-297, k. 2, in. č. 42–43; VALNÝ SJEZD (1896); ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 15–22.

13 B. ZLÁMAL, Příručka českých církevních dějin 9 (Olomouc 1970) 50.

14 STANOVY KATOLICKO-POLITICKÉ JEDNOTY PRO BRNO A PRO POLITICKÝ OKRES BRNĚNSKÝ (Brno 1892) 1.

složek českého měšťanstva a na venkově rolnictva na jejich aktivitách, ale hlavně rozhodujícími pozicemi, které v jejich vedení nadále zastávali kněží.

Působení těchto jednot, k nimž jen v letech 1891–1897 na Moravě nově přibylo dalších 22,¹⁵ a jejich nároky na politické zastoupení v 90. letech značně vzrostly, zvláště když se jednoty staly základem budování okresních organizací a okresních sborů důvěrníků ve stranu přerůstajícího katolického hnutí.¹⁶ Jejich vlivu muselo už v první polovině 90. let ustupovat nejen vedení národní strany, ale i vydavatelstvo listu Hlas, které do založení samostatné strany představovalo jakési koordinační centrum katolického hnutí na Moravě.¹⁷

Vedle katolicko-politických jednot měla pro činnost národní strany katolické význam také síť nejrůznějších nepolitických podpůrných, vzdělávacích, charitativních, náboženských spolků a církevních bratrstev, které se původně vyvíjely zcela mimo politickou zónu, ale v průběhu 90. let byly stále více vtahovány do politického života jako součást zpočátku nepolitického křesťansko-sociálního hnutí.

V samotném vedení strany hráli vedle kněží, jako byl A. C. Stojan, V. Ševčík, T. Šilinger, F. Valoušek, J. Pospíšil ad., rozhodující roli také advokáti (M. Hruban,¹⁸ J. Koudela), později i zástupci rolnictva (J. Šamalík, J. Kobzík) a inteligence (J. Kadlčák, J. Sedláček), nepřímou měla na orientaci strany vliv i vysoká církevní hierarchie na čele s brněnským biskupem F. S. Bauerem a prelátem J. Pospíšilem.¹⁹ Důležitou oporu při formování strany tvořil katolický tisk, zvláště brněnský Hlas a olomoucký Našinec. Dozorčí rada družstva Hlas představovala dokonce po určitou dobu prozatímní výkonný orgán vznikající strany.

4.1.2. OD KŘESŤANSKO–SOCIALNÍHO HNUTÍ KE STRANĚ

4.1.2.1. Aktivizace křesťansko-sociálního hnutí po r. 1891: České křesťansko-sociální hnutí se na Moravě formovalo jako součást širšího hnutí zahrnujícího všechny české země a zpočátku částečně spjaté i s křesťansko-sociálním hnutím německým. Ideově i organizačně se opíralo o aktivitu mladší generace kněžstva, která se v duchu zmíněné encykliky Lva XIII, inspirovaná prvním sjezdem delegátů katolického dělnictva československého 8. a 9. 9. 1894 v Litomyšli

15 Nejvíce v letech 1891–1892. Jejich výčet srov. M. PORUPKA, *Vznik* (1972); též J. PERNES, *Vznik* (1975) 184–185.

16 Srov. sebevědomý postup katolických jednot v případě doplňovacích voleb r. 1892 na Boskovicku. TAMTÉŽ, 174–175.

17 Vydavatelstvo Hlasu zprvu mělo zájem na ovládnutí národní strany, proto mnohem více taktizovalo. Podle zápisků E. Belcrediho z 25. 6. 1889 se dokonce v té době schylovalo ke sloučení Hlasu a Moravské orlice. Srov. A. OKÁČ (ed.), *Deníky*.

18 Dříve byl koncipientem u vůdce moravských staročeků J. Žáčka, v katolické straně národní se stal předsedou. M. HRUBAN, *Z časů* (1967).

19 B. ZLÁMAL, *Příručka* 9 (1970) 62.

a už poučená dobovými sociálními teoriemi²⁰ vehementně pustila do organizačního a sociálně reformního působení mezi širšími vrstvami obyvatelstva, včetně dělnictva²¹.

Organizační oporu křesťansko-sociálního hnutí v 90. letech tvořily jednoty katolických tovaryšů, které po sjezdu předsedů a příznivců těchto jednot z Čech a Moravy 5. 8. 1891 v Praze změnilly své původní vzdělávací a podpůrné zaměření v aktivní působení mezi dělnictvem s cílem zamezit vlivu sociální demokracie. Přes početnou několikatísícovou členskou základnu²² však většinou nepodchycovaly tovární dělnictvo, i když se později staly základnou křesťansko-sociálního odborového hnutí. Obdobný cíl, zejména mezi mládeží, měly svatojosefské jednoty katolických mužů a jinochů, kterých do r. 1899 vzniklo na Moravě celkem 14, a vzdělávací katolický spolek Svornost v Brně s filiálkami. Jako původně jediná katolická odborová organizace působil v letech 1890–1899 Ústřední spolek oboru tkalcovsko-soukenického bratrstva v Brně a jeho filiálky.²³ Ve druhé polovině 90. let vznikly na Moravě také křesťansko-sociální spolky a jednoty žen a dívek a další nepolitické spolky.²⁴ V srpnu 1896 byl založen Politický klub katolického dělnictva v Brně, který především organizoval agitační schůze za požadavky katolického dělnictva a koordinoval činnost všech křesťansko-sociálních spolků v Brně²⁵.

4.1.2.2. Přerod v zemskou organizaci křesťansko-sociální strany: Celkem do r. 1899 rozvinulo svou činnost na Moravě 123 spolků, které se hlásily k českému křesťansko-sociálnímu hnutí.²⁶ Jejich vzájemné organizační sepětí však bylo až do r. 1896 velmi slabé, i když nechyběly pokusy o koordinaci v celočeském měřítku. Patřil mezi ně zejména 1. sjezd delegátů katolického dělnictva československého v září 1894 v Litomyšli a společná účast křesťansko-sociálních spolků na národopisné výstavě r. 1895 v Praze. Přestože sjezd v Litomyšli přijal jednotný program a vyhlásil založení křesťansko-sociální strany pro Čechy a Moravu, české křesťansko-sociální hnutí se po roce 1896 formovalo separátně podle zemí. Přispělo k tomu nejen ustavení samostatné křesťansko-sociální strany v Čechách, ale i založení katolické strany národní na Moravě, do jejíhož rámce byly moravské křesťansko-sociální spolky zahrnuty jako její organická součást. Také volby do říšské rady r. 1897, které díky všeobecné volební kurii umožňovaly křesťanským sociálům zasáhnout poprvé aktivně společně s kato-

20 F. SVĚTLÍK, Sociálně a politicky buditelská generace kněžská; in: J. Doležal, Český kněz (Praha 1931) 84–91.

21 F. KRAVÁČEK, Ke vzniku (1960) 7–27; TÝŽ, Katolická církev (1979) 93–115; TÝŽ, Křesťanský socialismus (1974) 146–151.

22 Výstavy r. 1895 se z Moravy účastnilo 34 křesťansko-sociálních spolků s 4296 členy, z nichž 16 spolků mělo více jak 100 členů.

23 F. KRAVÁČEK, Ke vzniku (1960) 9–17.

24 M. PORUPKA, Vznik (1972) 35; P. KADLEC, Vývoj křesťanskosociálního hnutí (1983) 26–27.

25 MZA, B–26, k. 2499, sig. 340.

26 F. KRAVÁČEK, Ke vzniku (1960) 24.

lickou stranou národní do voleb, přispívaly spíše k organizování katolického hnutí na zemské bázi.²⁷

Pro organizační zcelení křesťansko-sociálně orientovaných spolků na Moravě agilně vystupovalo především brněnské centrum kolem Politického klubu katolického dělnictva a redaktorů brněnských listů *Dělník* a *Obrana práce* (J. Cejpek, A. Ripp), které na sjezdu delegátů křesťansko-sociálních spolků 7. 2. 1897 v Brně prosazovalo vzhledem k blížícím se říšským volbám založení samostatné strany na Moravě. Základem měla být organizace podle volebních okresů páté volební kurie, v níž také byla postavena kandidatura redaktora A. Rippa.²⁸ Přípravy sice probíhaly za účasti zástupců národní strany katolické, projevíly se však v nich, jak poznamenal přípis policejního ředitelství, tendence učinit „die christlichsoziale Arbeiterschaft von der Geistlichkeit unabhängig“.²⁹

Křesťansko-sociální hnutí na Olomoucku v čele s J. Šrámkem, F. Valouškem a J. Kadlčákem naopak postupovalo v plném srozumění s vedením katolické strany národní. Přispěla k tomu aktivita a autorita poslance a představitele katolické strany národní a Apoštolátu sv. Cyrila a Metoděje a pozdějšího arcibiskupa A. C. Stojana v křesťansko-sociálních kruzích, částečně i zprostředkovací role vysoké hierarchie, i když ta zejména v osobě arcibiskupa T. Kohna a biskupa F. Bauera zaujímala k národním a sociálním aktivitám kněží rozdílné a často rezervované stanovisko. Společnou platformou křesťansko-sociálního centra v Olomouci se stal olomoucký list *Našinec* a diecézní odbor Apoštolátu sv. Cyrila a Metoděje. Olomoucké středisko tak postupně převzalo vedení v celém hnutí na Moravě, iniciovalo sjezdy a organizační propojení všech křesťansko-sociálních nepolitických spolků, nejprve podle diecézí a potom v celomoravském měřítku. Vznikla tak Sdružení katolických spolků v arcidiecézi olomoucké (10. října 1897 na sjezdu v Hulíně)³⁰ a Sdružení katolických spolků v diecézi brněnské (na sjezdu 3. 11. 1898 v Brně),³¹ v jejichž vedení byli zastoupeni představitelé nepolitických spolků a redaktoři křesťansko-sociálního tisku. Sjednovací proces pak byl dovršen na první moravsko-slezské konferenci křesťanských sociálů ve Vyškově 4. 4. 1899, na níž bylo rozhodnuto za-

27 Ze zemských voleb r. 1896 vyšli vítězně 4 národní katolíci (V. Ševčík, F. Důbrava, J. Sýkora, J. Koudela) a z říšských r. 1897 jeden národní katolík (A. C. Stojan). Při říšských volbách 1901 kandidovaly obě katolické strany společně 5 kandidátů ve všeobecné a 4 ve venkovské kurii. Zvoleni byli jen A. C. Stojan ve všeobecné a M. Hruban ve venkovské kurii a r. 1902 v doplňovacích volbách ještě J. Koudela. Kandidátku a volební program křesťanských sociálů k volbám r. 1901 viz *Voličům páté kurie*; in: *Obrana práce a dělnictva* 1, č. 42 (2. 11. 1900) 1–2.

28 MZA, B–26, k. 2205–A, i. č. 2007, 23. 1., 26. 1., 8. 2., 16. 4. 1897; J. PODSTUFKA, *Klerikální politický proud* (1983) 26–27, 31.

29 MZA, B–26, k. 2205–A, i. č. 2007, 16. 4. 1897.

30 MZA, B–26, k. 2205–A, i. č. 2007, 26. 10. 1897; F. KRAVÁČEK, *Ke vzniku* (1960) 23; B. ZLÁMAL, *Příručka* 9 (1970) 53.

31 MZA, B–26, k. 2205A, i. č. 2007, 24. 10. a 5. 11. 1898; STANOVY SPOLKU „SDRUŽENÍ KATOLICKÝCH SPOLKŮ BRNĚNSKÉHO BISKUPSTVÍ“ (Brno 1899); T. J. JIROUŠEK, *Dějiny* 3 (1909) 85.

ložit křesťansko-sociální stranu pro celou Moravu i Slezsko,³² a na prvním moravsko-slezském křesťansko-sociálním sjezdu 3. 9. 1899 na Velehradě, na němž nová strana byla ustavena.³³

4.1.3. VZÁJEMNÉ PRORŮSTÁNÍ OBOU KATOLICKÝCH STRAN

4.1.3.1. Organizační propojení: Sjednocení nepolitických spolků v křesťansko-sociální straně neznamenal jen neutralizaci separatistických snah brněnského centra, ale přineslo zároveň stabilizaci poměru křesťansko-sociálního křídla ke katolické straně národní. Tím, že se vznikající křesťansko-sociální strana prohlásila za součást katolické strany národní, vznikla v katolickém hnutí zvláštní situace: přes formální existenci dvou katolických stran tvořily obě strany vlastně jeden politický celek s určitým vymezením sféry vlivu a zájmů i způsobu organizace.³⁴

Zatímco křesťansko-sociální strana svou organizační a sociálně zaměřenou aktivitou strhla na sebe postupně většinu členské základny katolického hnutí, katolická strana národní se smrškla prakticky jen na vedení, které rozšířením výkonného výboru o zástupce křesťanských sociálů plnilo funkci politického a ideologického centra celého katolického tábora. Zemský výkonný výbor katolické strany národní v Brně byl tvořen delegáty okresních sborů a Katolického spolku českých rolníků a poslanci obou katolických stran, kdežto výkonný výbor křesťansko-sociální strany, který byl volen ze zástupců diecézních výborů, mu byl podřízen. Vlastní členské zázemí po r. 1899 organizačně podchycovaly diecézní výbory, které sdružovaly celou šíři nejrůznějších katolických spolků (katolicko-politické jednoty, spolky katolických tovaryšů, spolky křesťanských mužů a jinochů, katolické besedy, čtenářské spolky, pěvecké katolické jednoty a spolky žen, farní jednoty cyrilské ap.).

Zamýšlené organizační členění podle volebních okresů páté kurie zůstávalo zpočátku jen v zárodku,³⁵ ale v prvních letech 20. století byla organizační báze postavena na nové základy, které z katolické „dvoustrany“ udělaly moderní ma-sovou stranu a nejsilnější politickou sílu na Moravě. Budováním četných zájmových a svépomocných organizací, které tím, že pokrývaly nejen náboženské,

32 Výkonný výbor se skládal ze tří zástupců brněnské diecéze, tří zástupců olomoucké a jednoho zástupce vřatslavské arcidiecéze (Slezska). MZA, B-26, k. 2205-A, i. č. 2007 (Dělník 14. 4. 1899; Hlas 19. 4. 1899).

33 TAMTĚŽ; PRVNÍ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍ NA VELEHRADĚ 3. A 4. ZÁŘÍ 1899 (Přívoz 1899); Hlas 51, č. 203 (7. 9. 1899) 1; Dělník 15, č. 17 (8. 9. 1899) 1-3.

34 Podle organizačního řádu přijatého vyškovskou konferencí 4. 4. 1899 „moravsko-slezská organizace křesťansko-sociální zůstává co do Moravy se stranou katolicko-národní spojena“. Srov. PRVNÍ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD (1899) 12. Obě strany byly považovány za „dva sbory téže veliké armády katolíků českých na Moravě“. Srov. Dělník 15, č. 7 (14. 4. 1899) 3.

35 PRVNÍ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD (1899) 19.

ideové, kulturní a reformní zájmy (Katolická moderna), ale i materiální potřeby jednotlivých vrstev a skupin katolicky smýšlejícího obyvatelstva, se staly skutečnou organizační základnou obou kooperujících katolických stran. Už první velehradský sjezd křesťansko-sociální strany se kromě budování odborové a ženské organizace zaměřil na aktivity, jako byly nákupní a výrobní řemeslnická a živnostnická družstva, stavby dělnických bytů a rodinných domků, pracovní pojištění, zakládání zálož (,,raiffeisenek“), nákupní selská družstva, útulny pro dělnice ap. Drobná práce v sociální a hospodářské sféře, kterou v teorii i praxi agilně prosazoval spiritus agens křesťansko-sociálního hnutí na Moravě, novojičínský kaplan a později docent teologie Jan Šrámek,³⁶ byla institucionálně podpořena i důvěrným oběžníkem výkonného výboru katolické strany národní z 15. 2. 1901, v němž bylo katolické duchovenstvo žádáno, aby se angažovalo při zakládání a činnosti úvěrních, družstevních a hospodářských spolků a organizací.³⁷ Oběžník se stal základním dokumentem, z něhož vycházela další činnost celého katolického politického hnutí.

4.1.3.2. *Odbory:* Páteří katolického politického proudu se postupně staly odborové a rolnické zájmové organizace. Jediný katolický odborový Ústřední spolek oboru tkalcovsko-soukenického bratrstva z r. 1890 byl r. 1899 nahrazen modernějším Odborovým spolkem katolického dělnictva textilního pro Moravu, k němuž později přibýly další odborové organizace sdružující vedle textilního také dřevařské, kovozpracující, oděvnícké, kožedělné, topografické dělnictvo a dělnictvo tabákových továren, částečně též hutníky a horníky v Hornickém sdružení odborovém, které bylo založeno 1900 v Moravské Ostravě, ale i zemědělce a služby.³⁸ Nedostatečné rozvinutí jednotlivých odborových organizací vedlo vedení křesťansko-sociální strany k vytvoření jejich společného celozemského ústředí cestou shora. Na třetím sjezdu strany r. 1902 na Velehradě bylo po rozhodnutí výkonného výboru založeno „Všeodborové sdružení křesťanského dělnictva pro Moravu a Slezsko“,³⁹ do jehož řad se hned po jeho založení r. 1902 přihlásilo 11 odborových skupin (Brno, Nový Jičín, Vsetín, Zábřeh, Moravská Ostrava, Polská Ostrava, Kroměříž, Prace, Hodslavice, Čejč, Rosice).⁴⁰

36 MANDATÁŘ NÁRODA (1946); F. M. ŽAMPACH, Jan Šrámek (1930); M. HRUBAN, K šedesátinám (1930).

37 MZA, B-26, k. 2205-A, i. č. 1998, 25. 2. 1901; Také M. Hruban na sjezdu katolíků českých r. 1901 v Kroměříži kladl důraz na tuto stránku činnosti: „Nepotřebujeme mravnosti a náboženství in abstracta, v soustavách a knihách, ale v životě, v hospodaření a politice.“ J. PODSTUFKA, Vznik (1983) 40–42.

38 VŠEODBOROVÉ SDRUŽENÍ KŘESŤANSKÉHO DĚLNICTVA ČESKOSLOVANSKÉHO V R. 1910. Zpráva ústředí (Brno b.d. = 1910); P. KADLEC, K vývoji (1983) 75–76; F. KRAVÁČEK, Katolická církev (1979) 108.

39 TŘETÍ MORAVSKOSLEZSKÝ SJEZD KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍ NA VELEHRADĚ 20. A 21. ČERVENCE 1902 (Přívoz b. d. = 1902) 21, 32–47; VŠEODBOROVÉ SDRUŽENÍ KŘESŤANSKÉHO DĚLNICTVA PRO MORAVU A SLEZSKO. Řád správní (Přívoz 1902); Hlas 54, č. 167 (23. 7. 1902) 1–2.

40 F. KRAVÁČEK, Katolická církev (1979) 109. K 4. 4. 1904 bylo ve sdružení organizováno 1223 členů v 34 skupinách, nejčetněji na Brněnsku a Vsetínsku. Srov. Budoucnost č. 15 (8. 4. 1904) 1.

Katolické hnutí tak brzy disponovalo v dělnických, živnostnických i ostatních vrstvách organizací, která v r. 1910 sdružovala na Moravě, ve Slezsku, Dolních a Horních Rakousích 18230 platících členů, organizovaných v 388 místních odborových skupinách, z toho asi 90% členstva i organizací bylo na Moravě.⁴¹ I když zpočátku odborová organizace měla především podpůrné poslání, brzy se stala jedním z nejdůležitějších prostředků politické mobilizace katolického politického tábora, zejména v jeho konkurenčním boji se sociální demokracií.

4.1.3.3. Katolický spolek českého rolnictva na Moravě: Obdobnou roli, jakou hrálo Všeodborové sdružení křesťanského dělnictva pro Moravu a Slezsko mezi dělnictvem, měl v zápase o vliv na rolnictvo Katolický spolek českého rolnictva na Moravě, který byl pod vedením J. Šamalíka a s podporou obou katolických stran založen 23. 9. 1901 na sjezdu na Velehradě.⁴² Spolek, který už r. 1902 měl přes 1000 a r. 1910 kolem 20000 členů a disponoval týdeníkem *Selské hlasy* s přílohou *Selka*, *Selský jinoch* a *Naše omladina*,⁴³ se uplatnil nejen jako nástroj zápasu politického katolicismu proti aspiracím lidové a později agrární strany o vliv na venkově,⁴⁴ ale také jako prostředník zemědělských zájmů, které — když řada jeho činitelů vstoupila do politiky jako poslanci — mohl prosazovat i přímým politickým působením.⁴⁵ Orientace na hospodářskou a svépomocnou činnost,⁴⁶ zejména v oblasti úvěrování („raiffeisenovy“ záložny, Zemědělská družina), učinila z Katolického spolku českého rolnictva masovou organizaci, která na moravském venkově vytvořila účinnou protiváhu rolnickým organizacím ostatních stran a z moravské vesnice základnu katolického politického tábora.

4.1.3.4. Boj o mládež: Těmto pozicím katolických stran napomáhaly i organizace podchycující mládež. Patřily mezi ně zvláště Sdružení venkovské omladiny na Moravě a ve Slezsku a Orel. Sdružení venkovské omladiny, založené v letech 1906–1907 pod patronací J. M. Kadlčáka a dalších katolických politiků, organizovalo v místních skupinách rolnickou mládež, včetně zemědělských dělníků a dívek, a zpočátku konkurovalo křesťansko-sociálním odborovým organizacím. Svým profilem a početností však tvořilo spíše členský rezervoár Katolickému spolku českých rolníků. Sdružení r. 1908 zahrnovalo 197 skupin

---

41 VŠEODBOROVÉ SDRUŽENÍ. Zpráva ústředí (1910); *Hlas* 62, č. 190 (23. 8. 1910) 1–2. Největší vzestup členů (o více jak 100%) byl zaznamenán v letech 1906–1907. Srov. *Mähr. Volksbote* 17, č. 34 (24. 8. 1907) 3.

42 *Hlas* 53, č. 221 (26. 9. 1901) 1–2; J. ŠAMALÍK-SKALSKÝ, *Otázka selská a sociální demokracie. Úvahy z řad rolnictva* (Brno 1898); J. ŠAMALÍK, *Hnutí katolických zemědělců v národě československém* (Brno 1931).

43 Byl založen 1898 jako čtrnáctideník. Srov. *VE SLUŽBÁCH KATOLICKÉHO TISKU* (Brno 1940).

44 Už před zemskými volbami r. 1906 organizoval početně navštěvované okresní selské sjezdy.

45 Téměř všichni členové předsednictva spolku kandidovali v zemských volbách r. 1906 a ve směr všichni byli zvoleni. Srov. J. ŠAMALÍK, *Hnutí* (1930) 14.

46 Stanovy umožňovaly navrhnout kandidáty do zastupitelstev, podávat petice a návrhy zákonodárným sborům, zakládat hospodářská družstva ap. Srov. *STANOVY KATOLICKÉHO SPOLKU ČESKÉHO ROLNICTVA* (Brno 1901).

s 6710 členy a r. 1910 už přes 500 místních skupin organizovaných formálně jako samostatné spolky, které měly k dispozici i vlastní listy Selský jinoch (od 1905 vycházející jako příloha Selských hlasů) a Naše omladina (od 1909 jako příloha Selských hlasů, 1912 samostatně).⁴⁷

Na rozdíl od katolické omladiny se tělocvičné odbory pozdějšího Orla, které vznikaly na Moravě po r. 1902 jako projev nesouhlasu s protiklerikálním zaměřením Sokola, organizovaly při katolických nepolitických spolcích. Po stanovení organizačních pravidel na pátém sjezdu křesťansko-sociální strany r. 1908, podle kterých byly tělocvičné odbory z finančních a praktických důvodů organizačně navenek přičleněny ke křesťansko-sociálním odborovým organizacím, popř. k jiným nepolitickým katolickým spolkům,⁴⁸ jinak ale teritoriálně rozčleněné ve všem podléhaly zemské tělocvičné radě při výkonném vedení strany. Po prosazení společného názvu Orel r. 1909 se z katolického tělocvičného hnutí rychle stala další masová organizace, která roku 1914 zahrnovala na 249 odborů s 12068 členy.⁴⁹

4.1.4. SPOLEČNĚ K MASOVÉ POLITICKÉ „DVOUSTRANĚ“

4.1.4.1. Sociální zázemí katolických stran: Odborové, rolnické, mládežnické a tělovýchovné organizace katolického tábora, k nimž se brzy připojily zájmové organizace dalších sociálních vrstev a skupin — Svaz křesťansko-sociálních živnostníků (1912), Jednota katolického duchovenstva (1906/1907), Spolek katolických učitelů, spolek akademiků Moravan (1906), Družina literární a umělecká (1913)⁵⁰ — vytvořily organizační předpoklad k přerodu obou katolických stran v masovou politickou sílu, v níž se role obou partnerů v symbióze vzájemně doplňovaly.

Katolická strana národní, která vyrůstala z národně orientovaného konzervatismu a soustředovala proto svou pozornost na národně politické, jazykové a školské otázky, přitahovala zejména majetnější střední vrstvy a inteligenci. Z problémů sociálních a hospodářských věnovala pozornost zemědělským a částečně i živnostenským otázkám. Křesťansko-sociální křídlo katolického tábora, které reagovalo na úspěšný postup liberalismu a socialismu modernějšími metodami veřejného působení, přenechávalo zpočátku vysokou politiku katolické straně národní a soustředilo se na budování nepolitických masových organizací

47 PĚT LET PRÁCE A ČINNOSTI; in: Ročenka Sdružení venkovské omladiny na Moravě a ve Slezsku na r. 1912 (Kroměříž 1911) 16–86.

48 R. 1910 existovaly tělocvičné odbory při 74 skupinách všeodborového sdružení s celkem 1694 dospělými cvičenci. VŠEODBOROVÉ SDRUŽENÍ Zpráva ústředí (1910).

49 B. ZLÁMAL, Příručka 9 (1970) 56.

50 SBORNÍK MORAVANA. K pětadvacátému výročí trvání (Brno 1931); F. M. ŽAMPACH, Přehled dějin československé strany lidové (Brno 1933) 15–17; B. ZLÁMAL, Příručka 9 (1970) 59.

a na formulování sociálního a svépomocného programu, který by reflektoval hospodářské a sociální zájmy nižších vrstev.⁵¹

V konečných důsledcích se však v období zavedení všeobecného hlasovacího práva, které křesťanští sociálové na rozdíl od národních katolíků vítali,⁵² staly právě tyto masové nepolitické organizace základem silných mocenských pozic katolického tábora na Moravě jako celku. Proniknutí křesťanských sociálů k zaostalejším skupinám domácího a zemědělského dělnictva a v omezené míře k některým skupinám továrního dělnictva⁵³ sice nestačilo zamezit vlivu sociální demokracie na dělnictvo, získané pozice v těchto vrstvách však spolu s pozicemi, které dosáhli křesťanští sociálové v rozličných vrstvách maloživnostnictva, úřednictva, inteligence a rolnictva, představovaly pro katolický tábor sociálně mnohem různorodější a širší masovou základnu.

4.1.4.2. Vytváření katolického sociálně psychologického prostředí: Silným pojítkem různorodých sociálních skupin vytvářejících členské zázemí katolického tábora byly nejrozličnější formy prezentace katolictví. Kromě přímého podílu duchovenstva v katolických politických a nepolitických organizacích a nepřímých zásahů a vlivu církevní hierarchie (biskupské kurendy, pastýřské listy, schvalování stanov a funkcionářů spolků, finanční podpory) hrály při stmelení katolického tábora úlohu pravidelné mnohatisícové sjezdy katolíků,⁵⁴ které zájmem o veškeré ideové i praktické aktivity nepřímou spolupřispívaly strategii a ideologii politického katolicismu. Nemalou úlohu při této ideověpolitické krystalizaci hrálo na Moravě vědomé pěstování cyrilometodějské a velehradské tradice. Ne náhodou se většina sjezdů katolických nepolitických i politických organizací odehrávala na Velehradě a byla provázána rituálem náboženských a polonáboženských obřadů (svěcení spolkových praporů, poutě, duchovní cvičení, akademie, církevní slavnosti ap.).⁵⁵ Také na lokální úrovni se postupně kolem katolických spolků, tisku, knihoven, družstev a katolických dělnických a družstevních domů vytvářel mikrokosmos katolického sociomorálního milieu zahrnující v sobě nejrůznější stránky veřejného života.⁵⁶ Viditelnou oporou

---

51 Třetí sjezd r. 1902 měl na pořadu hlavně problémy jako: útulny, spotřební a výrobní družstva, zprostředkovatelná práce, bytové a charitativní otázky, svépomocné pojišťování ap. Srov. TŘETÍ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍ NA VELEHRADĚ 20. A 21. ČERVENCE 1902 (Přívoz b. d. = 1902).

52 Zpočátku byli pro poměrné zastoupení menšin. ČTVRTÝ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD (1904); A. BLABOLIL, Křesťanské politické hnutí (1970) 18.

53 Složení delegátů prvního sjezdu křesťanských sociálů r. 1899 viz F. KRAVÁČEK, Ke vzniku (1960) 24–25; jejich seznam in: PRVNÍ MORAVSKO-SLEZSKÝ SJEZD (1899). Další statistické údaje viz VŠEOBDOBOROVÉ SDRUŽENÍ (1910) 55–58.

54 Srov. např. aranžmá a všechny paralelní akce 6. sjezdu katolíků v Olomouci: VI. VŠEOBECNÝ SJEZD KATOLÍKŮ ČESKOSLOVANSKÝCH V OLOMOUCI 12.–15. SRPNA 1911 (Olomouc 1911); B. ZLÁMAL, Příručka 9 (1970) 59–61.

55 Řada dokladů in: F. CINEK, Velehrad víry (Olomouc 1936).

56 Např. křesťansko-sociální spolek „Rovnost“ ve Vítkovicích otevřel r. 1898 „Jubilejní dům císaře Františka Josefa“, v němž se kromě jiných aktivit provozovalo také divadlo. P. KADLEC, K vývoji (1983) 57. Před válkou patřilo katolickým organizacím na 37 spolkových

těchto aktivit se stal rychle vyrostlý „mohutný kolos katolických domů, orloven, odborových, politických a kulturních centrál, deníků a týdeníků, tiskáren, nakladatelství, záložen, konzumů, stavebních a výrobních družstev, jevišť a kin, knihoven a čítáren, stadionů a hřišť.“⁵⁷

4.1.4.3. *Organizační rozmach:* V období do 1907 byly prakticky položeny základy politické i zájmové organizace katolického tábora, v následujícím období došlo k jeho organizačnímu prohloubení a početnímu zmožutnění, které bylo provázáno všemi atributy typickými pro moderní politické strany, včetně zavedení členské evidence a členských příspěvků.⁵⁸

Pátý sjezd křesťansko-sociální strany r. 1908, který se poprvé konal společně pro Moravu, Slezsko a Dolní Rakousy, rozhodl organizovat mezi zemským vedením, nazvaným nyní Československý výkonný výbor křesťansko-sociální, a okresními organizacemi také organizace krajské, zároveň však potvrdil klíčovou organizační úlohu odborů a Katolického spolku českého rolnictva při budování strany.⁵⁹

Katolický tábor na Moravě jako masové politické seskupení tak před r. 1914 vedle původních katolickopolitických jednot a spolků katolických tovaryšů, které byly zastoupeny téměř ve všech moravských okresech, a vedle 433 vzdělávacích spolků disponoval mohutnými organizacemi, jejichž členská základna i přes neúplnost a nespolehlivost údajů dává tušit sílu katolického tábora. Jestliže čtvrtým sjezdem křesťansko-sociální strany na Moravě r. 1904 bylo evidováno 53 spolků s 5640 členy, na zmíněném pátém sjezdu r. 1908 reprezentovalo 360 delegátů už 17058 členů ze 129 katolických spolků a také 116 družstev.⁶⁰ Roku 1910 bylo evidováno už 18273 platících členů strany organizovaných v 388 skupinách.⁶¹ Před první světovou válkou čítalo Všeodborové sdružení 410 organizací s 32000 členy a 123 přičleněných odborů Orla, Katolický spolek českého rolnictva, k němuž se úžeji vázalo 476 skupin Sdružení venkovské omla-

---

a družstevních domů. Srov. též kap. 5.2.3.1, dále: A. BLABOLIL, *Křesťanské politické hnutí* (1970) 19, 22; *TŘETÍ MORAVSKOSLEZSKÝ SJEZD* (1902) 31; F. M. ŽAMPACH, *Dvacet roků katolické strany národní na Moravě* (1916); in: MZA, G-297, k. 2, i. č. 42.

57 F. SVĚTLÍK, *Sociálně a politicky buditecká generace kněžská*; in: J. DOLEŽAL, *Český kněz* (Praha 1931) 90. I když tato reflexe účastníka tohoto kvasu pochází z 30. let, základy zmíněného „kolosu“ byly položeny v letech před r. 1914.

58 Už na třetím velehradském sjezdu r. 1902 byly zavedeny legitimační lístky, členské příspěvky a organizační daň. *TŘETÍ MORAVSKOSLEZSKÝ SJEZD* (1902) 4–5, 25, 28, 29. Původně ovšem byly finance především záležitostí Všeodborového sdružení, ale právě jeho vznik „shora“ byl do značné míry motivován potřebou financovat aktivity vznikajícího odborového i politického ústředí. Později (r. 1910) Všeodborové ústředí spravovalo fondy ve výši téměř 200 000 K. Srov. VII. sjezd delegátů Všeodborového sdružení křesť.-soc. dělnictva československého; in: *Hlas* 62, č. 190 (23. 8. 1910) 1–2.

59 K r. 1910 bylo na Moravě a ve Slezsku zřízeno 25 krajských organizací.

60 J. PODSTUFKA, *Klerikální politický proud* (1983) 51; A. BLABOLIL, *Křesťanské politické hnutí* (1970) 19.

61 S méně řádně platícími šlo o 30000 členů na Moravě, ve Slezsku a Dolních Rakousích, ovšem z toho na Moravě bylo soustředěno asi 90 % členské základny. Srov. *VŠEODBOROVÉ SDRUŽENÍ* (1910).

diny s 23140 členy a Zemědělská družina jako ústředí asi 140 hospodářských besídek a odborových malorolnických organizací, organizoval na 21000 členů, Ústřední jednota hospodářských společenstev uvěrních, zal. 1896 v Brně, sdružovala asi 500 raiffeisenek s 60.000 členy a Moravsko-slezská jednota družstev, zal. 1903 v Brně, soustřeďovala 148 potravních a stavebních družstev s 14000 členy.⁶²

Kromě zájmového katolického tisku měl katolický tábor před válkou k dispozici rozsáhlý tiskový arzenál v popředí s benediktinskou tiskárnou (zal. 1883 v Brně), katolicko-národním deníkem Hlas v Brně⁶³ a listy Našinec v Olomouci a Stráž v Třebíči a s křesťansko-sociálním deníkem Den a týdeníkem Budoucnost (s 9000 předplatiteli), které do r. 1904 vycházely pod názvem Obrana práce a dělnictva, a listem Ostravské noviny (1902–1909, dříve pod názvem Zájmy dělnictva). K nim se řadily některé další krajské listy většinou nerozlišující mezi oběma katolickými stranami jako Ostravský kraj v Moravské Ostravě, Ječmínek v Prostějově, Ochrana ve Znojmě,⁶⁴ Náš věk v Brně, Severní Morava v Olomouci, Jevíčské noviny. Místa, kde byly vydávány, zároveň naznačovala, kde se nacházela regionální střediska politického katolicismu.

Katolický tábor na Moravě tak v letech před první světovou válkou přerostl, jak dokazují počty hlasů získaných v říšských i zemských volbách r. 1911 a 1913, v nejsilnější politické seskupení se značným počtem stoupenců a vlivným nepolitickým zázemím. V cestě k dosažení politického primátu mezi českými stranami mu bránil pouze koaliční postup jeho tří největších rivalů — sociálních demokratů, lidových pokrokářů a agrárníků — kteří volebním preferencím katolíků čelili koaličním využitím většinového volebního principu.

4.2. SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE: NÁRODNOSTNÍ DESINTEGRACE A POLITICKÁ INTEGRACE DO STRANICKÉHO SYSTÉMU NA MORAVĚ

4.2.1. FORMOVÁNÍ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE NA MORAVĚ DO 90. LET

4.2.1.1. Aktivizace dělnických spolků mimo dosah národních stran: Morava patřila díky několika rozvinutým průmyslovým oblastem k zemím s poměrně aktivním a velmi brzy organizovaným dělnickým hnutím. Po sociálních revolucích dělnictva v r. 1848 a živelných stávkových akcích došlo na Moravě už v 60. a 70. letech k organizovanějším projevům socialisticky orientovaného dělnické-

---

62 TAMTÉŽ. Dále k početním stavům srov. A. BLABOLIL, Křesťanské politické hnutí (1970) 22; J. HEIDLER, České politické strany (1914) 58–59.

63 Srov. PAMÁTCE P. TOMÁŠE ŠILINGRA (1938).

64 A. BLABOLIL, Křesťanské politické hnutí (1970) 19–20, 23.

ho hnutí a ke krystalizaci zárodků sociální demokracie.⁶⁵ Základnou tohoto procesu se staly dělnické spolky, dělnický tisk a propagandistická a organizační činnost socialistických agitátorů.

I když se dělnické hnutí na Moravě zpočátku organizačně opíralo hlavně o nepolitické konzumní, spořitelní a podpůrné spolky,⁶⁶ od poloviny 60. let vznikaly také spolky odborové a vzdělávací, které mnohdy suplovaly politickou činnost, a od poloviny 70. let byly zakládány i první dělnické politické spolky. Klíčovou roli v tomto vývoji sehrálo Brno, které se už od 60. let řadilo mezi nejvýznamnější centra dělnického hnutí a později sociálně demokratické strany v monarchii.⁶⁷ Zvláště spolková činnost brněnských knihtiskařů a textilních dělníků směřovala již na konci 60. let k vytvoření spolků sociálně demokratického typu, jako byl Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek (Arbeiterbildungs- und Unterstützungsverein, zal. 1869), Spolek moravských knihtiskařů a písmolijců Moravy (Verein der Buchdrucker und Schriftgießer Mährens, zal. 1870), Dělnický vzdělávací spolek (Arbeiter-Bildungsverein, zal. 1870) a Odborový spolek tkalců (Fachverein der Weber, zal. 1871).⁶⁸ Ještě před založením sociálně demokratické strany v Neudörfllu se tak vytvářely podmínky pro organizační propojení vznikajícího dělnického hnutí.

Pro tento vývoj bylo důležité, že se ve vznikajících dělnických spolcích, které sdružovaly německé i české dělnictvo, prosadila národní tolerance a že se většina těchto spolků v průběhu první poloviny 70. let názorově i organizačně oprostila od vlivu jak německé liberální strany, tak české národní strany. Vliv německých liberálů mezi německými dělníky na Moravě zeslábl diskreditací E. Mühlwassera a převahou, kterou získali v Brně přívrženci A. Scheuea nad přívrženci H. Oberwinderera. Pokus vídeňského dělnického předáka F. Pfeiffera, který r. 1872 založil v Brně dělnický spolek Zwittawa, o prosazení federalisticky konzervativního politického směru ztroskotal na nezájmu moravského dělnictva.⁶⁹ Také snahy staročeků o sjednocení a ovládnutí spolků Řemeslnická beseda Svatopluk, Výpomocná pokladnice řemeslnická a spolku českých tkalců Obrana skončily neúspěchem.⁷⁰

65 B. ŠINDELÁŘ, Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu; in: ČMM 73 (1954) 3–57; F. JORDÁN, Materiály k dějinám dělnického hnutí v Brně v 60. letech minulého století; in: SPFFBU C 25–26 (1978/1979) 159–218.

66 K r. 1864 existovalo na Moravě 12 odborových a spořitelních spolků, 7 katolických tovaryšských spolků a 27 podpůrných spolků řemesel. Srov. J. RADIMSKÝ, Nejstarší spolky (1954) 108–119.

67 J. BAKALA — J. MACHAČOVÁ, Dělnické hnutí a politický vývoj v brněnské průmyslové oblasti; in: Slsb 77 (1979) 241–277; Z DĚJIN DĚLNICKÉHO HNUTÍ NA BRNĚNSKU (Brno 1956); J. JANÁK, K otázce počátku (1971).

68 Srov. J. JANÁK, Brněnský proletariát a vznik první dělnické strany u nás; in: VVM 26 (1974) 9–25.

69 J. JANÁK, Pokus buržoazie o rozkol brněnského dělnického hnutí r. 1871 (K rozbíječské činnosti Friedricha Pfeiffera); in: BVD 3 (1961) 52–62.

70 Předsedou Svatopluku byl staroček dr. J. Illner, Výpomocná pokladnice řemeslnická vznikla na doporučení A. Pražáka a Obrana byla pod vlivem redaktora Občana J. Vrly. Srov.

Naopak sloučením českého spolku Obrana a převážně německého Odborového spolku tkalců v Odborový spolek manufakturních dělníků (Fachverein der Manufactur-, Fabriks- und Handarbeiter) r. 1873 došlo k sjednocení odborové organizace textilního dělnictva bez ohledu na národní příslušnost. Podobně se v této době zformovaly odborové spolky v jiných výrobních odvětvích.⁷¹ Tento proces vyvrcholil 1. 3. 1874 založením politického spolku Vorwärts-Vpřed (Politisch-demokratischer Verein Vorwärts-Vpřed) v Brně, který byl zastoupen i na sjezdu v Neudorfllu a přihlásil se k jeho programu. I když byly dělnické spolky a jejich činitelé záhy vystaveni úřední perzekuci, sociálně demokratické dělnické hnutí v Brně i na celé Moravě v průběhu 70. let zakořenilo. V Brně bylo v roce 1874 činných 22 dělnických spolků, z toho 10 socialistických, na celé Moravě pak bylo v roce 1873 už celkem 93 dělnických spolků.⁷²

Před r. 1874 se vedle Brna šířily dělnické organizace socialistického ražení i na severní Moravě a ve Slezsku, kde od přelomu 60. a 70. let vznikla řada odborových a vzdělávacích spolků v Jeseníku, Krnově, Bruntále, Vítkově, Novém Jičíně, Šternberku, M. Berouně a Rýmařově, z nichž klíčový význam měl zvláště Dělnický vzdělávací spolek v Šumperku.⁷³ Na střední Moravě se stal krystalizačním jádrem dělnického organizování Prostějov,⁷⁴ zatímco v ostatních oblastech Moravy — na jižní a jihozápadní Moravě i na východní a severovýchodní Moravě — vznikaly sociálně demokratické organizace až později.⁷⁵

4.2.1.2. Národnostní utrakvistismus dělnických organizací: Pro vývoj sociálně demokratické strany na Moravě bylo podstatné, že v jazykově smíšených oblastech se vyvinula zvláštní forma organizování dělnictva, která zachovávala rovnoprávné postavení německých a českých dělníků: funkce ve spolcích byly obsazovány dvojmo nebo střídavě Čechem a Němcem, agenda a jednání spolků byly důsledně dvojjazyčné. Týkalo se to zejména uvedených brněnských spolků v 70. letech, ale i spolku Eintracht-Svornost v 80. letech a dvojjazyčného časopisu Noppeisen, který byl v Brně vydáván v letech 1872–1873. V převážně českých nebo převážně německých oblastech Moravy byl tento typ organizací méně častý a zdejší národně smíšené spolky rychle směřovaly ke spolkům buď čistě německým, jak tomu bylo např. v případě Dělnického vzdělávacího spolku

---

J. JANÁK, Brněnský proletariát (1974) 10.

71 Odborový spolek kovodělníků (Fachverein der Eisen-, Metal- und Blechwarenarbeiter), Odborový spolek dřevodělníků (Fachverein der Holzarbeiter), Odborový spolek malířů a natěračů (Fachverein der Maler und Anstreicher) a Odborová jednota dělníků krejčovských aj.

72 J. JANÁK, Brněnský proletariát (1974) 13; J. RADIMSKÝ, Nejstarší spolky (1954).

73 Byl založen r. 1872 a měl až 240 členů a 3 zástupce na sjezdu Neudorfllu. Srov. M. DOHNAL, Dělnické hnutí (1975) 55–67; TÝŽ, Počátky (1963) 127–52; F. SPURNÝ, Počátky (1974) 106–118; F. JORDÁN, Agitace (1957) 225–257.

74 V. LESÁK — M. TRAPL, Přehled dějin (1960) 41–101. Prostějov byl vedle Brna, Svitav, Břežové, Šumperku a N. Jičína zastoupen delegáty na sjezdu v Neudorfllu.

75 M. DOHNAL, Počáteční cesta (1974) 119–127; A. GROBELNÝ, Dělnické hnutí (1962) 9–20; V. PEŠA, Počátky (1960) 92–97; J. JANÁK, K otázkám počátku (1971) 76–85; TÝŽ, Počátky pronikání (1962) 100–123.

(Arbeiterbildungsverein) v Novém Jičíně, nebo ke spolkům čistě českým jako v Prostějově.⁷⁶

Také nově utvářené zemské vedení sociálně demokratické strany na Moravě a ve Slezsku se sídlem v Brně⁷⁷ se skládalo z české a německé sekce. Na rozdíl od Čech, kde se formovala dvě organizační centra sociální demokracie — jedno české v Praze a jedno německé v Liberci — na Moravě a ve Slezsku se utvořila jedna zemská organizace o dvou sekcích. Po založení československé sociálně demokratické strany r. 1878 v Břevnově byla jeho česká sekce na autonomně personálním principu podřízena Centrální komisi československé sociální demokracie a německá sekce přímo centrální komisi rakouské sociální demokracie ve Vídni.⁷⁸

Tato organizační struktura vydržela i v 80. letech, kdy v tradici národnostně smíšených spolků pokračoval dělnický spolek Eintracht-Svornost v Brně a kdy rozkol dělnického hnutí na umírněné a radikální nenabyl na Moravě národnostního charakteru. Navzdory snahám umírněného zemského vedení se radikální frakce v letech 1883–1885 šířila napříč moravskými spolky jak českými, tak německými, rozkol však zde přes silnou agitaci a příliv radikálů z jiných zemí nenabyl takového rozsahu jako ve Vídni nebo v Čechách,⁷⁹ takže právě Morava se mohla stát vhodnou půdou, aby zde byl po založení listu Rovnost r. 1885 a po sjednocení obou frakcí uvnitř české části sociální demokracie na sjezdu r. 1887 v brněnských Lužánkách započat proces, který v celorakouském měřítku byl rozhodnut na sjezdu v Hainfeldu.⁸⁰

4.2.1.3. *Úloha tisku a agitátorů:* Vzhledem k perzekuci dělnických spolků bylo pro počátky i budoucí vzestup sociální demokracie na Moravě důležité působení dělnických listů a propagačních tiskových materiálů, které se na Moravu dostávaly z Vídně, Prahy Lipska, Berlína i Budapešti,⁸¹ anebo vycházely přímo na Moravě. V Brně byly vydávány listy Arbeiterzeitung (1869), Volkstribüne (1869–1870), Neue freie Arbeiterzeitung (1869) anebo zmíněný dvojjazyčný Noppeisen (1872–1873). Větší význam i trvání pak měly listy založené a vycházející v 80. letech: Spravedlnost (1881–1885), Volksfreund (1881–1918) a Bojovník (1883–1884), za nimiž stáli dlouholetí sociálně demokratičtí předáci, T. Indra, E. Zacharias, A. Burian, J. Severa, a které reprezentovaly proti radikálním listům Práce (1883–1884 v Brně), Duch času (1884–1886 v Prostějově) a Hlas lidu (1886–1918 v Prostějově) umírněné křídlo.⁸²

76 F. JORDÁN, *Internacionalismus* (1971).

77 Z. ŠOLLE, *Internacionála* (1966) 127; F. JORDÁN, *Agitace* (1957) 238–239; TÝŽ, *Založení* (1974) 26, 30.

78 F. JORDÁN, *Internacionalismus* (1971) 63–75; F. JORDÁN, *Založení* (1974) 22–32, zde 30.

79 J. RADIMSKÝ, *Brněnské sjezdy* (1950) 3–28; F. JORDÁN, *O rozkolu* (1954) 134–155; TÝŽ, *Radikální dělnické hnutí* (1960) 5–44.

80 F. JORDÁN (ed.), *Sjezd dělnictva* (1957); TÝŽ, *Problémy rozkolu* (1965).

81 O. NEVŘIVA, *Počátky* (1958) pozn. 24.

82 Tito umírnění byli zároveň členy tajného ústředního vedení a svolavatelé sjezdů z let 1880–1887 na Moravě. Srov. O. NEVŘIVA, *Počátky* (1958) 180–188; J. RADIMSKÝ, *Brněnské*

Mimořádný význam pro politickou mobilizaci měla politická a organizační činnost socialistických agitátorů, kteří využívali značné fluktuace a pohybu dělnictva mezi průmyslovými centry k zapojení moravských dělnických spolků jak do zemské, tak celorakouské organizační sítě sociálně demokratické strany.⁸³ Význam jejich působení vzrostl zvláště po vypovězení socialistů z Vídně r. 1884, kdy se jejich prostřednictvím urychlilo šíření socialistických idejí a vzrostl organizační ruch také v okrajových oblastech Moravy.⁸⁴

Menší váha, kterou sociální demokracie přikládala zemské politice, spolu s těmito kontakty způsobily, že vazby moravských sociálních demokratů na vedení celorakouské sociální demokracie bylo mnohem těsnější než v případě vazeb zemských organizací českých a německých měšťanských stran na Moravě na pražské, resp. vídeňské stranické centrály.⁸⁵ Tyto organizační, politické i národnostní aspekty vývoje moravské sociální demokracie se ovšem začaly podstatně měnit v 90. letech 19. století, kdy se sociálně demokratická strana měnila v masovou politickou stranu, která začala účinně zasahovat i do oficiální politiky a účastnit se politického života spolu s ostatními stranami.

4.2.2. PŘEROD SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE V MODERNÍ MASOVOU STRANU

4.2.2.1. Národnostní federalizace sociální demokracie a její podoba na Moravě: Rakouská sociální demokracie po svém sjednocovacím sjezdu v Hainfeldu na přelomu let 1888/1889 přerůstala z tříště perzekvovaných spolků a z pololegálního politicky okrajového postavení v silnou a organizovanou masovou politickou stranu.⁸⁶ Při tomto intenzivním organizačním procesu se v sociálně demokratickém hnutí v českých zemích prosazovaly silné federalizační tendence, které se projeví i na Moravě, kde se při budování stranické organizace sociální demokracie prosadila kombinace teritoriálního a nacionálního principu. Postupně tak vznikly dvě národně oddělené sociálně demokratické organizace, na Moravě se však v mnohém ohledu tento vývoj lišil od vývoje v Čechách.

Brno a s ním celá Morava si v 90. letech podržely význam jednoho z nejvýznamnějších odborových i stranických center rakouské sociální demokracie. Významná role přitom zpočátku připadla zvláště brněnským sociálně demokra-

---

sjezdy (1950) 3–28; TÝŽ, Počátky dělnického tisku (1950) 78–81; F. JORDÁN, Radikální dělnické hnutí (1960) 5–44.

83 Po sjezdu v Neudorfu podnikli brněnští předáci tajnou agitační cestu na severní Moravu a do Slezska.

84 F. JORDÁN, Agitace (1957) 234, 237. Viz též výše pozn. 74.

85 Od r. 1874 a 1878 byla budována jako zemská organizace celorakouské, resp. celočeské (československé) sociální demokracie. Srov. O. KODEDOVÁ, Organizační předpoklady (1963) 671–692; TÁŽ, Vývoj organizační struktury (1964) 79–127.

86 L. BRÜGEL, Geschichte 1–5 (1921–1925); H. MOMMSEN, Die Sozialdemokratie (1963); Z. ŠOLLE, Dělnické hutě (1954); J. GALANDAUER, Od Hainfeldu (1986).

tickým listům Rovnost a Volksfreund, které v 90. letech stály v popředí budování zemské organizace československé sociální demokracie a německé sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in Österreich). Jejich redakce organizováním porad rakouských (15.–17. 8. 1890) a českých (31.10. — 1. 11. 1892) redaktorů sociálně demokratického a odborového tisku přispěly k tomu, že na druhém a třetím sjezdu rakouské sociálně demokratické strany byly přijaty organizační zásady, které umožnily přeměnu sociální demokracie z ideového hnutí v organizovanou stranu.⁸⁷

O vůdčí organizační roli, kterou namísto dosavadního národnostně smíšeného spolku Svornost–Eintracht v Brně redakce brněnských listů Rovnost a Volksfreund převzaly, se potom po roce 1892 stále více dělily s nově založenými politickými spolky — s německým spolkem Volksfreund a českým spolkem Politický klub v Brně (od r. 1895 nazvaný Politický klub dělnictva pro Moravu). Výkonná moc ovšem brzy přešla na zemské a okresní stranické výbory, po r. 1897 značný vliv na rozhodování měly také okresní volební výbory a volební spolky.

Organizační oporu sociální demokracie na Moravě tvořily ještě v 90. letech různorodé vzdělávací odborné a politické spolky, které byly postupně nahrazovány sítí místních a okresních organizací. Vzdělávací a odborné spolky se měnily na odborové organizace. Přestože tento organizační vývoj probíhal zpočátku dosti živelně a počet organizací a jejich teritoriální členění bylo značně proměnlivé, do konce století byly položeny pevné základy jak německé, tak české zemské organizace sociální demokracie na Moravě.

Starší české sociálně demokratické spolky a nově zakládané místní organizace se už během roku 1893 na krajských konferencích seskupily do tří krajských organizací — středomoravské se sídlem v Brně, severovýchodomoravské se sídlem v Prostějově a západomoravské se sídlem v Třebíči — z nichž každá vysílala dva zástupce do zemského stranického vedení. R. 1896 k nim přibyla čtvrtá krajská organizace, východomoravská se sídlem v Mor. Ostravě.⁸⁸ Tyto krajské organizace byly různé početné a silné. Středomoravská měla v roce 1896 už 38 místních organizací s 2642 členy a 54 vzdělávacích, odborných a politických spolků s 3496 členy.⁸⁹ Nahradit vzdělávací a odborné spolky místními organizacemi se ovšem plně nepodařilo ani po sjezdech r. 1898 a 1900.⁹⁰

---

87 Druhý sjezd sociální demokracie r. 1891 pověřil vedením strany redakci Arbeiter-Zeitung ve Vídni a vedle ní pro českou část českých zemí také redakci brněnské Rovnosti. I když další sjezdy r. 1892 a r. 1893 už zvolily výkonný výbor, role redakcí zůstávala i nadále značná. Z. BUREŠOVÁ, Úloha (1955) 130–138; Z. ŠIMEČEK, Redakční práce (1963) 202–214; J. VESELÝ, Josef Krapka (1963) 215–224; Z. ŠOLLE, Dělnické hnutí (1954) 165.

88 E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 57–65; F. JORDÁN, Internacionalismus (1971) 63–75; O. KODEDOVÁ, Vývoj (1964) 120.

89 E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 64; Z. BUREŠOVÁ, Úloha (1955) 137.

90 PROTOKOL IV. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1900) 35–36.

V letech 1896–1897 se organizační struktura přizpůsobila volebním krajům pro volby ve všeobecné volební kurii,⁹¹ ale ze sedmi moravských volebních krajů vznikly do konce 90. let krajské organizace české sociální demokracie pouze v pěti. Z nich nejagilnější vystupovala organizace I. (brněnského) volebního kraje, která na pravidelných konferencích četnými organizačními, agitačními, tiskovými i finančními opatřeními upevňovala své pozice v dělnickém hnutí.⁹² Organizování českých sociálních demokratů na Moravě na zemském základě zpočátku naráželo na nepochopení pražského ústředí, takže uznání zemského předsednictva a zemského vedení strany muselo být na vedení české sociální demokracie v Praze vybojováno.⁹³

Zemská organizace německé sociální demokracie na Moravě byla po její první zemské konferenci 14.–15. 8. 1892 v Šumperku, na níž byl přijat organizační řád, tvořena deseti okresními organizacemi (Brno s jižní Moravou, Šumperk, Uničov, Rýmařov, Nový Jičín, Šternberk, Svitavy, M. Třebová, Olomouc, Dvorce-Budišov), ke kterým v letech 1892–1893 přibyly další čtyři.⁹⁴ Později se jejich počet pohyboval mezi deseti až patnácti na Moravě a mezi čtyřmi až pěti ve Slezsku, neboť němečtí sociální demokraté ze Slezska se na sjezdu 15. 8. 1892 v Krnově a na druhé moravsko-slezské zemské konferenci r. 1894 ve Šternberku rozhodli přičlenit k moravské zemské organizaci. Se Slezskem byla přechodně vytvořena jedna zemská organizace, se společnými sjezdy, společným výkonným výborem, v němž existovalo paritní zastoupení po 4 (od r. 1899 po 5) členech, jedno společné zemské zastupitelstvo, které vysílalo jednoho zástupce do Vídně (E. Rieger), a od roku 1899 i společný sekretariát pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně. Tento stav trval do poslední společné zemské konference r. 1903 v Bruntále, po níž se němečtí sociální demokraté ve Slezsku organizačně opět osamostatnili.⁹⁵

V souvislosti s volební reformou r. 1897 se německá sociální demokracie na Moravě a ve Slezsku začala organizovat podle volebních krajů páté volební ku-

---

91 Srov. kopii připsu Policejního ředitelství v Praze moravskému místodržitelství; in: MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2015/III, 19. 5. 1896, a zprávy o III. sjezdu československé sociální demokracie 10.–12. 4. 1898 v Brně; in: tamtéž, 11. 4., 13. 4. 1898. Organizační řád viz in: Rt 14, č. 32 (23. 4. 1898) 1–2.

92 Přijala např. podrobný „Organizační řád volební“ pro postup při říšských volbách r. 1901, budovala agitační fond, zajišťovala vydávání a šíření Rovnosti a Ženského listu ap. Její příjmy v období 1901–1903 činily téměř 44 % příjmů všech sedmi volebních krajů. MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2011, 16. 12. 1897, 28. 8., 11. 10. 1898, 8. 1., 22. 7. 1899, 1. 10. 1900, 21. 4. 1903, 8. 2. 1904; též in.č. 2015/III, 16. 2. 1898.

93 E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 65–70; M. TAJOVSKÝ, Sjezdy (1980) 31, 52. V čele zemské exekutivy stáli po r. 1897 zejména odboroví předáci R. Merta, F. A. Jura, F. Svoboda. Srov. MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, 2. 6. 1901.

94 Znojmo, Mohelnice, M. Ostrava a Lanškroun, který i když ležel v Čechách, do r. 1897 patřil k moravské zemské organizaci sociální demokracie.

95 MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2013, 15. 9. 1899, 31. 3., 7. 4. 1904; Bestimmungen für die Organisation der deutschen Sozialdemokratie Mährens; in: Volksfreund 24, č. 14 (7. 4. 1904) 2; O. KODEDOVÁ, Vývoj (1964) 112–113; E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 72–4.

rie, okresní organizace však zůstaly zachovány. Podle údajů moravsko-slezské zemské konference bylo na Moravě k 1. 8. 1897 celkem 11 okresních a 78 místních organizací, 35 vzdělávacích, 31 odborových a 17 tovaryšských spolků.⁹⁶ Sjezd ve Šternberku r. 1899 přijal Ustanovení pro organizaci sociální demokracie Moravy a Slezska, podle nichž byla moravsko-slezská zemská organizace tvořena místními, okresními a krajskými organizacemi, krajské organizace se však do konce 90. let podařilo zřídit jen ve 4 ze 7 volebních krajů.⁹⁷ Tuto organizační strukturu respektoval i organizační statut německé sociálně demokratické dělnické strany Rakouska z r. 1912.⁹⁸

4.2.2.2. *Předpoklady přerodu v masovou politickou stranu:* Organizační ruch v české a německé sociální demokracii na Moravě a ve Slezsku přiváděl do jejích řad četné stoupence a byl provázen rychlým růstem organizací a členské základny. Uvědomění si odlišného postavení dělnictva ve společnosti, jeho mentální ohrazení od ostatních vrstev společnosti i možnost legálně prosazovat politické a sociální požadavky (zejména všeobecné a rovné hlasovací právo, osmihodinovou pracovní dobu, starobní a nemocenské pojištění), rozvíjet cílelou politickou agitaci a osvětu, projevovat vzájemnou solidaritu sociálně slabých, to vše upevňovalo svébytné sociálně psychologické klima mezi stále větším počtem sociálně závislého, námezdně pracujících obyvatelstva měst v duchu sociálně demokratických idejí. Jejich projevem nebyly jen pravidelné májové oslavy, četné stávky a silící sociálně demokratická publicistika, ale každodenní životní styl těchto vrstev, k němuž patřila dělnická divadla, dělnické domy, vlastní sportovní organizace a zvýšené skupinové sebevědomí.⁹⁹ Zvláště silně a zprvu zcela bez ohledu na národnost působil na vytváření specifického sociálně demokratického milieu zejména tisk, jehož široká škála pokrývala zájmové spektrum čtenářů a zároveň poskytovala dostatek prostoru pro agitační působení.¹⁰⁰ Materiálnímu zabezpečení a šíření tisku byla věnována neustálá a nemalá pozornost stranických orgánů.¹⁰¹ Hrubou představu o rozšíření soudobého českého sociálně demokratického tisku na Moravě je možno získat na základě po-

96 MZA, B-26, k. 2205-B, in.č. 2013, 5. 8. 1897.

97 K nejlépe organizováním patřil 7. volební obvod na Šumpersku s 1720 organizovanými členy r. 1899. MZA, B-26, k. 2205-B, in.č. 2013, 11. 8. 1899; in.č. 2017, 1. 12., 17. 12. 1899; Volksfreund 19, č. 33 (17. 11. 1899) 1-2.

98 PROTOKOLL DER VERHANDLUNGEN (1913) 8-16.

99 I když dosud pro Brno, resp. pro Moravu chybí soubornější práce podobná publikaci o dělnické Praze, četné dílčí příspěvky dávají tušit podobu tohoto milieu. Srov. např. K. FOJTÍK, Dům na předměstí; in: BVD 5 (1963) 45-68; J. PAVLÍK, Hybešův spolek pro stavbu zdravých a laciných obydlí; tamtéž, 238-244; V. GREGOR, Dělnické pěvecké spolky v Brně a okolí; in: BVD 8 (1966) 128-137.

100 Např. okresní organizace sociálních demokratů v Zábřehu r. 1898 odebírala: Zář a Rudá zář (po 40 ks), Červánky (10), Právo lidu (1), Arbeiterzeitung (1), Volksfreund (11), Solidarität (15), Glühlichter (11), Posel lidu (15), Gewerkschaft (3), Odborové sdružení (1). Srov. MZA, B-26, k. 2205-B, in. č. 2011, 14. 9. 1898.

101 Řadu dokladů o hospodaření s tiskem (Rovnost, Červánky, Rašple, Ženský list, Volksfreund) a o jeho šíření srov. tamtéž, 28. 8. 1898, 8. 2. 1904; in. č. 2013, 7. 11. 1900 ad.

licejní zprávy z 21. 4. 1903, která vyčíslila jeho odběr následovně: Rovnost 2288 ks, Červánky 1982 ks, Rašple 1920 ks, Duch času 2043 ks, Hlas lidu 916 ks, Záře 1544 ks, Rudé květy 190 ks, knihy (brožury) 18130 ks, dělnický kalendář 4533 ks.¹⁰²

Po skromných počátcích české zemské organizace na Moravě v 90. letech, které jsou patrné z neúplných údajů poskytnutých ještě r. 1898 a 1900 sjezdům v Brně a Českých Budějovicích,¹⁰³ k opravdovému vzestupu členské základny došlo v prvních letech 20. století. Zatímco r. 1902 z celkem 338 všech místních organizací československé sociální demokracie bylo na Moravě 67 organizací s přibližně 2500 členy,¹⁰⁴ r. 1905 to už bylo 156 organizací s 4300 členy, r. 1906 pak 208 organizací se 7500 a r. 1907 dokonce 304 organizací s 12000 členy.¹⁰⁵ Početní vzrůst zaznamenali čeští sociální demokraté zvláště na Ostravsku, kde v VI. volebním kraji se v letech 1901–1906 zvýšil počet politických organizací strany ze 7 na 26 a odborových z 29 na 64.¹⁰⁶ Skutečnost, že už v r. 1903 sociální demokraté v 64 obcích Moravy pronikli svými 96 členy i do obecních zastupitelstev, svědčila o rozšiřování jejich akčního rádia i mimo jejich nejvlastnější sociální zázemí.¹⁰⁷

Německá zemská organizace dosáhla velkého početního vzestupu již na konci 90. let. V roce 1894 bylo na Moravě v jejích 14 okresních organizacích 26 vzdělávacích spolků s 2739 členy, 17 odborových spolků s 1522 členy a ve Slezsku 19 vzdělávacích spolků s 2115 členy a 9 odborových spolků s 1083 členy, r. 1901 v 16 okresních organizacích to bylo už 38 vzdělávacích, 128 odborových, 19 tovaryšských a 3 politické spolky. Počet místních organizací se na Moravě zvýšil ze 49 v r. 1896 na 121 v roce 1900.¹⁰⁸ Tento počet se do roku 1911 ještě zmnožil, na Moravě tehdy německá sociální demokracie vládla 175 organizacemi s celkem 6928 členy a ve Slezsku 66 se 3630 členy.¹⁰⁹ Místní organizace však zdaleka nebyly stabilními jednotkami stranické organizace, aby nedocházelo k určitým výkyvům v zemské členské základně jak německé, tak české sociální demokracie. Mnohé z místních organizací zanikly, zatímco další byly nově zakládány. V letech 1911–1913 tak na Moravě zaniklo 90 a nově bylo založeno

102 MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2011, čj. 2083/21. 4. 1903.

103 PROTOKOL III. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1898) 15–18; PROTOKOL IV. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1900) 31–32.

104 PROTOKOL PÁTÉHO ŘÁDNÉHO SJEZDU (1902); J. KOLEJKA, Poznámky (1955) 161–163. Podle policejní zprávy z 21. 4. 1903 bylo na Moravě celkem 61 organizací, z toho v prvním volebním kraji 28, ve druhém 9, ve třetím a sedmém žádná, ve čtvrtém a pátém po 7, v šestém 10. MZA, B–26, k. 2205–B, i. č. 2011, 21. 4. 1903.

105 Z. KONEČNÝ, Dělnické hnutí (1955) 29; TÝŽ, K problematice (1954) 130.

106 J. PAVLÍČEK, K národnostní otázce (1976) 1–13.

107 Komunální politice sociálních demokratů se věnovala i zemská konference 13. a 14. 4. 1903. MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, 21. a 25. 4. 1903.

108 MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2013, 18. 10. 1901; Bericht der mähr. Landesparteivertretung; in: Volksfreund 21, č. 42 (18. 10. 1901) 3; E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 74–78, 86.

109 PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1911) 21, 50.

133 místních organizací, ve Slezsku zaniklo 14 a vzniklo 15 místních organizací.¹¹⁰

Silnou a takřka neoddělitelnou součástí a oporou politické organizace sociální demokracie zůstávaly vedle místních organizací odborové a vzdělávací spolky. Jejich dvě zemské konference r. 1894 a 1897 upevnily horizontální strukturu odborových organizací. Vedly k postupné přeměně vzdělávacích spolků na odborové a k jejich zapojení do jednotné organizační struktury v podobě nově založených zemských odborových komisí na Moravě a samostatně od r. 1894 též ve Slezsku.¹¹¹ Zemské odborové svazy pracovníků jednotlivých profesí, z nichž na Moravě byly velmi vlivné zejména odborové svazy textiláků, horníků a kovopracovníků s centry v Brně a Ostravě, se přihlásily do Rakouské odborové komise.¹¹² Celkový počet všech sociálně demokraticky odborově organizovaných dělníků na Moravě se v roce 1900 pohyboval kolem 8500, počet odborových organizací se v letech 1895–1900 zdvojnásobil na 140, počet vzdělávacích spolků zůstával přes snahu o jejich přeměnu v odborové spolky zhruba zachován.¹¹³ Obrovský vzestup zaznamenala odborová organizace v období do r. 1907, kdy se počet odborových organizací na Moravě zvýšil na 520, a počet v nich organizovaných členů na 49000 členů, z toho 6665 žen.¹¹⁴ Příznakem přerůstání sociální demokracie z reprezentantky vyhraněné sociální skupiny v masovou stranu, která se už neobešla bez zájmového organizování i jiných vrstev obyvatelstva, se stal Svaz moravsko-slezských domkařů a maloročníků, který představoval hlavní organizační nástroj pronikání sociálních demokratů na venkov.¹¹⁵

V organizačním úsilí sociální demokracie na Moravě nabývaly už od konce století na početnosti i významu také ženské organizace.¹¹⁶ Brno se dokonce stalo střediskem celého českého sociálně demokratického hnutí žen. Od r. 1892 zde začal vycházet Ženský list, s podtitulem „časopis pracující třídy ženského pohlaví“, od r. 1896 zde působil první ženský odborový spolek Jednota žen a dívek, když se dřívější česko-německá Jednota dělnic vlnařského oboru r. 1895 rozpadla.¹¹⁷ V r. 1897 zde byl dokonce přechodně vytvořen výkonný výbor

---

110 PROTOKOL XI. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1913) 34.

111 Krajinské, okresní a místní organizace byly postupně zapojeny do jednotné struktury. Srov. O. FRANĚK, Dělnické hnutí (1955) 19–20; E. BRABLECOVÁ, Organizační vývoj (1973) 96–108; NÁSTIN DĚJIN ČESKOSLOVENSKÉHO ODBOROVÉHO HNUTÍ (1963) 70.

112 Odborový svaz textilních dělníků měl v Brně sídlo a r. 1890 i celorakouský sjezd.

113 Přehled síly a schopnosti odborových a vzdělávacích spolků na Moravě; in: Rt 10, č. 40 (3. 10. 1895); III. zemská odborová konference; in: Rt 16, č. 76 (26. 9. 1900).

114 STÄRKE UND LEISTUNGSFÄHIGKEIT DER GEWERKSCHAFTEN IN MÄHREN IM JAHRE 1907 (Brünn b. d. = 1908) 2–3; BERICHT DES LANDES-SEKRETARIATES DER GEWERKSCHAFTS-KOMMISSION MÄHRENS FÜR DAS JAHR 1907 (Brünn 1908).

115 Rezoluce zemské konference; in: MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, 25. a 26. 12. 1910; Sociálně demokratické požadavky pro venkov; in: Slovákco 5, č. 25 (23. 6. 1911) 1.

116 Z členstva 31 spolků zastoupených r. 1894 na sjezdu dělnických spolků z Moravy a Slezska bylo asi 10 % žen. Srov. R. WOHLGEMUTHOVÁ, Účast žen (1965) 406.

117 TAMTĚŽ, 406–407. K vydávání Ženského listu v Brně srov. MZA, B–26, k. 2205–B, in. č.

československé organizace sociálně demokratických žen. Od sjezdu československé sociální demokracie r. 1900 v Českých Budějovicích bylo ženské hnutí s ohledem na jeho význam, který mělo zvláště v odborech, integrováno i do stranické organizace. Sociálně demokratické ženy mohly na všech stupních stranické organizace zřizovat samosprávné sekce a dosáhly zastoupení i ve výkonném výboru československé sociální demokracie. Jejich činnost měl v celé straně koordinovat tzv. agitační výbor žen.¹¹⁸ Organizovanost ženského hnutí a jeho aktivita nedosáhla, jak vyplývá z četných projevů na jednotlivých sjezdech strany, po celé období do r. 1914 očekávaného rozmachu a jeho činnost se omezovala na boj za rovnoprávnost a volební právo žen.¹¹⁹

Obdobný vývoj prošlo i hnutí žen v německé sociální demokracii na Moravě, které bylo organizováno jednotně pro celé Předlitavsko ve Volných politických organizacích žen (Freie politische Frauenorganisationen). V roce 1911 existovalo na Moravě 14 německých organizací sociálně demokratických žen s celkem 1288 členkami a ve Slezsku 15 organizací s 963 členkami, roku 1913 potom působilo na Moravě 18 těchto organizací s 1123 a ve Slezsku 14 s 1106 členkami.¹²⁰ Pro agitační práci byl na Moravě zřízen zemský výbor žen (Frauenlandeskomitee), který byl propojen s říšskou komisí žen (Frauenreichskomitee). Četné zemské a okresní konference žen, srazy žen (Frauentage), zastoupení žen v konzumních spolcích a v předsednictvech nemocenských pokladen, vydávání listu Arbeiterinnen-Zeitung a měsíčníku Mitteilungen des Frauenreichskomitees i právo žen obesílat sjezdy strany byly v letech před první světovou válkou příznakem významu ženského hnutí v rámci německé sociální demokracie.¹²¹

Organizování české dělnické mládeže probíhalo pod patronací vedení strany, které zpočátku bránilo zakládání samostatných mládežnických organizací a fedrovalo pouze mládežnické sekce při místních organizacích strany nebo organizování mládeže v Dělnických tělocvičných jednotách.¹²² Obavy z vlivu národních dělníků a křesťanských sociálů na dělnickou mládež¹²³ vedly ke zvýšenému zájmu o pevnější zapojení mládeže do organizační struktury sociální demokracie. Po devátém sjezdu r. 1909 se organizace mládeže ustálila natolik,¹²⁴ že dne

---

2011, 11. 10. 1898, 22. 7. 1899.

118 PROTOKOL IV. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1900) 38–39; PROTOKOL PÁTÉHO ŘÁDNÉHO SJEZDU (1902) 49–51, 54. V praxi se tato opatření prosazovala velmi pomalu a nedůsledně. Srov. PROTOKOL IX. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1909) 115.

119 PROTOKOL IX. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1909) 110–112; PROTOKOL XI. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1913) 187–188.

120 PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1911) 46, 50; PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1913) 72, 76.

121 PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1911) 21–22, 66–67; PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1913) 26–29; MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2013, 6. 8. 1900.

122 PROTOKOL IV. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1900) 39–40; PROTOKOL PÁTÉHO ŘÁDNÉHO SJEZDU (1902) 47; O. KODEDOVÁ, Vývoj (1964) 109–110.

123 PROTOKOL V. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1902) 71.

124 PROTOKOL IX. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1909) 25–26, 101–110.

23. 12. 1911 se konala první říšská konference československé sociálně demokratické mládeže, na níž bylo zastoupeno 200 sekcí se 4000 členy a dalších 13800 členů v D.T.J. Na Moravě pracoval Zemský agitační výbor sociálně demokratické mládeže pro Moravu a krajské organizace v Brně a Prostějově.¹²⁵

Jedna z prvních mládežnických organizací německé sociální demokracie vznikla už r. 1897 v Brně,¹²⁶ ale ani později, kdy jejich počet vzrostl, neměly příliš velkou členskou základnu: roku 1904 působily na Moravě 2, ve Slezsku 1, r. 1913 na Moravě 16 organizací s 565 členy, a ve Slezsku 6 organizací s 205 členy.¹²⁷ Přes malou organizovanost byla dělnická mládež velmi významnou složkou německé sociální demokracie, a proto jí vedení strany věnovalo nemalou pozornost. Zemská konference o velikonočních r. 1904 v Šumperku v přijatých organizačních zásadách doporučila organizacím „die Bewegung und Organisationsbestrebungen der jugentlichen Arbeiter wärmstens zu unterstützen und zu fordern“.¹²⁸

Velkou pozornost věnovali němečtí sociální demokraté také vzdělávací činnosti. Na Moravě vznikly kromě zemských vzdělávacích výborů (Landesbildungsausschüsse) se sídlem v Brně a v Opavě také četné lokální vzdělávací komise. V řadě větších sídel na Moravě bylo do r. 1913 zřízeno na 20 a ve Slezsku 8 centrálních knihoven a celkem 6 dětských knihoven. V Brně působil místní odbor spolku „Kinderfreunde“.¹²⁹ Nejvýznačnějším agitačním prostředkem sociálních demokratů zůstával ovšem tisk. Němečtí sociální demokraté disponovali četnými tiskovými orgány, k nejrozšířenějším patřil zemský tiskový orgán Volksfreund v Brně (r. 1901 náklad už 3300 ks.) a Volkswacht v Šumperku (r. 1901 náklad 2600). Kromě nich vycházely před r. 1914 na Moravě a ve Slezsku nejméně 1x týdně listy ve městech, jako byla Moravská Ostrava, Znojmo, M. Třebová, Nový Jičín, Břeclav, Jihlava, Šternberk, Odry, Opava, Bílovec.¹³⁰

4.2.2.3. *První politické úspěchy moravských sociálních demokratů:* Volební reforma r. 1897 a politická mobilizace sociálně demokratického dělnictva umožnila významné zastoupení sociálních demokratů z Moravy v říšské radě a později po moravském vyrovnání i na moravském zemském sněmu. Čeští sociální demokraté byli přitom relativně úspěšnější, i když podle počtu odevzdaných hlasů nebyly jejich výsledky tak pronikavé jako českých sociálních demokratů v Čechách nebo německých na Moravě.¹³¹ Z celkového počtu pěti českých

---

125 PROTOKOL X. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1911) 247, 249–50; PROTOKOL XI. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1913) 217.

126 O. KODEDOVÁ, Vývoj (1964) 110.

127 PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1913) 72, 76.

128 MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2013, 14. 4. 1904; Bestimmungen für die Organisation der deutschen Sozialdemokratie; in: Volksfreund 24, č. 14 (7. 4. 1904) 2.

129 PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1913) 36, 38.

130 MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2013, 6. 8., 18. 10. 1901; K časopisu Volkswacht srov. Z. FILIP, Časopis Volkswacht (1970) 29–42.

131 DIE ERGEBNISSE DER REICHSRATHSWAHLEN /.../ FÜR DAS JAHR 1897 (Wien

sociálních demokratů zvolených při volbách do říšské rady r. 1897 v českých zemích byli na Moravě zvoleni dva (J. Hybeš, A. Berner) a ve Slezsku jeden (P. Cingr). Roku 1901 byl ze tří českých poslanců vyslaných do říšské rady na Moravě zvolen J. Hybeš a ve Slezsku P. Cingr. V prvních všeobecných volbách r. 1907 se potom nadprůměrné zastoupení poslanců z Moravy vyrovnalo, když mezi 24 českými sociálně demokratickými poslanci bylo 5 z Moravy.¹³² Také v prvních volbách ve všeobecné volební kurii do zemského sněmu r. 1906 dosáhli sociální demokraté značný počet hlasů, i když proti spojenému odporu ostatních stran se jim za většinového volebního systému podařilo nakonec v užších volbách získat jen 5 z celkem 14 českých a 1 z celkem 6 německých mandátů této kurie.¹³³ Pro upevnění pozic i prestiže sociální demokracie na Moravě v tomto období „zviditelňování“ bylo důležité, že se na špici zemského vedení v jejích obou národních částech prosadila a pevně usadila garnitura poloprofesionálních politiků z řad sociálně demokratických stranických a odborových funkcionářů, sekretářů a redaktorů — z Čechů J. Krapka, M. Špera, F. A. Jura, R. Merta, F. Svoboda, J. Prokeš, K. Vaněk, V. Tusar ad., z Němců M. Eldersch, L. Czech, W. Nießner, A. Pokorný, H. Schlossnikel ad. — kteří dlouhodobě a systematicky budovali stranickou organizaci, určovali její politickou strategii a vedli každodenní praktickou politiku.¹³⁴

4.2.3. NÁRODNOSTNÍ DESINTEGRACE SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE NA MORAVĚ

4.2.3.1. Přetrvávání národnostní spolupráce: I když na Moravě a ve Slezsku došlo už před českobudějovickým sjezdem československé sociální demokracie r. 1893 ke štěpení dosud nacionálně smíšených spolků a k formování svébytné české a německé stranické organizace, jejich budování ještě neznamenovalo programovou ani politickou odluku. Dlouho šlo jen o snahu přizpůsobit praktickou činnost sociální demokracie stále složitější národnostní situaci, součinnost obou národně oddělených zemských organizací tím neměla být dotčena.¹³⁵ Zvláště tam, kde národnostní rozdíly mezi dělnictvem byly přehlušovány sociálními konflikty (Ostravsko, Brno), přetrvávaly národnostně smíšené okresní organizace, ba dokonce ještě v 90. letech vznikaly nové spolky, které byly národnostně

1897); DIE ERGEBNISSE DER REICHSRATHSWAHLEN /.../ FÜR DAS JAHR 1900/1901 (Wien 1902); J. VÁVRA, Československá sociální demokracie (1983) 90–91; M. KOCÍCH Slezsko a Ostravsko (1969) 48–83.

132 J. Hybeš, J. Prokeš, F. Svoboda, F. Tomášek, J. Filipínský. Němečtí sociální demokraté vyslali do říšské rady v r. 1897 a 1901 po jednom poslanci (E. Rieger) a v r. 1907 celkem 3 (H. Schlossnikel, L. Freundlich a W. Nießner).

133 Srov. níže.

134 Srov. kromě tisku záplavu letáků, většinou z pera těchto předáků, kterými byla intenzivně zpracovávána veřejnost. Řada je jich uložena in: MZA, G–297, k. 38, 39 ad.

135 F. JORDÁN, *Internacionalismus* (1971) 63–75.

smíšené, např. v r. 1892 v Přívoze, Mor. Ostravě, Vítkovicích.¹³⁶ V Brně byl v r. 1895 ustaven česko-německý spolek Dělnický dům (Arbeiterheim) s působností na celé Moravě, který vystavěl a provozoval společný Dělnický dům v Juliánově.¹³⁷ Ani po šestém sjezdu rakouské sociální demokracie r. 1897 ve Vídni, který akceptoval federativní organizační princip, ani po sedmém sjezdu r. 1899 v Brně, který přijal nový národnostní program,¹³⁸ nedošlo na Moravě na rozdíl od Čech k důslednému organizačnímu a politickému oddělení sociálních demokratů obou národností. Přes budování paralelních zemských organizací zůstávaly národní zemské i krajské a okresní výbory v těsných kontaktech ještě po celé období 1897–1907, protože organizační členění podle volebních krajů, z nichž většina byla národnostně smíšená, vyžadovalo vzájemnou spolupráci. Dosavadní smíšené organizace se po r. 1897 sice národnostně dělily do národně jednotných okresních organizací — jako ve Znojmě nebo Vítkově — ale v rámci této organizace podle volebních obvodů trvala jednota akcí českých a německých sociálně demokratických organizací i organizační propojení na vyšším stupni. Po r. 1900 disponovala německá sociální demokracie ze sedmi moravských volebních obvodů páté volební kurie jen jednou takřka čistě německou krajskou stranickou organizací, ale i zde na Šumpersku vedle devíti německých okresních organizací existovala 1 česká organizace v Zábřehu. Ve čtyřech dalších volebních krajích byly zřízeny německé sekce národně smíšených krajských organizací a ve dvou dalších existovalo jen několik německých místních a okresních organizací. V zrcadlově obdobné situaci byla také česká sociální demokracie, která s obtížemi a opožděně zakládala české okresní organizace ve 3. a 7. (Šumpersko) volebním kraji.¹³⁹

Stále až do poloviny prvního desetiletí platilo, že obě zemské národní organizace měly na úrovni krajů a celé země společné vedení. Bylo proto běžné, že také po prosazení národnostního oddělení politických a odborových organizací v Čechách postupovali čeští a němečtí, v případě Ostravska a Slezska i polští sociální demokraté v boji za sociální a demokratizační požadavky, při stávkách a manifestacích společně. Po úplném rozkolu české sociální demokracie na Moravě na autonomisty a centralisty tento trend ve zmenšeném měřítku pokračoval na Ostravsku, kde v roce 1911 vznikla tajná internacionální exekutiva (tzv. ostravská internacionála), která byla tvořena zástupci okresních výkonných výborů české (centralistické), polské a německé sociální demokracie.¹⁴⁰

---

136 J. PAVLÍČEK, *K národnostní otázce* (1976) 9.

137 Srov. Spolkové zprávy; in: *Rt* 11, č. 25 (20. 6. 1895); SLAVNOSTNÍ LIST, 40. výročí trvání spolku Dělnický dům v Juliánově 1896–1936 (Brno 1936). V Brně ještě v r. 1901 působil národnostně smíšený Spolek mladistvých dělníků: MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2013, 2. a 10. 9. 1901, 4. 6. 1903.

138 BERICHT ZUM GESAMTPARTEITAG (1899).

139 Srov. návrh usnesení zemské konference 14. 4. 1903, která uložila zemskému výkonnému výboru, „by více péče věnoval vybudování organisací ve všech volebních okresích, hlavně však ve III. a VII., které jsou nejzanedbanější“. MZA, B–26, k. 2205–B, i. č. 2011, 31. 4. 1903. Srov. též E. BRABLECOVÁ, *Organizační vývoj* (1973) 67–70, 80–81, 86.

140 K. JIŘÍK, *Ostravská internacionála* (1964) 190–202.

Praktická nemožnost organizovat čistě české nebo německé krajské organizace byla jednou z příčin zvýšeného zájmu českých a německých sociálních demokratů na setrvání u zemské organizační formy a na uhájení existence zemského vedení strany, a to i proti mínění stranického ústředí německé sociální demokracie ve Vídni a českého v Praze. Většina volebních obvodů, podle nichž se sociální demokraté na Moravě členili, byla smíšená. Proto zejména němečtí sociální demokraté, kteří až na 7. volební kraj (Šumpersko) byli vesměs v menšině, měli eminentní zájem na udržení zemské organizace, která mohla tyto nevýhody zmírňovat.¹⁴¹

4.2.3.2. *Rozchod do tří zemských organizací:* Sociální demokracie na Moravě nemohla být ušetřena vnitřních problémů celorakouské sociální demokracie. Od přelomu století, když zesílily nacionální a separatistické tendence, mezi jejichž projevy patřilo i vypuknutí sporů českých a německých sociálních demokratů o obsazení kandidatury vídeňské městské rady a o dolnorakouskou školskou otázku, upadala sociální demokracie do krize.¹⁴² Dokud se nevyhrotily vztahy mezi pražským a vídeňským stranickým vedením, vyvíjely se poměry v sociálně demokratickém táboře na Moravě relativně málo závisle na desintegračních tendencích. Jednota odborového hnutí na Moravě zůstávala zachována i po vzniku české odborové komise — Odborového sdružení československého (zal. 1897 v Praze). Moravští odboráři odmítli nacionální dělení odborových organizací a respektovali vídeňskou odborovou komisi prakticky až do roku 1910.¹⁴³ V letech 1900–1905 vystupovali dokonce jako prostředníci při pokusech o sjednocení vídeňské a pražské odborové centrály.¹⁴⁴ Ani na Moravě nechyběly už dříve hlasy pro rozšíření Československého odborového sdružení na Moravu,¹⁴⁵ separatistické tendence však zde zesílily teprve v letech 1905–1907. Tehdy se vystupňovaly snahy pražského vedení strany o úplnou nezávislost na vídeňském ústředí a k jejímu dosažení bylo třeba získat také českou zemskou organizaci na Moravě. Po konfliktu českých a německých sociálních demokratů při volbách do brněnského zastupitelstva v létě 1905, v nichž vystupovali poprvé otevřeně proti sobě, se konflikt přenesl i do odborových organizací na Moravě, které jako poslední jednotné odborové organizace představovaly značnou překážku pro emancipační snahy československé sociální demokracie.¹⁴⁶ Zatímco v Čechách se až na výjimky odbory podřídily autonomistickému vedení sociální demokracie, na Moravě snaha zemského vedení české sociální demokracie (V. Tusar, K. Vaněk) o podřízení odborů stranickému ústředí narazila na odpor

---

141 Srov. např. řeč E. Riegra 12. 11. 1899 na zemské konferenci ve Šternberku. Landeskonzferenz in Sternberg; in: *Volksfreund* 19, č. 33 (17. 11. 1899) 3–5.

142 Blíže viz H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie* (1963) 389–422.

143 J. KOLEJKA, *Rozkol* (1956) 1–28; J. HEŘMANSKÝ, *Národnostní rozkol* (1973) 264–274.

144 O. FRANĚK, *K otázce rozkolu* (1955) 174; H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie* (1963) 413.

145 JOSEF KRAPKA — APOŠTOL SOCIALISMU (1934).

146 H. MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie* (1963) 399–340, 390, 407.

odborových předáků (F. A. Jura, R. Merta).¹⁴⁷ Spor o politickou orientaci odborů tak nabyl v letech 1910–1911 na Moravě mnohem ostřejší podobu. Zatímco politické vedení strany se pokoušelo svolat zemskou odborovou konferenci těch odborových organizací, které nesouhlasily s dosavadním odborovým vedením, a na ní vytvořit samostatnou zemskou odborovou organizaci, stávající odborová komise se této agitační kampani, vedené hlavně v Rovnosti, bránila neméně vehementně četnými letáky, ale neúspěšně.¹⁴⁸ O roztržce rozhodly dvě separátně konané odborové konference. První, která se odbyvala 3. a 4. 3. 1910 v Brně a zastupovala na 120 orgnizací, se vyslovila pro osamostatnění odborů, zatímco druhá, konaná o měsíc později 3. a 4. 4. 1910 rovněž v Brně, setrvala na věrnosti vídeňské centrále.¹⁴⁹ Po utvoření autonomistické moravské zemské komise Československého odborového sdružení r. 1910 ta část odborů, která i nadále setrvala ve vídeňské odborové centrále, přistoupila na sjezdu konaném v květnu 1911 v Brně i k politické odluce a k založení samostatné české sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku.¹⁵⁰ Rozkol v odborech tak nevyplýnul jen z rozdílného vztahu jednotlivých odborových organizací k odborové centrále, ale signalizoval hlubší systémové problémy kooperace mezi odbory a politickou reprezentací, z nichž nejdůležitější byla otázka zajištění kontroly nad finančními zdroji.¹⁵¹

4.2.3.3. *Autonomisté a centralisté*: Nová centralistická sociálně demokratická strana soustředila do r. 1914 ve svých řadách na Moravě a Slezsku na 4000 a v odborech 30000 členů. Zpočátku se opírala o 13 organizací, které byly, podobně jako řada centralistických předáků v čele s R. Mertou a F. A. Jurou, vyloučeny z autonomistické sociální demokracie, a o dalších 48, které se k ní přihlásily ještě do konce r. 1910.¹⁵² Brzy si vybudovala vedle odborových a politických organizací také síť ženských, mládežnických, tělovýchovných a družstevních organizací, takže na Moravě r. 1913 disponovala už 112 politickými, 16 ženskými a 29 mládežnickými organizacemi, dále Dělnickým potravním spolkem Vzájemnost v Brně s 6000 členy (včetně německých) a Svazem Mezinárodních dělnických tělovýchovných jednot (M. D. T. J.) v Brně s 1800 členy, který se vytvořil ze zemského výboru mládeže.¹⁵³ Oporu nacházela kromě Brněnska také na Olomoucku a především na Ostravsku, kde se také v říšských volbách

---

147 K. VANĚK, *Co dělat* (1911).

148 Řada z nich je uložena in: MZA, B–26, k. 2205–B, in.č. 2011, 1. 1., 26. 2., 11. 3., 19. 3. 1910.

149 MZA, B–26, k. 2205–A, č.j. 798/5. 4. 1910 a č.j. 803/6. 4. 1910; Die Brünner Gewerkschaftskonferenz; in: Arbeiterzeitung č. 92 (5. 4. 1910) 7–8.

150 O. FRANĚK, *K otázce rozkolu* (1956) 173–181; J. KOLEJKA, *Rozkol* (1956) 1–28; PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN DES PARTEITAGES (1911) 197 an.

151 Nešlo jen o odbory, ale i o tuhý boj o převahu nad okresními nemocenskými pokladnami a družstvy. Srov. *Pozor* 17, č. 40 (26. 2. 1910) 1–2, a č. 42 (1. 3. 1910) 1–2.

152 *Rt* 26, č. 272 (6. 10. 1910) 1; MZA, B–26, k. 2205–A, č.j. 4123/14. 12. 1910.

153 *Proletář* 4, č. 148 (24. 12. 1913) 1–3; Zpráva výkonného výboru České sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku ku sjezdu v Praze r. 1913; in: MZA, G–297, k. 55, in. č. 125–126, f. 203.

r. 1911 ve slezském volebním okrese prosadil její kandidát P. Cingr. Na Moravě centralisté ovládali listy *Dělnický denník* (vycházel nejprve ve Vídni a od 1914 v Brně), *Proletář*, *Žena*, *Rozhledy mládeže* (všechny v Brně) a *Svornost* (M. Ostrava).

I když centralisté byli kromě Slezska relativně nejsilnější právě na Moravě, převaha zde byla jednoznačně na straně autonomistů, kteří rozlukou zaznamenali jen malé ztráty a na konci r. 1910 mohli počítat s 375 místními organizacemi sdružujícími 8778 členů a se 114 mládežnickými organizacemi s 3700 členy.¹⁵⁴ Určitá stagnace členstva (k roku 1914 asi 12500 členů) souvisela s celkovým odlivem členstva v celé sociální demokracii. Podobný pokles znamenala i německá sociální demokracie na Moravě, která měla r. 1911 v celkem 175 organizacích a spolcích 6928 členů, ale v r. 1913 jen 116 organizací s 5582 členy.¹⁵⁵

Podle výsledků voleb zaznamenali autonomisté v tomto období naopak určitý vzestup. V říšských volbách r. 1911 soustředili na Moravě 91300 a ve Slezsku 11000 hlasů oproti 8600 hlasům centralistů na Moravě a 10500 ve Slezsku. Autonomističtí sociální demokraté v těchto volbách získali na Moravě celkem 11 mandátů, tzn. o 6 mandátů více než ve volbách r. 1907.¹⁵⁶ Kromě vlastních sil těžili hlavně z prohloubení protiklerikálních tendencí v českém politickém táboře, které otupily dřívější nedůvěru a averzi ostatních nekatolických stran vůči sociální demokracii. Obdobné okolnosti hrály roli i při zemských volbách r. 1913, v nichž byli autonomisté rovněž úspěšnější než v r. 1906, protože získali o dva mandáty více (celkem 7),¹⁵⁷ zatímco pokusy centralistů prosadit se v zemských volbách skončily i přes rozsáhlou agitační kampaň bez kýženého úspěchu.¹⁵⁸ Autonomisté udrželi také většinu tradičních sociálně demokratických novin: *Rovnost* (Brno), *Duch času* (M. Ostrava), *Hlas lidu* (Prostějov), *Moravský Buditel*, *Slovácko* (Hodonín), a lidových listů *Červánky*, *Solidarita*, *Rašple* a ve Slezsku *Hlas lidu slezského* (Kateřinky), zatímco centralistický *Proletář* zápasil s finančními těžkostmi.¹⁵⁹

---

154 MZA, B-26, k. 2205-A, č.j. 62/5. 1. 1911. V r. 1911 bylo na Moravě jen o 6 méně místních organizací než před rozkolem, tj. 408 a ve Slezsku jen o 5, tedy 64. Srov. PROTOKOL X. ŘÁDNÉHO SJEZDU (1911) 38-40.

155 Srov. PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN (1911) 21; PROTOKOLL ÜBER DIE VERHANDLUNGEN (1913) 25.

156 Srov. přílohu.

157 Dosáhli i lepších výsledků podle počtu odevzdaných hlasů v prvním kole voleb, a sice 107705 hlasů v r. 1913 oproti zhruba 79 000 v r. 1906. Srov. Rt 29, č. 130 (9. 6. 1913) 2; Rt 29, č. 137 (16. 6. 1913) 1.

158 R. MERTA, Voličům všeobecné kurie! (Brno 1913); in: MZA, G-297, k. 39, č.j. 116. Centralisté shromáždili přes 10000 hlasů, ale nezískali jediný mandát. Den 2, č. 133 (10. 6. 1913) 1.

159 Podle policejní zprávy o odborové konferenci centralistů 31. 3. 1912 měl *Proletář* deficit 1900 K. (MZA, B-26, k. 2205-A, č.j. 1008/2. 4. 1912). Odběratelů měl r. 1913 jen 313 (Zpráva výkonného výboru ku sjezdu v Praze 1913; in: MZA, G-297, k. 55, in. č. 125-126, f. 203).

Zakotvení sociální demokracie v původně politicky nepriviligovaných a sociálně nižších vrstvách společnosti od počátku odlišovalo sociální demokracii jak od českého, tak německého národně liberálního milieu, ohraničení československé sociální demokracie však vzhledem k sociální struktuře české společnosti na Moravě nebylo tak ostré jako v případě německé sociální demokracie na Moravě. Pokusy o integraci sociální demokracie do systému stávajících českých a německých politických stran a o její získání pro kooperaci s měšťanskými stranami, které zesílily po její parlamentarizaci a národnostním štěpení, byly proto ve srovnání s německou sociální demokracií úspěšnější v případě české sociální demokracie.¹⁶⁰ Rozhodující podíl na těchto diferencích měla odlišná váha politického katolicismu v české a německé společnosti na Moravě. Zatímco síla samotných německých svobodomyšlných stran dovozovala, aby při většinovém volebním systému čelily německým křesťanským sociálům bez pomoci sociálních demokratů a zároveň i proti nim, strany českého národně liberálního tábora se v boji s politickým katolicismem nedokázaly obejít bez pomoci sociálně demokratických hlasů. Účast českých sociálních demokratů na zemské politice tak pod heslem boje proti klerikalismu přivedla její autonomistickou část až ke spolupráci se stranami národně liberálního a agrárního tábora. Německá sociální demokracie, která získala mezi německými voliči procentuálně zhruba tolik, co česká mezi českým voličstvem, narážela na mnohem silnější ohraničení a na odpor německých nacionálních a svobodomyšlných stran, jejichž koaličním partnerem při volbách r. 1913 se na rozdíl od situace v českém táboře místo sociální demokracie stala německá dělnická strana (Deutsche Arbeiterpartei).¹⁶¹

4.3. PŘEROD AGRÁRNÍHO Hnutí NA MORAVĚ V AGRÁRNÍ STRANU

4.3.1. STAVOVSKÉ AGRÁRNÍ Hnutí DO R. 1890

4.3.1.1. Zájmové rolnické spolčování. Moravská agrární strana byla založena na ustavujícím sjezdu v Olomouci o vánocích r. 1904. I když vznikla o více jak pět let později než agrární strana v Čechách, stavovské agrární hnutí na Moravě mělo za sebou dlouholetý složitý vývoj, jehož peripetie a sociální a teritoriální vazby poznamenaly podobu i další vývoj samotné agrární strany na Moravě.

České stavovské agrární hnutí na Moravě vzniklo podobně jako v Čechách jako odpověď na složité změny, jimiž procházelo venkovské obyvatelstvo po zrušení poddanství v procesu zapojení zemědělské výroby do širšího kapitálového trhu. Na vleklou agrární krizi 70. a 80. let, která postihla zejména producenty cukrovky a obilí v českých zemích, reagovali v některých regionech Moravy

---

¹⁶⁰ Srov. níže kap. 5.2.5.

¹⁶¹ Srov. níže kap. 5.3.

majitelé menších a středních statků, kteří byli primárně závislí na odbytu těchto produktů,¹⁶² intenzivnějším zájmovým spolčováním. V zakládání četných hospodářských spolků, spotřebních družstev, rolnických akciových cukrovarů, sladoven, pivovarů a záložen, rolnických škol a odborných časopisů hledali moravští rolníci už od 60. let nejen ochranu a mimoekonomické záruky své hospodářské prosperity, ale také formy svépomoci a prostředek zefektivnění vlastního zemědělského podnikání. Prvotní organizační základnou rolnického zájmového spolčování se staly od 50. let zakládané filiálky C. k. moravsko-slezské hospodářské společnosti, které v sobě ještě nesly znaky feudálně byrokratické minulosti své mateřské korporace, ale jejich přeměnou ve zcela samostatné hospodářské (zemědělské) jednoty se rolnictvu od počátku 70. let dostávalo pevné báze nejen pro jeho organizační a vzdělavatelskou, ale i podnikatelskou činnost.¹⁶³

Zájmové spolčování a akciové rolnické podnikání mělo pro formování stavovského agrárního hnutí na Moravě a jeho charakter o to mimořádnější význam, že zde na rozdíl od Čech rolnické hospodářské jednoty a korporace měly širší pole působnosti. Jejich činnost nebyla omezena hranicemi politických okresů a jejich akcí se mohli účastnit i nečlenové,¹⁶⁴ což umožňovalo, aby se významně podílely i na dění v mimohospodářských sférách. Ukázalo se to výrazně už při táborovém hnutí na Moravě, k jehož nejaktivnějším aktérům patřili právě představitelé těchto jednot (J. R. Deml, J. Hoch, J. Izák, J. Jašek, L. Kubala, I. Vrba). Rolnické organizace tak na Moravě vystupovaly nejen jako faktor artikulace hospodářských zájmů rolnictva, ale také jako faktor národní integrace. Váha stavovského agrárního hnutí na Moravě byla zvyšována také intenzitou, s níž zde vedle hospodářských jednot působily rolnické organizace se specializovanější hospodářskou funkcí (rolnické záložny, mlékařská družstva ap.). Jejich hustota na Moravě byla v některých oborech, jako např. v případě rolnických záložen, ve srovnání s Čechami větší.¹⁶⁵

4.3.1.2. Význam Hané pro formování agrárního hnutí: Ještě podstatnější pro profil a funkci agrárního hnutí na Moravě byla mimořádná úloha, jakou v něm sehrála oblast střední Moravy, resp. Haná, v níž se koncentrovala převážná část všech organizačních a akciových podnikatelských aktivit českého rolnictva na Moravě. Výjimečnost Hané v českém agrárním hnutí vyrůstala ze souhry několika faktorů. Kromě příhodných přírodních podmínek pro pěstování průmyslových plodin (cukrovka, ječmen, chmel), které umožnily rychlý rozvoj zpracovatelského průmyslu,¹⁶⁶ byla Haná zároveň jednou z mála oblastí Moravy s poměrně

---

162 Na Haně se na produkci cukrovky podíleli více jak ze 75 procent rolníci s výměrou od 2 do 20 ha. Srov. E. ALBERT, *Ekonomika* (1970) 248, 374–376.

163 F. KRAVÁČEK, *Nástin* (1976) 9, 30, 34–35. Srov. též výklad výše o národní straně.

164 A. VERBÍK, *Počátky zemědělských spolků* (1970) 226–252.

165 Číselné údaje viz F. KRAVÁČEK, *Nástin* (1976) 42.

166 Na střední Moravě bylo r. 1913 soustředěno všech 8 českých sladoven a polovina ze 121 družstevních mlékáren na Moravě. Roku 1884 zde bylo 6 z 8 českých roln. akciových cukrovarů a další 2 ze 3 cukrovarů se smíšeným kapitálem. TAMTÉŽ, 39, 40, 44.

kompaktní národnostní strukturou venkovského obyvatelstva, v níž více jak 90% obyvatel venkovských okresů tvořili Češi.

Ekonomicky a národnostně vyhraněný charakter této oblasti a hustý rastr rolnických zájmových a hospodářských spolků zde vytvářely vhodné psychologické milieu pro formování svébytné agrární ideologie, v níž glorifikace sedláka a jeho práce byla formou obrany a vymezení venkova proti městu,¹⁶⁷ i pro vznik vrstvy lokálních předáků (F. Skopalík, J. Hoch, J. Vysloužil, J. R. Demel, J. Vychočil, J. Rozkošný), kteří prostřednictvím pozic v místních rolnických korporacích a obecní samosprávě ve velké míře pronikali i do politiky.¹⁶⁸ I když se jako poslanci začleňovali do řad národní strany, jako mluvčí specifických agrárních zájmů, které se někdy rozcházely s její politikou, se postupně stávali svébytným faktorem vývoje českého politického tábora.

Přes prioritu Hané jako jádra stavovského agrárního hnutí netvořilo toto hnutí ani zde kompaktní celek. Převaha lokálních, odvětvových i osobních zájmů dlouho bránila jednotnějšímu postupu a i později, po vzniku moravské agrární strany, nejenže přetrvávalo napětí mezi jejím původním jádrem na Hané a frakcemi v jiných částech Moravy, ale nepřerušeny zůstávaly také vazby některých frakcí rolnického hnutí na jiné politické subjekty. Vývoj stavovského agrárního hnutí na Moravě před vznikem moravské agrární strany tak procházel několika fázemi, od prvních pokusů o samostatný politický postup v 70. a na počátku 80. let, přes éru vlastního samostatného Českomoravského selského spolku pro Moravu v Olomouci (Selský spolek) v letech 1883–1890 a přes působení Selské jednoty pro Moravu a Slezsko v Olomouci (Selská jednota) v rámci lidové strany v 90. letech až po přerůstání agrárního hnutí v samostatnou stranu v letech 1902–1904.

4.3.1.3. Selský spolek a agrární hnutí na cestě k politické emancipaci: Náběhy stavovského agrárního hnutí ke zcela nezávislému politickému postupu se datovaly už od 70. let. Byly spojeny především s opoziční a organizátorskou činností poslanců J. R. Demla, I. Vrby a L. Kubaly a v 80. letech pak s vytvořením celomoravského organizačního centra agrárního hnutí v podobě Selského spolku. Až do jeho vzniku r. 1883 stál na čele emancipačních snah agrárního hnutí prof. J. R. Demel, který se jako poslanec národní strany a vydavatel listu *Pozor*, který vznikl r. 1871 z listu *Moravský hospodář*, stavěl do opozice proti vedení národní strany už v průběhu 70. let.¹⁶⁹ Opíral se přitom o prestiž, kterou v rodícím se agrárním hnutí získal tím, že se zasloužil o rozšíření rolnických zálož a rolnického družstevnictví na Moravě a svými organizačními, vzdělávacími a podnikatelskými aktivitami mezi rolnictvem střední Moravy významně

---

167 A. VERBÍK, *Formování* (1977) 116–128.

168 O některých z nich in: ZEMĚDĚLŠTÍ BUDITELÉ (1937); F. OBRTEL, *Moravští sedláci* (Přerov 1914); F. WENZL, *Profesor Jan Rudolf Demel* (1935); F. SOBEK, *František Skopalík* (1948); J. MÁŠA, *Jan Rozkošný* (1925); E. REICH, *František Skopalík* (1941) 33–43; TÝŽ, *Prof. Jan Rudolf Demel* (1936) 12–23.

169 TAMTĚŽ; F. KRAVÁČEK, *Nástin* (1976) 5–58.

přispěl k hospodářskému povznesení venkova v tomto regionu.¹⁷⁰ Po neúspěchu své kandidatury v zemských volbách r. 1878 vytvořil ze svého listu, jehož spoluhajiteli byli četní rolničtí předáci, rolnickou opoziční frakci, která jako „neodvislá strana rolnická“ na počátku 80. let usilovala o vytvoření vlastní organizační základny politizujícího agrárního hnutí. I když až na poslance L. Kubalu, který podporoval Demlovy snahy a svým poslaneckým návrhem z r. 1882 na zřízení Zemědělské rady získal agrárnímu hnutí další sympatizanty, se všech ostatních 6 rolnických poslanců národní strany z let 1878–1884 stavělo proti politickému osamostatnění agrárního hnutí, nezabránili tomu, aby po sjezdech rolnictva organizovaných J. R. Demlem, L. Kubalou a J. M. Kadlčákem r. 1880 a 1881 v Olomouci a 1882 v Palkovicích u Místku nedošlo na sjezdu 22. 9. 1883 v Olomouci k založení Českomoravského selského spolku pro Moravu.¹⁷¹

I když tento Selský spolek měl v r. 1885 přes 2500 členů,¹⁷² nepodařilo se mu podchytit a sjednotit celé stavovské agrární hnutí a učinit z něj skutečnou a samostatnou politickou sílu. Prosazení striktně stavovského rázu spolku, v němž členství bylo podle stanov omezeno jen na pozemkové vlastníky nebo na půdě hospodařící jedince,¹⁷³ z něj sice učinilo vyhraněně zájmovou organizaci rolnictva,¹⁷⁴ ale to k jeho upevnění jako politické základny agrárního hnutí nestačilo. Nový spolek byl od počátku vystaven konfliktům, které pramenily jak z převahy a preferování rolnických předáků z Hané, tak z nedůvěry starších rolnických korporací a hospodářských jednot k nárokům Selského spolku stát se jediným reprezentantem celého agrárního hnutí.¹⁷⁵ K tomu přistupovaly rozpory v postojích k náboženské otázce, neboť ustavující sjezd spolku pod vlivem katolicky orientovaných představitelů agrárního hnutí (I. Vrba, J. M. Kadlčák) přijal rezoluci, která prohlašovala, „že otázka rolnická je nejenom otázkou politicko-sociální, nýbrž i otázkou nábožensko-mravní, a proto chce spolek k řešení agrárních poměrů a hájení zájmů rolnických směrem nábožensko-mravním se ubírat“.¹⁷⁶

Všechny tyto diference pak byly znásobeny osobními aspiracemi a animozitami jednotlivých předáků, které oslabovaly akceschopnost a politickou váhu Selského spolku. Ukázalo se to v období zemských a říšských voleb r. 1884 a 1885. Po nástupu J. J. Tvrdíka do funkce tajemníka Selského spolku a redaktora Selských listů, které začala Selská jednota od 1. 4. 1884 pro své členy vydávat, byl ze Selského spolku postupně vytlačen jak autoritativní J. R. Demel se

170 F. WENZEL, *Dějiny záložen* (1937); TÝŽ, *Profesor Jan Rudolf Demel* (1935).

171 F. OBRTEL, *Moravští sedláci* (1914) 267–268; J. KUBLÁK, *Probuzení* (1973) 310–381.

172 P. POSPĚCH, *Založení* (1980) 16–17.

173 „Členem spolku se může stát každý svéprávný, zachovalý, tuzemský majitel pozemků neb s půdou hospodařící občan.“ TAMTÉŽ, 102.

174 Z 31 členů výboru bylo v letech 1883–1890 celkem 26 rolníků, 2 faráři, 1 statkář, 1 učitel a 1 redaktor; z 2366 členů v r. 1887 bylo jen 120 řemeslníků, kteří byli zároveň majiteli nebo pachtýři půdy, a 34 představitelů vesnické inteligence a 17 blíže neurčených. TAMTÉŽ, 13.

175 Konkurentem byly hlavně starší rolnické organizace — okresní hospodářské jednoty.

176 F. OBRTEL, *Moravští sedláci* (1914) 271.

svým listem Pozor, tak i představitelé katolického křídla rolnického hnutí na čele s I. Vrbou a F. M. Kadlčákem.

Liberálnější orientace spolku na čele s J. Vychodilem a J. J. Tvrdíkem však nepřinesla jeho výraznější organizační stmelení ani politické prosazení. Selský spolek vystoupil v zemských volbách 1884 s devíti vlastními samostatnými kandidaturami, ale uspěli pouze dva kandidáti — farář F. Srbecký na Valašsku a rolník K. Zapletal na Hranicku — z nichž ani jeden nepatřil k „tvrdému jádru“ Selského spolku.¹⁷⁷ Situace se opakovala i při říšských volbách r. 1885, v nichž předseda Selského spolku J. Vychodil, kandidující na Kroměřížsku a Prostějovsku proti dosavadnímu rolnickému poslanci F. Skopalíkovi, neuspěl. Selskému spolku se tak nepodařilo podstatněji omezit pozice těch rolnických poslanců národní strany (F. Skopalík, J. Jestřábek, J. Svozil, J. Rozkošný), kteří své poslanecké mandáty opírali o své vůdčí postavení v řadě rolnických akciových podniků a korporací a nemínili se proto podřizovat autoritě Selského spolku.

Přes tyto neúspěchy směřoval Selský spolek ve druhé polovině 80. let k zcela nezávislému politickému postupu. Sebevědomě pěstovaná středostavovská ideologie usilující i o srozumění se živnostnictvem a o připoutání chudších vrstev venkova k agrárnímu hnutí¹⁷⁸ byla spojena s ostřejším vymezením agrárního politického hnutí jak proti šlechtickým velkostatkářům, tak proti národní straně i mladočechům.¹⁷⁹ Selský spolek proto odolal nabídkám J. Žáčka na sblížení s národní stranou, předneseným na sjezdu rolnictva 1887 v Litovli, i obdobným sondážím mladočechů r. 1889¹⁸⁰ a naopak hledal posilu a partnera v agrárním hnutí v Čechách. Selskému spolku se ale nepodařilo, aby byl v Čechách vnímán jako jediný představitel moravského agrárního hnutí. V Čechách ještě více než na Moravě bylo agrární hnutí svázáno s okresními hospodářskými společnostmi, takže naděje představitelů Selského spolku na Moravě na založení obdobné organizace v Čechách nebyly naplněny podle jejich představ. Selská jednota v Čechách vznikla až r. 1889, ale jako organizace úzce provázaná s mladočeskou stranou.

Přes tyto skutečnosti agrární hnutí v Čechách, četné společné rolnické sjezdy a pověstné zájezdy rolníků z Čech na Moravu posilovaly stavovské sebevědomí moravských agrárníků¹⁸¹ i jejich rozhodnutí k zcela samostatnému politickému postupu. Přijetím vlastního programu v r. 1889, vytvořením sítě důvěrníků organizovaných podle speciálního jednacího řádu a zvolením volebního výboru vstoupil Selský spolek v Olomouci do volebních příprav k zemským a říšským

---

177 TAMTĚŽ, 277.

178 Selský spolek usiloval o pojištění zemědělských dělníků, o povinné spojení čeledi, ale také o přísnější čelední řád, který by byl postaven na patriarchálním základě.

179 „Nynější staročeská strana pro rolnictvo ještě velmi málo udělala/.../, ale i mladočeská nemá více upřímnosti k rolníkům /.../. Proto rolníci, neohlížejte se ani v pravo, ani v levo a jděte svou cestou rolnickou k cíli za povznesení stavu selského.“ Selské listy 22. 4. 1889. Cit. dle: P. POSPĚCH, Založení (1980) 22.

180 T. VOJTĚCH, Vítězství (1977) 570–574.

181 K. ADÁMEK, Zájezdy (1908).

volbám 1890 a 1891. Byl však v tomto usilování zastaven úředním zásahem — rozpuštěním spolku pro překročení stanov.¹⁸²

4.3.2. POLITIZACE AGRÁRNÍHO HNUTÍ 1890–1904

Příčiny neúspěchů samostatného politického vystoupení stavovského agrárního hnutí v 80. letech tkvěly v jeho nejednotnosti, neboť kromě katolicky orientovaného rolnictva se proti koncentraci agrárního hnutí v Selském spolku a proti jeho politizaci stavěli také vlivní předáci hospodářských korporací v popředí se stále významnějším J. Rozkošným, kteří prosazovali primárnost hospodářské organizace rolnictva před jeho politizací, v níž spatřovali tříštění rolnictva. J. Rozkošný, i když byl sám jako sedlák už v druhé polovině 80. let zemským a říšským poslancem za národní stranu, prosazoval tuto koncepci jak vůči snahám Selského spolku, tak později proti Selské jednotě. Jeho úsilí o organizaci rolnictva na bázi okresních hospodářských jednot a o jejich zastřešení vyústilo do zřízení českého odboru Zemědělské rady pro Markrabství moravské (1898) a vzniku Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Markrabství moravském (1899), v jejichž čele stanul.¹⁸³

Proto směr dalšího vývoje stavovského agrárního hnutí v patnáctiletí 1890–1904 nadále kolísal mezi budováním apolitických zájmových a hospodářských rolnických organizací a mezi pokusy o politické prosazení agrárního hnutí. Postupná politizace agrárního hnutí v podmínkách dynamicky probíhající politické diferenciaci celé české společnosti však zároveň s sebou nesla orientaci části rolnictva na další politické strany. Proto teprve hledání politického uplatnění agrárních zájmů bez ohledu na dosavadní politické strany se stalo předpokladem k utvoření samostatné agrární strany.

4.3.2.1. Se Selskou jednotou do lidové strany: Tento proces jen z části probíhal na půdě celomoravských rolnických organizací, kterými se po rozpuštění Selského spolku staly nejprve Ústřední rolnická jednota pro Moravu v Olomouci (zal. 14. 9. 1890) a po ní Selská jednota pro Moravu a Slezsko v Olomouci (4. 9. 1892). Právě směr vývoje a orientace Selské jednoty jako hlavní organizace moravského rolnictva v 90. letech rozhodujícím způsobem podmiňovaly možnosti ustavení agrární strany. Ústřední rolnická jednota byla založena jako nepolitická zájmová organizace, která měla „sjednotiti majitele usedlostí ve společenstvo /.../, sjednotiti je v mohutný stav selský“.¹⁸⁴ Přes početné členstvo (1660 členů) se jí však nepodařilo získat na svou stranu existující okresní hospodářské jednoty. Naproti tomu politizující Selská jednota, která ji brzy nahradila, sehrála

182 F. OBRTTEL, *Moravští sedláci* (1914) 283–288; P. POSPĚCH, *Založení* (1981) 260–261.

183 J. MÁŠA, *Jan Rozkošný* (1925); F. KRAVÁČEK, *Organizační a podnikatelská aktivita* (1982) 320–331, 357–363.

184 P. POSPĚCH, *Vznik* (1980) 30–31.

v agrárním hnutí mnohem významnější roli, i když se zpočátku vyvíjela jako součást nově vzniklé lidové strany na Moravě.

Rolničtí předáci se po rozpuštění Selského spolku, které oslabilo emancipační tendence agrárního hnutí a zvýšilo aspirace národní strany i svobodomyšlné opozice na jeho politické ovládnutí, nevzdali účasti na zemských a říšských volbách 1890 a 1891. Soustředění v Rolnickém závodu vydavatelském (zal. 1890) se orientovali na kooperaci se Stránského svobodomyšlnou frakcí kolem Moravských listů, s níž během obou volebních kampaní přistoupili k založení společné lidové strany. Rolničtí zeměští poslanci zvolení r. 1890 se stali prvními poslanci této nové strany a dlouholetý rolnický předák J. Vychodil členem jejího tříčlenného předsednictva a od r. 1893 i členem pražského výkonného výboru mladočeské strany. Pod mladočeský prapor se tak přihlásila značná část agrárního stavovského hnutí, která však zároveň tvořila uvnitř lidové strany svébytnou frakci prosazující vlastní agrární zájmy.

Hlubší programové a zájmové rozpory mezi Selskou jednotou a vedením lidové strany se skrývaly už za pokusy o samostatnou rolnickou kandidaturu předse-
dedy Selské jednoty J. Vychodila při doplňovacích volbách do říšské rady r. 1891 a 1892.¹⁸⁵ Stavovské přístupy Selské jednoty se v první polovině 90. let promítaly i do nespokojenosti s vlivem realistů na politiku mladočeské a lidové strany, do shovívavějšího stanoviska k otázce smíru lidovců s moravskými starořečchy a zejména do negativní reakce na mladočeský návrh volební reformy z r. 1893. Selská jednota na své valné hromadě 3. 12. 1893 v Olomouci odmítla zásadu všeobecného a rovného hlasovacího práva a vystoupila s vlastním návrhem reformy, který preferoval zájmové zastoupení a venkovské voliče.¹⁸⁶ Po sjezdu lidové strany 21. a 22. 4. 1894, na němž K. Kramář napadl stanovisko Selské jednoty k volební reformě,¹⁸⁷ se stavovské agrární hnutí začalo distancovat od celé mladočeské politiky. Tyto spory jen dočasně ustaly po volbě J. Vychodila říšským poslancem lidové strany r. 1895 a po náhlém úmrtí redaktora a ideologa Selských listů J. J. Tvrdíka téhož roku.

4.3.2.2. Agrární hnutí v zápolení stran: Desetiletí do vzniku agrární strany se vyznačovalo hledáním politické orientace celého agrárního hnutí, neboť nástup nových politických stran ho dále desintegroval a komplikoval jeho postavení a byl spolu se změnami osob na čele Selské jednoty a jejich rozdílným vztahem k mladočeské politice příčinou značného rozkolísání politické orientace agrárního hnutí. O vliv na něho už nezápasily jen národní a lidová strana, ale nově také katolické strany, které do svých řad pod praporem početného Katolického spolku českého rolnictva integrovaly také značnou část rolnictva. Na dynamiku vývoje a vnitřní diferenciaci agrárního hnutí intenzivně, i když nepřímou,

---

185 J. PERNES, *Vznik* (1975) 151–152, 172–173.

186 P. POSPĚCH, *Založení* (1980) 35–36.

187 „Co to znamená: chci opravu volební, ale pro selský stav zvláštní garancie? ...Jestliže chcete boj proti privilegiím, nesmíte jich chtít ani pro sebe.“ Citováno dle J. PERNES, *Vznik* (1975) 211.

působilo i moravské pokrokové hnutí a sociální demokracie. Cesta k samostatné agrární straně tak vedla přes složité zvraty v celkové orientaci Selské jednoty a přes postupné vymezování jejího vztahu k ostatním politickým subjektům. Její politická radikalizace v letech 1896–1898 za vedení J. Starošíka a A. M. Daňka byla v letech 1898–1900 vystřídána apolitickou konzervativně stavovskou orientací za předsednictví J. Rozkošného. Po něm se v letech 1900–1902 dostalo ke slovu znovu separatistické křídlo Selské jednoty (J. Starošík, J. Vaca). Vliv stávajících politických stran a jejich poslanců v ní však byl zlomen až v následujícím období 1902–1904, kdy přípravy k založení moravské agrární strany probíhaly zčásti zcela mimo půdu Selské jednoty.

Selská jednota ještě v druhé polovině 90. let přijímala politické vůdcovství lidové strany, ale její loajalita k ní byla oslabována prohlubujícími se rozpory mezi požadavky českých městských podnikatelských vrstev, jak je reprezentovala mladočeská „jazyková“ politika, a hospodářskými zájmy rolnictva, které se vystupňovaly zvláště v souvislosti s projednáváním rakousko-uherského vyrovnání kolem r. 1897. Zatímco představitelé agrárního hnutí žádali zrušení celní a obchodní unie s Uhry, od něhož si slibovali větší odbyt vlastních zemědělských produktů, mladočeská poslanecká reprezentace dávala přednost podpoře vládního návrhu vyrovnání, za kterou očekávala splnění jazykových požadavků.

4.3.2.3. *Peripetie emancipačních snah agrárního hnutí*: Důraz na stavovské agrární požadavky, z jejichž zorného úhlu byly posuzovány i dobové politické otázky, zintenzivněl hlavně s nástupem nových rolnických předáků v čele s místopředsedou Selské jednoty J. Starošíkem a redaktorem Selských listů A. M. Daňkem, kteří na rozdíl od starších rolnických vůdců, loajálních vůči politice lidoveckého stranického ústředí (J. Vychodil), vyvozovali z hospodářské situace rolnictva dalekosáhlé politické konsekvence. Na schůzích Selské jednoty a v Selských listech prosazovali myšlenku, že tato vlajková organizace stavovského agrárního hnutí má být tlumočnickem nejen hospodářských, ale také politických zájmů českého rolnictva na Moravě. Pod vlivem J. Starošíka, který v roce 1897 získal říšský poslanecký mandát, a radikalismu Selských listů se Selská jednota odcizovala lidovecké a mladočeské politice. Stále se držela stavovského pohledu na volební reformu a zdůrazňovala svůj negativní postoj vůči „nelidskému liberalismu“ mladočechů i nesouhlas se smírem lidové a národní strany, v němž spatřovala jen „osobní kšeft“.¹⁸⁸ Na ústupu mladočeské politiky od opozice k vládě jí nejvíce vadilo, že se za ním skrývala ochota mladočechů podpořit za přijetí jazykových nařízení rakousko-uherské vyrovnání, v němž rolnické složky viděly zradu agrárních zájmů a ohrožení samých základů národa.¹⁸⁹

Radikální politizující rétorika Selských listů a předáků Selské jednoty se v letech 1896–1898 vyznačovala ostrými útoky proti oficiální české politice

---

188 Srov. J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 31–32.

189 „Vyrovnání s Uhry na další naše ožebračování jest prý hotovo. Aby naši zástupcové v této otázce podepsali ortel hospodářské smrti našeho národa — nedopustíme.“ Nedopustíme!; in: SL 15 (8.4. 1897) 1–2.

a proti jejímu ústupu od opozice za Badeniho vlády. Po nuceném odchodu redaktora A. M. Daňka a příchodu J. Rozkošného, J. Svozila a J. Vaci do čela Selské jednoty a Selských listů a vstupu četných staročeských a lidoveckých poslanců do Rolnického vydavatelského závodu, který získal větší dohled nad psaním Selských listů, byla ale eliminována ve prospěch zvýšeného důrazu na otázky národní a hospodářské a rezignací na „vysokou politiku“. Výrazem těchto změn byly nové stanovy z r. 1899, které připouštěly členství „bez ohledu na politické přesvědčení“,¹⁹⁰ a konzolidace členské základny a důvěrnické sítě Selské jednoty, do níž bylo v r. 1898 zapojeno 867 důvěrníků v 225 obcích s hlavním podílem hanáckých okresů Olomouc, Přerov, Šternberk, Prostějov, Litovel a Kojetín.¹⁹¹

Rozkošného konzervativně stavovské vedení znamenalo dočasné potlačení tendencí k úplnému politickému osamostatnění agrárního hnutí, třebaže v této době došlo v Čechách k založení agrární strany (11. 1. 1899). V ní však vhodný vzor pro agrární hnutí na Moravě neviděli ani rolničtí předáci věrní lidové straně (J. Vychodil), ani konzervativně ladění představitelé (J. Rozkošný), ale zprvu ani rolničtí vůdci, kteří nebyli zatíženi politickou příslušností k některé z dosavadních stran (J. Vaca).

Pokus o nadstranicky a stavovsky orientované zaměření Selské jednoty oddálil přerůstání agrárního hnutí v samostatnou politickou stranu. Polovičaté řešení vztahu Selské jednoty k ostatním stranám, zejména k dosavadní mateřské lidové straně, prohlubovalo rozpory uvnitř Selské jednoty. Na její valné hromadě 11. 3. 1900 došlo po odstoupení předsedy J. Vychodila, dosavadního nejvěrnějšího exponenta lidovců, k nezvolení J. Rozkošného a po rezignaci J. Vaci a J. Svozila na členství ve vedení Selské jednoty k vítězství separatistického křídla na špicí s J. Starošíkem. I když usnesení nového výboru, které se vyslovilo pro to, „aby moravské rolnictvo utvořilo samostatnou selskou stranu“,¹⁹² bylo na sjezdu důvěrníků Selské jednoty 26. 10. relativizováno, Selská jednota nastoupila opoziční tažení proti oficiální české politice, včetně mateřské lidové strany, a vymaňovala se tak zřetelně z jejího rámce i z vlivu jejích rolnických poslanců.¹⁹³

Ale ani nová orientace Selské jednoty nevedla k založení agrární strany. Politická emancipace Selské jednoty narážela na vnitřní nejednotu agrárního hnutí. Kromě hrozby expanze konkurenčního Katolického spolku českého rolnictva nesdíleli její separatistický kurs ani čelní agrární představitelé. Odlišné postoje i osobní řevnivost vůdců agrárního hnutí oslabovaly akceschopnost Selské jednoty do té míry, že v říšských a zemských volbách 1901 a 1902 nevystupova-

---

190 P. POSPĚCH, Založení (1980) 38.

191 TAMTĚŽ, 38–39.

192 J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 88–90.

193 Projevilo se to ztrátou pozic lidové strany ve výboru Zemědělské rady a v dalších hospodářských korporacích a zejména ztrátou místa člena zemského výboru, kterou po smrti J. Tučka získal díky kooperaci Selské jednoty s katolíky J. Rozkošný. Na sjezdu Sdružení českých zemědělců 8. a 9. 12. 1900 v Praze potom J. Vaca a J. Starošík vystoupili otevřeně proti lidové straně. O. FRANKENBERGER — J. KUBÍČEK, Antonín Švehla (1931) 108.

la jednotně a umožnila tak stávajícím stranám udržet politickou kontrolu nad emancipačními snahami agrárního hnutí. Sám předseda Selské jednoty J. Starošík souhlasil s podporou své kandidatury ze strany lidovců i s tím, aby kandidoval v okrese, v němž vyhlásil svou kandidaturu jiný rolnický předák, J. Svozil, jinak oficiální společný kandidát lidové a národní strany.¹⁹⁴

4.3.3. VZNIK A VÝVOJ MORAVSKO-SLEZSKÉ AGRÁRNÍ STRANY

4.3.3.1. Přípravy k založení agrární strany mimo Selskou jednotu: Do popředí agrárního hnutí a jeho transformace v politickou stranu se v prvních letech 20. století dostala mladá generace, která se zčásti opírala také o pozice mimo členskou základnu Selské jednoty. Navíc měla zkušenosti a kontakty s pokrokaři i národními sociály. Účast K. Sonntaga, F. Obrtela, V. Přindiše ve vedení Pokrokového spolku politického v Olomouci a přátelské styky K. Sonntaga, F. Obrtela, J. Vašíčka, J. Marchy s předákem národních sociálů a pozdějším sociálním demokratem R. Bechyně¹⁹⁵ svědčily o tom, že mladá agrární generace nazírala dobové politické problémy jinak než generace J. Vychodila, J. Rozkošného, J. Svozila i J. Starošíka, která byla spjata osobními vazbami a poslancekými mandáty s národní nebo lidovou stranou.

Nová generace agrárnických politiků v popředí se schopným organizátorem a ideologem K. Sonntagem, který tehdy stanul v popředí jak Selské jednoty, tak nově založené Řepařské jednoty, se v letech 1903–1904 stala hybnou pákou příprav na založení samostatné agrární strany. Byla nezátížena jakýmkoliv vazbami na etablované strany, což jí umožnilo jasněji a důrazněji vymezit svébytnost a nezávislost agrárního hnutí na lidové a národní straně a zvláště na stranách katolických. Zatímco za předsednictví konzervativního J. Rozkošného i rétorického J. Starošíka zůstával vzájemný vztah Selské jednoty a Šamalíkova Katolického spolku českých rolníků přes zjevné napětí bez větších konfrontací, v letech 1903–1904 se tento vztah vyhroutil. V důsledku toho však obavy z izolace přiměly zachovat nadále příměří Selské jednoty s lidovou stranou. Hlavně rolničtí poslanci ještě v r. 1904 hájili názor, že „zájmy rolnictva byly a jsou ve straně lidové dosud nejlépe opatřeny.“¹⁹⁶

Přípravy na založení agrární strany tak probíhaly nenápadně a bez větší publicity v režii skupiny kolem J. Vaci, A. Tymicha, V. Přindiše, K. Sonntaga ad., kteří se orientovali na vytváření sítě důvěrníků a na získání vlivných představitelů lokálních zemědělských a samosprávných korporací. Samotné kroky k založení strany pak následovaly v rychlém sledu a bez oficiální spoluúčasti

---

194 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 90.

195 PAMÁTCE KUNEŠE SONNTAGA (1930) 23, 28, 300; P. POSPĚCH, *Založení* (1981) 264–265.

196 SL 12 (18. 1. 1904) 1–2; srov. též J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 113–114.

Selské jednoty. Dne 21. 2. 1904 se sešel přípravný výbor v Přerově, 11. 12. 1904 se konala schůze důvěrníků v Přerově, která připravila program, sjezd a svolání a usnesla se na zřízení společného výkonného výboru pro Čechy, Moravu a Slezsko. Po zveřejnění svolání Českému rolnictvu Moravy a Slezska dne 17. 12. 1904, které podepsalo na 186 signatářů, se 27. 12. 1904 odbýval ustavující sjezd moravsko-slezské agrární strany v Olomouci. Sjezd zvolil dvacetičlenný výkonný výbor a šestičlenné předsednictvo strany na čele s J. Vácou a schválil organizační statut a program strany, který vypracovali J. Vaca, F. Obrtel a K. Sonntag.¹⁹⁷

4.3.3.2. *Založení agrární strany a její vazby na Čechy a Slezsko*: Příznačné pro formování agrární strany na Moravě bylo, že od samotného počátku vznikala a vyvíjela se jako strana teritoriálně daleko přesahující tradiční oblast agrárního hnutí na Hané. Na jejím založení se podíleli také agráři ze Slezska, takže nová strana až do r. 1911, kdy došlo k osamostatnění agrární organizace ve Slezsku, organizačně zahrnovala i tuto zemi.¹⁹⁸ Na druhé straně se při svém vzniku jako zemská organizace prohlásila za součást „jednotné agrární organizace československé“.¹⁹⁹ Dřívější kontakty moravských a českých zemědělců z dob Selského spolku a Selské jednoty měly pokračování v účasti moravských agráříků na sjezdu československého rolnictva v Praze 8. a 9. 12. 1900 a v podílu zástupců agrární strany v Čechách na založení moravsko-slezské agrární strany.²⁰⁰ Vyvrcholily na prvním sjezdu československé strany agrární všech zemí koruny české v březnu 1905 v Přerově a 16. 5. 1905 v Praze, po nichž došlo 19. 6. 1905 k volbě společného ústředního výkonného výboru pro české země.²⁰¹

Zemské organizace se ovšem i nadále vyvíjely autonomně, a to nejen pokud se zemské politiky týká. Celkové směřování agrární strany v Čechách a na Moravě, určované společnými hospodářskými zájmy, jejichž výrazem byla integrace jejich zemských hospodářských a zájmových korporací do svazů pro všechny české země, se příliš nelišilo. Po prosazení Švehlova pokrokového křídla v Čechách a Sonntagova na Moravě proti konzervativním frakcím K. Práška, resp. J. Vaci, se obě strany ještě více sblížily, přesto však v politickém postupu moravských a českých agráříků existovaly některé diference, zvláště při postupu

---

197 Srov. PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905); K. SONNTAG, Dokumenty (1927) 11–18; O. FRANKENBERGER — J. O. KUBÍČEK, Antonín Švehla (1931) 107–115.

198 Ze 24 členů výkonného výboru byli ze Slezska 3 členové (J. Pater i v předsednictvu). Srov. PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 3, 6, 12–13, 16–17; ALMANACH 1907–1927 (1927) 38; O. FRANKENBERGER — J. O. KUBÍČEK, Antonín Švehla (1931) 114.

199 PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 56.

200 K. Prášek se účastnil přípravné schůze Selské jednoty 21. 2. 1904 a na ustavujícím sjezdu v Olomouci byl přítomen A. Švehla, K. Prášek, A. Zázvorka, J. Žďárský aj.

201 Zástupci Čech, Moravy a Slezska byli ve společném výkonném výboru zastoupeni v poměru 5:3:1 (za Moravu J. Vaca, K. Sonntag, A. Tymich, za Slezsko J. Pater). O. FRANKENBERGER — J. O. KUBÍČEK, Antonín Švehla (1931) 109–114.

na půdě říšské rady. Poslanecká reprezentace moravských agrárníků od počátku projevovala větší smysl pro pokrokověji laděnou politiku, takže s nimi v r. 1907 T. G. Masaryk dokonce jednal o společném poslaneckém sdružení.²⁰²

4.3.3.3. *Úspěchy a problémy nové strany*: Moravsko-slezská agrární strana dosáhla hned v prvních letech své existence pozoruhodného organizačního vzrůstu i politických úspěchů. Podařilo se jí rychle vybudovat hustou síť důvěrníků²⁰³ a pomocí Selských listů, které se staly „ústředním listem strany“, oslovit značnou část rolnictva. V zemských volbách r. 1906 tak získala 14 mandátů z 21 postavených kandidatur²⁰⁴ a stala se rázem vedle lidovců a katolíků třetí nejsilnější českou stranou na Moravě, když se její kandidáti prosadili i proti velmi silným soupeřům: F. Staněk proti národnímu katolíkovi A. C. Stojanovi a F. Dostál a J. Vaca proti lidovcům J. Vychodilovi a V. Perkovi. Stejně úspěšně si moravská agrární strana na Moravě počínala i v říšských volbách r. 1907, v nichž získala čtyři mandáty a celkem 17 % českých hlasů.²⁰⁵

Druhou stránkou těchto úspěchů bylo prohloubení rozporů, které byly latentně přítomny už v dřívějším agrárním hnutí a ve vyostřené podobě i v nové straně. Dřívější spor uvnitř agrárního hnutí mezi upřednostňováním hospodářského organizování a mezi prosazováním agrárních zájmů přímo v politické sféře²⁰⁶ se po založení agrární strany vyhroutil v konflikt mezi představiteli dosavadních organizačních struktur agrárního hnutí a protagonisty nové strany. Moravská agrární strana tak byla od počátku vystavena napětí mezi dvěma křídly agrárního hnutí. Pro její další vývoj se stalo příznačné, že už při jejím založení nebylo její sociální a teritoriální složení totožné s dosavadní členskou základnou Selské jednoty a jejím teritoriálním akčním rádiem. Tři čtvrtiny signatářů zmíněného svolání nebylo členy Selské jednoty, značná část jich byla z jiných než tradičních hanáckých okresů a vedle rolníků nechyběly ani jiné profese, zvláště učitelé hospodářských škol.²⁰⁷ Vratká rovnováha, které bylo zpočátku dosaženo částečným personálním propojením špiček Selské jednoty (od 4. 3. 1905 přeměněné na Sdružení českých zemědělců pro Moravu a Slezsko) s ústředím agrární strany,²⁰⁸ byla už před volbami narušena. Výkonný výbor koptoval stále nové zástupce z okresů mimo Hanou a snižoval tak beztak malé zastoupení reprezentantů Sdružení českých zemědělců ve vedení strany, takže v něm v letech 1905-1907 bylo zastoupeno jen čtyřmi předáky.

Tento trend v poměru obou křidel byl podtržen výsledky zemských a říšských voleb r. 1906 a 1907. Polovina říšských a 9 ze 14 nově zvolených zemských poslanců stálo mimo Sdružení českých zemědělců a z hlediska regionálního

202 ALMANACH 1907-1927 (1927) 16-17; J. MALÍŘ, Působení (1987) 218.

203 V polovině r. 1905 měla své důvěrníky už ve 30 okresech.

204 R. 1907 k ní přestoupil také dlouholetý představitel rolnictva v národní straně J. Rozkošný.

205 Se samostatně zvoleným J. Svozilem získala celkem pět mandátů. Srov. přílohu.

206 Srov. Sonntagovu reflexi agrárního hnutí in: K. SONNTAG, Dokumenty (1927) 15-16.

207 P. POSPĚCH, Založení (1981) 265-267.

208 K. Sonntag se stal tajemníkem jak agrární strany, tak i Sdružení a předseda Sdružení J. Starošítk a člen výboru J. Pater se stali členy výkonného výboru agrární strany.

zastoupení polovina říšských a 8 ze 14 zemských poslanců reprezentovala okresy mimo Hanou.²⁰⁹ Vzrůst pozic agrární strany v jiných částech Moravy vyvolával nespokojenost předáků olomouckého Sdružení a vystupňoval jejich snahy o posílení vlastních pozic v organizační struktuře strany, zvláště když se díky aktivitě poslanců F. Staňka a K. Sáblika na západní Moravě vytvořilo svébytné křídlo agrární strany, které se opíralo o podnikatelské aktivity rolníků v sektoru pěstování brambor a lnu a zpracovatelského průmyslu těchto plodin.

Vyhranění dvou křídel bylo jen částečně motivováno regionálními rozdíly a aspiracemi, protože jejich vzájemné soupeření probíhalo i uvnitř olomouckého vedení strany a týkalo se i závažných programových a organizačních zásad. Sonntagem vedenému křídlu šlo o překonání úzce stavovského pojetí agrární politiky a o pojmenování i vlastní řešení sociálních problémů venkova cestou moderněji a demokratičtěji pojeté politiky, která měla v duchu Švehlova hesla „Venkov jedna rodina!“ integrovat celý venkov a propojit jednotlivá ohniska agrárního hnutí na celé Moravě. V duchu tohoto pojetí odmítala kompromisy s obdobnými nároky politického katolicismu na venkově. Naproti tomu konzervativní křídlo setrvalo u stavovského pojetí politiky, která se omezovala na hájení zájmů středních sedláků, žádala jejich mimoekonomickou ochranu a bránila se rozšíření horizontu agrární politiky i na nemajetné vrstvy venkovského obyvatelstva. Jeho představitelé (J. Vaca, J. Rozkošný, A. Tymich, V. Přindyš) proto nehledali oporu v budování masové stranické základny, ale v praktikách honoračně chápané politiky. Jejich úsilí směřovalo k tomu, aby ve stranických strukturách byly zajištěny rozhodující pozice předákům etablovaných agrárních korporací a hospodářských společností z Hané. Z podobných důvodů nevyklučovali ani volební kooperaci s katolíky.²¹⁰ Oporou konzervativního křídla se stalo zvláště Sdružení českých zemědělců a Rolnický vydavatelský závod (zal. 1890), které se však svým výlučně středostavovským charakterem dostávaly do izolace,²¹¹ zvláště když se sama agrární strana přizpůsobila demokratizaci volebního práva a oslovením chalupníků a bezzemků získávala masovou členskou základnu.

4.3.3.4. Boj o orientaci agrární strany v letech 1908–1910: Zápas obou křídel se tak promítal hlavně do boje o podobu stranické sítě důvěrníků a o způsob zastoupení stavovských agrárních korporací ve vrcholných orgánech strany. Organizační růst strany byl závislý na stupni integrace dosavadních stavovských rolnických organizací a dosud neorganizovaného rolnictva. Organizační statut přijatý ustavujícím sjezdem předpokládal vybudování organizace důvěrníků volených po jednom v každé obci a řízených okresními výbory. Ty v souhrnu jako zemský sbor důvěrníků měly volit výkonný výbor strany, který volil šestičlenné

---

209 P. POSPĚCH, Založení (1980) 48–50.

210 Volba J. Rozkošného předsedícím zemského výboru r. 1901, podobně jako volba J. Vaci v r. 1906 a J. Staroštika v r. 1909 byly uskutečněny vždy za tiché dohody s katolickými stranami.

211 Podřídníky Rolnického vydavatelského družstva se mohli stát jen ti rolníci, kteří složili minimálně 50 zl.

předsednictvo.²¹² Statut tak kladl velký důraz na formování stranické organizace zdola, při jejíž integraci měly klíčovou úlohu hrát Selské listy, podle statutu povinně podporované a šířené členy strany, neřešil však vztah ke stávajícím rolnickým organizacím. Přechnodné prolínání důvěrnické sítě agrární strany s důvěrnickou sítí Sdružení českých zemědělců vyústilo ve střet o podobu organizační struktury strany. Zatímco předseda výkonného výboru J. Vaca prosazoval centralistickou koncepci s jedním okresním důvěrníkem, který by byl podřízen stranickému vedení, tajemník strany K. Sonntag, který postupně jako šéfredaktor Selských listů (od srpna 1905) a patron mládežnické organizace získával stále větší vliv,²¹³ trval na principech organizačního statutu počítajícího s demokratičtější koncepcí okresních výborů jako autonomních organizačních středisek strany v regionech.

Skrutý spor o konečnou redakci organizačního statutu přerostl v letech 1908–1910 v otevřený zápas o další směr vývoje agrární strany. Vacovo křídlo přes značnou váhu v hospodářských korporacích, peněžních a akciových závodech na Hané bylo po r. 1906 rozšiřováním výkonného výboru o poslance a koptováním zástupců západomoravských okresů tlačeno do defenzivy.²¹⁴ J. Vaca, aby posílil pozice agrárních předáků z Hané, zveřejnil 25. 12. 1908 vlastní návrh organizačního statutu. Jeho redakce obsahovala takový klíč pro volby výkonného výboru, který by znamenal jednoznačnou převahu zástupců Sdružení a Rolnického vydavatelského závodu oproti zástupcům okresů a vedl by k omezení pravomocí sjezdu strany.²¹⁵ Křídlo vedené tandemem Staněk-Sonntag reagovalo na Vacovy snahy přechodem do otevřeného útoku. Staněk 1. 1. 1909 založil krajský sekretariát strany v Jihlavě a K. Sonntag po konfliktech s olomouckým vedením strany odešel z redakce Selských listů a začal v březnu 1909 vydávat vlastní list Moravský venkov, s nímž přesídlil do Brna. Sjezd důvěrníků strany v Brně 4. 7. 1909 se potom postavil proti Vacově koncepci organizace strany a zvolil sedmičlenný výbor s úkolem připravit sjezd strany a dobudovat její organizační strukturu v intencích Sonntagova návrhu. Tímto krokem, otevřením sekretariátu strany v Brně a založením dalšího listu Moravský cep r. 1909 došlo k vytvoření druhého centra ve straně a k jejímu faktickému rozštěpení. Rozkol dostoupil vrcholu, když po volbě dosud neutrálního předsedy Sdružení J. Staroštika přisedicím zemského výboru, která byla předem dohodnuta mezi J. Vacou a J. Rozkošným a představiteli katolických stran, ale bez vědomí agrárních poslanců, vystoupilo 9 poslanců na čele s F. Staňkem s prohlášením „Odlučujeme se“. Jejich krok podpořil sjezd strany 23. 1. 1910 v Brně, který

---

212 PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 56–57.

213 O podpoře Sonntagova křídla agrárním dorostem viz ALMANACH 1907–1927 (1927) 27 an.

214 Do té doby se J. Vaca jako předseda snažil řídit stranu jen se 6-členným předsednictvem a nesvolával výkonný výbor.

215 Vydavatelský závod měl mít ve výkonném výboru tolik zástupců, kolik všechny ostatní korporace dohromady. ALMANACH 1907–1927 (1927) 15; P. POSPĚCH, Založení (1980) 51–52.

zvolil nové vedení strany z představitelů Staňkova křídla, zatímco „staroagrárníci“ v čele s J. Starošítkem uspořádali svůj vlastní sjezd v únoru 1910 v Přerově.²¹⁶

Zájmy agrárního hnutí jako celku přinutily obě frakce k hledání kompromisu. Jednání 27. 9. 1910 a 4. 11. 1910 vedla k dohodě o rozdělení klíčových funkcí. Předsedou agrární strany se podle dohody stal F. Staněk (místopředsedou J. Starošítk) a předsedou klubu agrárních poslanců J. Starošítk (místopředsedou F. Staněk). Fakticky však šlo o vítězství pokrokového křídla, protože pozice Vacovy frakce byly minimalizovány jak ve výkonném výboru,²¹⁷ tak i mezi poslanci, neboť v říšských volbách r. 1911 neuspěl ani J. Vaca ani J. Starošítk.

4.3.4. NA CESTĚ K MASOVÉ POLITICKÉ STRANĚ

4.3.4.1. Program a sociální složení: Vítězství Staňkova a Sonntagova křídla znamenalo, že se v agrární straně jednoznačněji prosadila modernější koncepce strany jako strany nejen zámožných sedláků, ale jako masové strany otevřené všem skupinám venkovského obyvatelstva. Tendence k budování moravské agrární strany na jiných než čistě stavovských a kastovních základech, na nichž stálo Sdružení, byla patrná od jejího samého počátku. Svědčil o tom už ustavující sjezd r. 1904, na němž vystoupili oba hlavní protagonisté moderního agrarismu, A. Švehla a jeho moravský souputník K. Sonntag. Oba sice hledali cestu k povznesení venkovského v prosperitě „středního statku“ ohroženého jak liberálním velkokapitálem, tak socialismem, ale východisko k úspěchu v tomto směru spatřovali nikoliv v ochraně kastovnícké výlučnosti středních stavů, ale v politické integraci všeho venkovského obyvatelstva.²¹⁸

Také program přijatý na tomto sjezdu přes svou odvozenost z programu agrární strany v Čechách odrážel poněkud odlišné postavení agrární strany na Moravě. Zatímco agrární strana v Čechách akceptovala požadavek zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva až po obtížném boji a změně programu 3. 12. 1905, pro moravské agrárníky neznamovala tato otázka takové dilema. I když program moravských agrárníků postoj k otázce volební reformy jasně neformuloval,²¹⁹ ve srovnání s postojem agrárníků v Čechách platí hodnocení sa-

---

216 MZA, G–297, k. 54, in. č. 124, 10. 1., 21. 1., 11. 2., 1. 3., 7. 3. 1910; J. MARCHA (ed.), František Staněk (1927); PAMÁTKY KUNEŠE SONNTAGA (1932); P. POSPĚCH, Založení (1980) 54–56.

217 J. Rozkošný a J. Vaca do něj nebyli zvoleni.

218 Slovy A. Švehly: „Ve straně agrární musí nalézt každý příslušník našeho venkova své místo, ať rolník, živnostník, dělník nebo inteligent, všichni stejně trpící pod tíhou neblahých poměrů hospodářských.“ Selské listy 22 (28. 12. 1904).

219 Program přijatý na ustavujícím sjezdu se v otázce reformy volebních řádů vyslovil „pro protnikovou úpravu jejich“, ale konkrétní formulaci požadavku ponechal sjezd až na hlubší prostudování problematiky. Srov. PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A

motného K. Sonntaga, že „moravská strana agrární vstoupila v život nejen jako strana stavovská, ale jako strana demokratická, dožadující se zavedení všeobecného, přímého a tajného práva hlasovacího s poměrným zastoupením menšin“.²²⁰

Moravští agrárníci kladli velký důraz na kulturní část svého programu, v jehož realizaci viděli hlavní předpoklad pro povznesení venkova. Ve srovnání s programem a politickou praxí agrární strany v Čechách jednoznačně definovali svůj negativní postoj jak ke klerikalismu, tak ke šlechtickým velkostatkářům.²²¹ Tento trend v politice moravské agrární strany ještě více zesílil po porážce konzervativního křídla, která umožnila, aby po r. 1911 došlo k sblížení agrární strany jak s lidovou stranou pokrokovou, tak se sociální demokracií v tzv. bloku pokrokových stran. I přes značně eklektický charakter a některé tradiční požadavky hospodářské části programu, jež východisko z krize zemědělství hledaly v ochránářské a intervencionistické politice země i státu, program celkově projevoval poměrně velké porozumění pro sociální a demokratizační otázky, včetně opatření ve prospěch zemědělského dělnictva a „úpravy chudinství na základě sociální spravedlnosti a humanity“.²²²

Citlivější zřetel moravské agrární strany k demokratizačním tendencím ve společnosti korespondoval s charakterem sociální základny, o níž se opírala a chtěla opírat. I když jádro jejich stoupenců tvořili středně zámožní sedláci, v celkovém úhrnu počítala mnohem více i s nemajetnými rolníky i nerolníky než agrární strana v Čechách, která ve větší míře hledala oporu mezi velkými sedláky a nalézala ji i mezi velkostatkáři.²²³ Tento trend byl patrný i ze složení signatářů svolání k založení agrární strany z 11. 12. 1904, mezi nimiž kromě rolníků byli zastoupeni také nerolníci, zvláště učitelé a zvěrolékaři.²²⁴ Projevil se i ve složení sněmovní reprezentace moravské agrární strany, neboť třetinu jejich zemských poslanců po r. 1906 tvořili učitelé a úředníci.²²⁵ Odrážel se i v nové

SLEZSKO (Olomouc 1905) 14, též 1, 53; PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ (Praha 1903).

220 K. SONNTAG, Dokumenty (1927) 16; Srov. též: ŠVEHLA V DOPISECH (1939) 42; V. DOSTÁL, Antonín Švehla (1989) 21.

221 PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 52–53, 55; ALMANACH 1907–1927 (1927) 33.

222 Hospodářský program; in: J. MARCHA, Jak zakládati agrární organizace? (1911) 7. Srov. též: PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 55: „Neuznáváme žádného kastovníctví, výsad a nadvlády jedněch nad druhými, rozhodně se stavíme proti takovým hospodářským tendencím vedoucím na jedné straně k bezměrnému zbohatnutí jednotlivců a na druhé straně k odvislosti a schudnutí mas lidových.“

223 J. HAVRÁNEK — J. PETRÁŇ, Rolnické hnutí (1969) 863–886; H. LEMBERG, Die agrarischen Parteien (1977) 324–358.

224 Po dvou zástupcích těchto profesí bylo zvoleno také do dvacetičtyřčlenného výkonného výboru moravské agrární strany. PROGRAM ČESKÉ STRANY AGRÁRNÍ PRO MORAVU A SLEZSKO (Olomouc 1905) 11, 16–17.

225 R. 1913 však z 21 zemských poslanců agrární strany už bylo 19 rolníků. P. FIALA, Česká politická reprezentace (1988) 88–89, 124–127.

redakci organizačního statutu v r. 1910, v němž byla odlišena výše členského příspěvku pro čeledíny a chalupníky.

Ohledy na ostatní vrstvy venkovského obyvatelstva nemohly zastít středostavovský charakter vznikající agrární ideologie. Glorifikace vztahu k půdě, vědomé pěstování pocitu sounáležitosti obyvatel venkova a apely na potřebu jejich obrany proti ekonomickému tlaku nezemědělské výrobní sféry měly překlenout faktické sociální rozdíly na venkově. Heslo „Venkov jedna rodina!“ mělo na Moravě pro mocenské skupiny majitelů půdy o to větší přitažlivost, že zde rozdíly mezi českým venkovem a českým městem v důsledku vývoje národnostních poměrů a sociálně ekonomické struktury obyvatelstva nebyly tak propastné. Na Moravě došlo stejně jako v Čechách k pronikání středního rolnictva do nezemědělské výroby a podnikání, ale ve srovnání s Čechami prolínání zemědělské a nezemědělské podnikatelské sféry a jejich nositelů se do značné míry stalo takřka jedinou cestou ke zformování českého kapitálu a českého průmyslu. V důsledku toho se protagonisté českého agrárního hnutí na Moravě svými hospodářskými aktivitami, přesahujícími zemědělský sektor, při absenci silné vrstvy skutečných českých podnikatelů (ve smyslu „Wirtschaftsbürger“) nejen stávali představiteli agrární buržoazie (ve smyslu „Agrarbürgertum“), ale do značné míry suplovali funkce české buržoazie jako celku (ve smyslu „Bürgertum“), a to i v jejím sociokulturním rozměru.²²⁶ Tato konstelace byla také jedním z důležitých faktorů vzestupu a prestiže agrární strany nejen na venkově, ale v celém českém veřejném a politickém životě před první světovou válkou.

4.3.4.2. Organizační rozmach a mocenský vzestup: Úspěšný nástup Staňkova křídla, který zároveň urychlil rozšíření agrární strany po celé Moravě na úkor dosavadního výjimečného postavení Hané v agrárním hnutí, vytvořil předpoklady k rychlému růstu agrární strany jako masové politické organizace. Nový organizační řád, přijatý sjezdem strany r. 1910,²²⁷ jednoznačně činil z místních organizací základní organizační jednotku strany, zatímco dosavadní stavovské rolnické korporace, včetně Sdružení českých zemědělců, byly chápány jako odborové organizace strany.²²⁸ Také složitější vnitřní organizační struktura strany s hierarchií místních, okresních a krajinských organizací (podle volebních obvodů) a členitým vedením strany (širší, užší výkonný výbor, předsednictvo a ústřední sekretariát strany) respektovala rovnoměrné zastoupení jednotlivých oblastí Moravy. Do této struktury byli formou zastoupení ve výborech patřičné úrovně včlenění i představitelé lokálního tisku, mládežnických organizací a hospodářských korporací. Zvýšená organizační agenda spojená také se zavedením členských příspěvků a agitačního fondu strany zvýšila váhu ústředního sekreta-

226 F. KRAVÁČEK, Organizační a podnikatelská aktivita (1982) 315–410; J. MALÍŘ, Zur Problematik (1990) 223–241, zvláště 231. V této souvislosti by bylo zajímavé všimnout si blíže dobového stírání rozdílu mezi pojmy „hospodářský“ a „zemědělský“ při označování zemědělských spolků, institucí i činností.

227 J. MARCHA, Jak zakládati agrární organizace? (1911) 16–27.

228 Ve 24-členném užším výkonném výboru měly všechny dohromady jen jednoho zástupce, podobně tisk a agrární dorost. Omezený počet míst ve výboru měli i poslanci.

moravsko-slezské strany agrární se sídlem v Brně.²²⁹ Mobilnost stranické základny byla ovšem ve skutečnosti opřena o kontakty s místními organizacemi strany, které byly stále zajišťovány především sítí důvěrníků a stranickým tiskem.

Dřívější závislost jednotlivých agrárních listů na skupinových zájmech vydavatelských družstev byla po r. 1911 eliminována založením Rolnické tiskárny v Brně (1911) a zřízením Vydavatelského družstva moravsko-slezské strany agrární (1911), které převzaly vydávání hlavního tiskového orgánu strany Moravský venkov i orgánu agrárního dorostu Mladá Morava.²³⁰ Kromě nich měly větší význam i další listy — Selské listy, Jihlavské listy, Stráž Slovácka a krejcarový list Moravský cep.²³¹

Kromě vlastní stranické organizace se agrární strana v letech před první světovou válkou opírala o řadu zájmových, odborových a mládežnických organizací, z nichž mnohé měly mnohatisícovou členskou základnu. Většina z nich vznikla a početně se rozrostla až v období po r. 1907. To se týkalo i nejdůležitější z nich — Sdružení českých zemědělců, které v roce 1900 ještě jako Selská jednota mělo přes 1000 členů, většinou z Hané, v roce 1907 pak 1781, ale r. 1908 už dvojnásobný počet.²³² Velkou váhu si získaly i další organizace jako Zemská jednota řepařů v Brně v čele s K. Sonntagem, Svaz lnářů v Jihlavě v čele s F. Staňkem, Zemská jednota pro chov koní, Sdružení venkova v Brně aj., které teritoriálně i specializací podchycovaly různé složky rolnictva a při soupeření obou hlavních křidel strany tvořily většinou protiváhu proti olomouckým předákům soustředěným kolem Sdružení zemědělců.²³³ Většina těchto zájmových organizací se organizačně propojovala s organizacemi v Čechách nebo jako v případě Svazu pěstitelů zemáků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vznikala už jako organizace pro všechny české země. Všechny tyto organizace se pak soustřeďovaly v odborové centrále, která nesla název Ústřední odborové sdružení českých zemědělců. Podobně i zemské organizace mládežnické, studentské a jiné se propojovaly ve svazy s působností pro všechny české země, jako byl Ústřední svaz agrárního dorostu pro země koruny české, Sdružení agrárních akademiků (1908) ap.²³⁴

Skutečnou zálohou moravské agrární strany byla mládežnická organizace Sdružení českého agrárního dorostu pro markrabství moravské a vévodství slezské (zal. 1907), které zahrnovalo hochy i dívky a hned po svém vzniku zaznamenalo

---

229 Regionální sekretariáty vznikly i v Jihlavě a Olomouci.

230 ALMANACH 1907–1927 (1927) 37; PAMÁTCE KUNEŠE SONNTAGA (1932) 58–61.

231 Ten měl v r. 1914 náklad 20000 ks.; od r. 1912 vycházel Rodinný kalendář. Srov. J. MARCHA, Jak zakládati (1911) 32; TÝŽ; Pro naši organizaci (1914) 12.

232 K. SONNTAG, Dokumenty (1927) 12.

233 Zemská jednota řepařů hned po svém založení 6. 1. 1912 soustředila 17 okresních organizací s 15000 řepaři. Srov. MZA, G–297, k. 55, in. č. 126, f. 93; J. MARCHA (ed.), František Staňek (1927) 26, 37–38, 58.

234 ALMANACH 1907–1927 (1927) 34; J. HEIDLER, České strany (b. d.) 28.

rychlý organizační růst a rozsáhlou aktivitu.²³⁵ Zatímco po založení mělo ve svých řadách 1200 členů, r. 1910 už 4000 členů (z toho 1500 dívek) a v r. 1913 přes 10000 členů obojího pohlaví. Mládežnická organizace kopírovala organizační strukturu agrární strany, protože kromě hierarchie místních a okresních organizací a sítě důvěrníků (k 1. 6. 1914 měla 43 okresních, 192 místních organizací a 1200 důvěrníků) disponovala vlastními sekretariáty v Brně a Olomouci a tiskovým orgánem *Mladá Morava*, vybírala vlastní členské příspěvky, pořádala každoroční sjezdy, měla své zástupce ve vedení strany a od r. 1913 i zemského poslance (S. Vacula), který vzešel z jejich řad. I když skutečný počet členů byl patrně nižší,²³⁶ agrární mládežnická organizace se stala mohutou organizační oporou agrární strany, zvláště když se ve sporech mezi J. Vacou a F. Staňkem postavila na stranu progresivního Staňkova křídla.

Agrární strana na Moravě tak před válkou ve svých řadách soustředovala na 50000 členů s 3000 důvěrníky. Byli organizováni ve 310 místních organizacích, rozprostřených v 65 okresních organizacích a v řadě masových zájmových organizací, z nichž Sdružení českých zemědělců pro Moravu a Slezsko mělo 20000 a Řepařská jednota 15000 členů.²³⁷ Její organizační a početní vzestup tak byl provázen volebními úspěchy a posílením jejich pozic v politickém a veřejném životě Moravy. V říšských volbách r. 1911 získala celkem 6 ze 30 českých mandátů a 19,3 % českých hlasů, po zemských volbách r. 1913 disponovala více jak čtvrtinou českých mandátů (21 ze 73) a stala se tak nejsilnější českou stranou na Moravě.²³⁸ V souladu s tímto úspěchem se F. Staněk stal předsedou české kurie na moravském zemském sněmu a české části tzv. „devítky“, K. Sonntag zase předsedícím zemského výboru.²³⁹ Vliv agrární strany se šířil i v ostatním veřejném životě, zvláště v samosprávě, v níž už dříve rolníčí předáci (J. Vychodil, F. Okleštěk) dosáhli pozoruhodných výsledků při organizování okresních starostenských sborů. Nyní pronikli předáci agrární strany do samého čela Ústředí starostenských sborů (K. Sonntag) i do Zemské školní rady a posílili své tradičně silné pozice v Ústředním svazu českých hospodářských společenstev a v českém odboru Zemědělské rady, na jejichž špici stál už dříve J. Rozkošný a členem vedení se nově stal i K. Sonntag.²⁴⁰

235 ALMANACH 1907–1927 (1927) 18–43.

236 V Almanachu jsou udávány dosti rozdílná čísla, patrně podle různých kritérií členství. K r. 1913 je uváděno přes 10000 členů, ale k 1. 6. 1914 jen 5960, ovšem „pevně organizovaných členů“.

237 Údaje viz: P. POSPĚCH, Založení (1980) 7, 56–57; J. MARCHA, Jak zakládati (1911) 15, 57; M. TRAPL, Politické strany (1966) 203.

238 MZA, G–297, k. 39, Zemské volby 1913, 17, 6., 26. 6. 1913; Na kandidátku agrární strany bylo zvoleno 19 poslanců, do jejího klubu přibyli dva ze tří samostatně zvolených agrárníků.

239 J. MARCHA (ed.), František Staněk (1927) 17–18; PAMÁTCE KUNEŠE SONNTAGA (1932) 30, 77, 90–99, 106–108, 114, 306.

240 V české sekci Zemědělské rady si např. agrárníci zajistili jednoznačnou většinu, když r. 1912 ze 70 míst ovládali plných 55. MZA, G–297, k. 55, in. č. 126, f. 160–161; O. FRANKENBERGER — J. O. KUBÍČEK, Antonín Švehla (1931) 111; J. MARCHA, Jak zakládati (1911) 33; PAMÁTCE KUNEŠE SONNTAGA (1932) 81; J. MÁŠA, Jan Rozkošný (1925).

4.4. FORMOVÁNÍ NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ STRANY NA MORAVĚ

4.4.1. POČÁTKY NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ STRANY

4.4.1.1. Prehistorie národně sociální strany: I když podobně jako v Čechách i na Moravě vznikla národně sociální strana jako reakce na protistátoprávní prohlášení českých sociálně demokratických poslanců, její kořeny spočívaly i zde v hlubších souvislostech proměn sociální a nacionální citlivosti širších vrstev českého obyvatelstva, které byly ve své většině až do 90. let politicky a často i nacionálně intaktní. Boj o nové voliče a přízeň „malého muže“, který se začal už v 80. letech, nabyl se zavedením páté volební kurie r. 1897, s vehementním vstupem sociální demokracie do oficiální politiky a s vystupňováním nacionálních třenic na důrazu a totálnosti. Stupeň intenzity a úspěšnosti vystoupení národních sociálů na Moravě tak byl odvislý od stupně celkové politizace a nacionalizace dosud apolitických mas původních nevoličů a od jejich schopnosti odolat svodům a vlivu politické kultury sociálně demokratického a na druhé straně národně liberálního politického tábora.²⁴¹

Rozdíl ve stupni konzolidace těchto táborů v Čechách a na Moravě se odrážel i v méně rozhodném nástupu národních dělníků na Moravě. I když se na Moravě neprojevovalo hnutí srovnatelné s „obranáři“,²⁴² přece zde už před dubnem 1897 existovaly skupiny a spolky národně orientovaných dělníků, které nesouhlasily s postoji sociální demokracie v národnostní otázce.²⁴³ Patřila mezi ně např. Beseda dělnictva českoslovanského v Brně, která do r. 1897 zaměřovala svou činnost hlavně na národní a kulturní vzdělávání členstva, ale právě z nacionálních důvodů odmítla už na počátku 90. let stát se součástí sítě sociálně demokratických organizací.²⁴⁴

4.4.1.2. Založení národně sociální strany na Moravě: Politizace národně orientovaného dělnictva na Moravě a jeho organizování ve stranu se tak mohlo opřít o starší, v části dělnictva latentně přitomné resentimenty vůči sociální demokracii, které v napjatém ovzduší r. 1897 dostaly zelenou. Agitace a schůze

241 TŘICET LET PRÁCE (1928) 17; srov. též vzpomínky J. Elsnice a J. Stříbrného in: PAMĚTNÍ LIST (1912) 37–38, 40–42.

242 O nich a intenzivním vlivu sociální demokracie na Moravě viz: V. HÁJEK, Pražský politický klub (1982) 111–117, 128–129; Z. TOBOLKA, Politické dějiny 3/2 (1936) 125–126; BUŘIČI A TVŮRCI (1947) 60–78.

243 Např. 17. 1. 1897 členové dělnického spolku Svornost v Pterově odsoudili „beznárodní“ poměry v sociální demokracii: MZA, G 68, k. 42 (socialisté).

244 Její členové uznávali společné sociální zájmy se sociálními demokraty, ale proti jejich snahám o podřízení spolku sociálně demokratické organizaci stavěli národní charakter spolku. V usnesení prohlásili: „...že cítíme s nimi jako se stranou dělnickou stejně a budeme dle svých sil podporovati to, co za vhodné uznáme, ale jednati že budeme dle své vůle a dle citu národního, českoslovanského“. F. BALCAR, Přehled dějin Besedy (1909) 10. Přípravný výkonný výbor národně sociální strany z 20. 10. 1897 byl z větší části složen právě z představitelů Besedy. Srov. níže.

během léta a podzimu 1897 vedly k zakládání vzdělávacích i politických spolků národních dělníků, nejprve v Přerově a Bzenci²⁴⁵ a do počátku února 1898 hlavně v obcích na Brněnsku (Husovice, Královo Pole, Juliánov, Žabovřesky) a Ostravsku (Přívov), které jsou dnes předměstími, a v Prostějově a v Třešti,²⁴⁶ a k úsilí o jejich vzájemné propojení v celozemskou organizaci. Střediskem těchto snah se stalo Brno. Na schůzi národních dělníků 20. 10. 1897 na Olomoucké ulici²⁴⁷ byl za účasti člena pražského výkonného výboru A. Simonidese zvolen 10-členný přípravný výbor a 30. 1. 1898 následovalo založení Politického klubu národní strany dělnictva československého na Moravě v Brně.²⁴⁸ Vznikem politického spolku s celomoravskou působností a manifestačním sjezdem stoupců 27. 3. 1898 v Brně, na němž byl přijat program a zvolen zemský výkonný výbor strany,²⁴⁹ byly položeny organizační základy národní strany dělnictva na Moravě. Po prvním sjezdu národních dělníků ze všech českých zemí, který se konal 9.–11. 4. 1898 v Praze a přijal nový název „národně sociální strana v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Dolních i Horních Rakousích“, se strana na Moravě stala její zemskou organizací.

Kromě Brna, kde pracovaly 3 národně sociální spolky, získali národní sociálové už v průběhu r. 1898 organizační oporu v politických spolcích v Prostějově (Politický spolek národně sociálního dělnictva), Moravské Ostravě (Československé sdružení národního dělnictva pro Moravu a Slezsko) a Třebíči (Politický klub národně sociální strany). Další spolky vznikly i v jiných místech Moravy — v Kroměříži, Olomouci, Ivančicích, Letovicích, Hodoníně, Rosicích ad.²⁵⁰

4.4.2. ORGANIZAČNÍ ZÁKLADY NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ STRANY NA MORAVĚ

4.4.2.1. Organizační ruch v letech 1898–1902: Tyto první organizační a politické úspěchy národně sociální strany na Moravě, které vyvrcholily získkem dvou poslaneckých mandátů v říšských volbách 1901 (A. Sehnal, F. R. Reichstädter),

245 Československá beseda Havlíček v Přerově, zal. počátkem července 1897 a Dělnická vzdělávací beseda Havlíček pro Bzenec a okolí. Srov. IM MEMORIAM (1929) 90.

246 J. MIKULKA, Vznik (1980) 18–19; TÝŽ, Vznik (1983) 73; P. MAREK, K historii dělnického hnutí (1980) 1–5.

247 Srov. F. BALCAR, Přehled dějin Besedy (1909) 11; IM MEMORIAM ALOISE SIMONIDESA (1929) 119–120.

248 MZA, B–26, k. 2502, sig. 376. Předsedou se stal husovický typograf F. Adamíra; F. R. REICHSTÄDTER, Příchod národních socialistů na Moravu; in: 25 let práce (1922) 137–141.

249 Hlavními řečníky byli kromě předsedy brněnského klubu F. Adamíry členové pražského výkonného výboru J. Klečák a A. Simonodes. IM MEMORIAM ALOISE SIMONIDESA (1929) 156; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 29; J. MIKULKA, Vznik (1983) 74.

250 V Třebíči působila ještě Národně vzdělávací beseda Palacký pro Třebíč a okolí a v Prostějově Národně sociální vzdělávací beseda Havlíček. MZA, B–26, k. 2200–B, in. č. 2011, 17. 2. 1899; 50 LET BOJŮ (1947) 23, 46–9; IM MEMORIAM ALOISE SIMONIDESA (1929) 90, 143–5, 164–6; J. MIKULKA, Vznik (1980) 22–23, 55–56.

byly umožněny nejen díky vzedmuté vlně nacionální radikalizace spojené s čilým organizačním ruchem, četnými schůzemi za české školství, státní právo, volební reformu, demokratizaci vojenství ap., ale také díky podpoře, které se moravským národním sociálům dostávalo jak ze strany pražského ústředí strany, tak lidoveckých politických kruhů v jejich ostře protisociálně demokratickém postupu.

Organizační základnu národně sociální strany tvořil soubor politických organizací a nepolitických vzdělávacích, odborových, mládežnických a ženských spolků. Mezi zemskou konferencí, konanou 30. 10. 1898 v Brně, a zemskou konferencí 23.–25. 3. 1901 vzrostl počet místních organizací z 19 na 64 a počet nepolitických vzdělávacích spolků z 13 na 40, tedy více jak trojnásobně,²⁵¹ takže moravští národní sociálové ve volbách 1901 disponovali 5 politickými spolky (Brno, M. Ostrava, Třebíč, Prostějov, D. Studénka) a v každém ze sedmi volebních krajů páté volební kurie pro volby do říšské rady, podle kterých přizpůsobili stranickou organizaci, měli k dispozici od tří (Jihlavsko) až do dvacetisedmi (Brněnsko) místních organizací.²⁵²

Organizační vývoj po r. 1902 nebyl tak úspěšný. Podle statistiky čtvrtého sjezdu strany v r. 1905 se počet místních organizací na Moravě snížil ze šedesátičtyř na šedesát, ale do konce r. 1909 se opět zvýšil na sedmdesátčtyři.²⁵³ Tomuto trendu odpovídal také nevýrazný růst celé členské základny strany, která se zřetelněji rozrostla až po r. 1904. Podle neúplných a nepřesných údajů organizovaní stoupenci strany na Moravě dosáhli počtu 7200 r. 1904, 10740 r. 1905, 10160 r. 1908 a 12500 stoupenců r. 1909.²⁵⁴ Skutečný vzrůst počtu členů v tomto období byl patrně mnohem menší, protože velkou měrou se na těchto číslech podílely nepolitické odborové, mládežnické a ženské spolky, jejichž vztah ke straně nebyl tak bezprostřední ani pevný.²⁵⁵ Skutečnost, že národně sociální strana na Moravě do r. 1910 do svých řad zahrnula 74 místních, 63 odborových, 43 všeodborových, 18 vzdělávacích, 26 mládežnických, 10 výrobních a spotřebních a 5 politických organizací a spolků,²⁵⁶ napovídá, že se sice nemohla

---

251 ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 8–9. Průběžné údaje k r. 1899 viz: MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, č.j. 2488, 30. 5. 1899.

252 Na Ostravsku 5, na Šumpersku a Znojemsku po šesti, na Prostějovsku 7 a na Uherskohradištsku 10. Srov. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 9; ZPRÁVA VÝKONNÉHO VÝBORU STRANY NÁR.–SOCIÁLNÍ ZA DOBU OD 16. DUBNA DO 30. ČERVNA 1902 (Praha b. d. = 1902); in: MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, č.j. 5433, 29. 9. 1902.

253 Politických spolků se ke straně hlásilo sedm. Srov. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 9–10; Zpráva zemského výkonného výboru; in: MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 23. 1. 1910.

254 Tamtéž. Přesný počet platících členů na Moravě podle přípisu pražského místopředsedy moravskému místopředsedství o schůzi vedení strany 11. 12. 1904 v České Třebové činil 7522. MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, 31. 12. 1904.

255 Např. uvedená členská statistika za r. 1909 zahrnovala všechny typy organizací, takže počet všech takto organizovaných členů skutečně činil 12500, zatímco o rok později statistika uvádí jen 7400 členů, pravděpodobně jen členů politických organizací.

256 Zpráva zemského výkonného výboru; in: MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 23. 1. 1910.

rovnat masovějším stranám sociálních demokratů, katolíků i agrárníků, na druhé straně její četné nepolitické spolky a organizace svědčily o tom, že se i na Moravě, byť s obtížemi, vytvářelo specifické sociálně a mentální prostředí s infrastrukturou nepolitických organizací, aktivit a postojů, z nichž vyrůstal svébytný národně sociální politický tábor.

4.4.2.2. *Odborové, mládežnické a ženské organizace*: Moravští národní sociálové podobně jako sociální demokraté hledali oporu pro svou politickou činnost v organizačním propojení stranické organizace s nepolitickými zájmovými organizacemi, zejména odborovými. Podařilo se jim během velmi krátké doby po vzniku strany rozvinout vlastní odborové, mládežnické i ženské organizace a proniknout i do dalších oblastí nepolitického života.²⁵⁷ Nepodařilo se jim však získat ani zdaleka takovou členskou základnu jako sociální demokracii ani jako národním sociálům v Čechách. Na rozdíl od Čech, kde se odborové organizace už velmi brzy sdružily ve Všeodborové komisi strany národně sociální (od 1902 pod názvem Česká obec dělnická), na Moravě vznikala místní odborová sdružení ve větším měřítku až po r. 1901, a to nejčastěji z původních vzdělávacích spolků.²⁵⁸ Na jaře 1901 registrovalo stranické ústředí v Brně vedle 40 vzdělávacích spolků odborová sdružení krejčích, obuvníků, kovopracovníků, textiláků, pekařů, přadláků a železničních zřizenců. Tato většinou místní sdružení jen postupně vytvářela zemské odborové ústředny (Zemská jednota zřizenců drah, Zemské odborové sdružení dělníků obuvnických, Zemské odborové ústředí dělníků řeznických a uzenářských, Zemské odborové sdružení sluhů ap.) a ty pak později, od r. 1905, našly zastřešení v Ústředním všeodborovém spolku československém pro Moravu.²⁵⁹ Početně zůstávaly odbory poměrně slabé. Roku 1905 se k národně sociální straně na Moravě hlásilo 28 odborových spolků s 1760 členy oproti 148 spolkům s 15679 členy v Čechách, r. 1909 to bylo 63 odborových spolků a 43 všeodborových skupin s celkem 5594 členy.²⁶⁰ Poměrně velký ohlas nalezly národně sociální odbory u netovárního dělnictva — mezi obuvníky, pekaři, oděvníky, kovodělníky, zřizenci a zejména mezi železničními zaměstnanci, později hledaly odbory cestu dokonce i k zemědělskému dělnictvu a malým rolníkům (Zemská jednota malých zemědělců na Moravě),²⁶¹ protože

---

Podrobný přehled organizací a spolků podává též KALENDÁŘ NÁRODNÍCH SOCIALISTŮ IX (Praha 1910).

257 Její stoupenci se např. k 11. 12. 1904 prosadili v 173 obecních zastupitelstvech na Moravě (MZA, B-26, k. 2205-B, in. č. 2011, 31. 12. 1904) a ovládli Moravskou lidovou záložnu (tamtéž, k. 2205-A, in. č. 2005).

258 Zemská konference ještě r. 1905 postavila na první místo v usnesení: „Vzdělávací a zábavní spolky buďtež, pokud poměry dovolí, postupně v čase nejkratším přeměněny ve spolky odborové nebo všeodborové.“ PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 25.

259 ÚSTŘEDNÍ VŠEODBOROVÝ SPOLEK ČESKOSLOVANSKÝ PRO MORAVU V BRNĚ. ŘÁD SPRÁVNÍ (Brno b. d. = 1910); KALENDÁŘ NÁRODNÍCH SOCIALISTŮ IX (Praha 1910) 125–126; TŘICET LET PRÁCE A BOJŮ (1928) 155; ČTYŘICET LET PRÁCE A BOJŮ (1938) 13.

260 PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 9.

261 PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 26–27; SÚA, PM II 1901–1910, k. 3678, sig.

mezi továrním dělnictvem narážely na silné pozice sociálně demokratických odborů.²⁶²

Národně sociální strana na Moravě po vzoru sesterské strany v Čechách začala už v první polovině r. 1899 s organizováním mládeže, kterou k ní přitahoval její antimilitarismus i odpor ke státní autoritě.²⁶³ Boj s militarismem se stal také hlavní náplní prvních dvou sjezdů národně sociální mládeže z Čech, Moravy, Slezska a Rakouska, z nichž zejména druhý, konaný 27. 9. 1903 v Brně, přispěl k rozvoji mládežnické organizace a k její aktivitě i na Moravě.²⁶⁴ Pověstným se stal r. 1905 konflikt se státní mocí při odvodu branců z Babic u Brna, kde byla už v r. 1903 založena národně sociální organizace mládeže, který skončil odsouzením 10 branců.²⁶⁵ Početně však mládežnické organizace na Moravě zaostávaly za Čechami. Roku 1901 se ke straně hlásily tři organizace mládeže (v Brně, Prostějově a Mor. Ostravě), v r. 1905 osm s 298 členy, v r. 1906 pak 21 organizací se 700 členy a v roce 1908 dokonce 44 organizací se 2000 členy.²⁶⁶ Rozvoji hnutí národně sociální mládeže hodně pomohlo, že vedení strany přes určité spory o míře závislosti mládežnických klubů a sdružení na stranické organizaci po sjezdu r. 1905 počítalo s „ponecháním samostatnosti mládeži v organizacích nepolitických, pod dozorem místních výkonných výborů“.²⁶⁷ Mládežnická organizace se tak vyvíjela autonomně a rostla zvláště po r. 1905, kdy následovaly další zemské sjezdy mládeže (1906, 1908, 1909). Zemská organizace mládeže tehdy měla už svůj výkonný výbor, který byl zván na schůze zemského výkonného výboru strany, a dělila se do 5 obvodů;²⁶⁸ v některých místech zůstávaly mládežnické organizace dokonce jedinou aktivní složkou národně sociální strany.²⁶⁹ V období po r. 1909 však mládežnické hnutí na Moravě začalo stagnovat.²⁷⁰ Příčinou byla perzekuce, která se rozšířila po procesu v r. 1909 v Praze vedeném pro rozvracení armády se 46 členy národně sociální mládeže (z nichž

8/1/76/2/ 7. 6. 1905, s. 22; KALENDÁŘ NÁRODNÍCH SOCIALISTŮ IX (Praha 1910) 126.

262 Zvláště ve strojírenských podnicích na Brněnsku a Ostravsku. Srov. TRICET LET PRÁCE A BOJŮ (1928) 139.

263 O náladách mezi národně sociální mládeží na Moravě srov. J. MARCHA, Špatně zapsaná vesnice; in: E. Špatný, Český antimilitarismus (1922) 148–150; též O. HÜBSCHMANN, Process antimilitaristů (1910). Hnutí národně sociální omladiny v Brně bylo předmětem policejního dohledu už r. 1901. Srov. policejní relaci in: MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, čj. 3551, 16. 8. 1901.

264 Sjezd schválil linii působit proti militarismu přímo v kasárnách: „Od tohoto sjezdu nastává nám povinnost pracovat mezi vojskem.“ E. ŠPATNÝ, Český antimilitarismus (1922) 13.

265 TAMTÉŽ, 15, 147–159; 25 LET PRÁCE 2 (1922) 23–25.

266 MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, čj. 5433, 29. 9. 1902; ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 9; PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 9; J. MIKULKA, Vznik (1980) 69–70.

267 DUCH NÁRODNÍHO SOCIALISMU (Brno 1902) 14; PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 22; Der Kongress der czechisch-nationalen Arbeiterpartei am 22., 23 und 24. April 1905 in Brünn; in: SÚAP, PM II 1901–1910, k. 3678, sig. 8/1/76/2, 7. 6. 1905, s. 12–13.

268 MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 11. 12. 1910; J. MIKULKA, Vznik (1980) 70–72.

269 Tak tomu bylo např. na Starém Brně. Srov. ČTYŘICET LET PRÁCE A BOJŮ (1938) 12.

270 V roce 1911 mělo 1500 členů, v r. 1913 jen 1074. J. MIKULKA, VZNIK (1980) 72.

dva byli z Moravy), ale i celkově neutěšený stav národně sociální stranické organizace na Moravě.

Po vzoru sociální demokracie se součástí politického a organizačního usilování národních sociálů podobně jako mládež stala i žena. Hnutí národně sociálních žen, které ovšem vyrůstalo z dobových obecnějších snah o emancipaci ženy ve společnosti,²⁷¹ mělo svou základnu především v Čechách, kde už r. 1898 došlo k ustavení Ústředí žen v Praze a r. 1901 Zemské jednoty pracujících žen a dívek. I když se ženskou otázkou zabývaly národně sociální schůze na Moravě už od konce 90. let, k čilejšímu organizačnímu ruchu mezi ženami zde dochází až po roce 1902. Za pomoci reprezentantek ženského národně sociálního hnutí v Čechách (F. Zemínové, Klečákové aj.), které se zúčastnily na Moravě řady agitačních schůzí, se zformovaly ženské organizace, zvláště na Brněnsku, Prostějovsku a Ostravsku, jejichž oporou se staly ženy poslanců L. Konečná a Reichstädrová.²⁷² Organizace národně sociálních žen vznikaly jako zájmová sdružení s osvětovým a emancipačním zaměřením, ale vedení strany věnovalo pozornost hlavně odborovým organizacím žen.²⁷³ Sjezd strany r. 1906 registroval 9 organizací žen s 270 členkami. K založení střeškové organizace v podobě Sdružení žen národně sociálních v Brně došlo ovšem až v r. 1912 a ani jeho činnost nebyla pro stranu takovou oporou jako organizované hnutí žen v Čechách pro české národní sociály.²⁷⁴

4.4.2.3. *Nedostatky organizační struktury a tisku:* Přes rozvětvenost zájmových organizací národně sociální strany zůstávala její organizační struktura dlouho založena v podstatě na důvěrnickém organizačním principu. Hlavním organizačním pojítkem mezi devítičlenným zemským výkonným výborem, který byl volen sjezdem a v jehož čele stál v prvních letech typograf F. Adamíra z Husovic, a mezi sítí různorodých spolků a sdružení a místních organizací byli zpočátku důvěrníci. Budování stranické organizace na Moravě se opíralo o organizační řád přijatý na 2. sjezdu strany r. 1900 v Praze,²⁷⁵ který kromě místních důvěrníků a organizací předpokládal vybudování okresních (krajinských) a župních (obvodních) organizací, a o organizační řád přijatý na zemské konferenci r. 1902, který stavěl hlavně na místních a župních organizacích.²⁷⁶

Faktická organizační aktivita se přes stálé výzvy k tvoření okresních a župních výborů i později soustřeďovala hlavně na budování místních organizací,

---

271 Srov. J. SVOZIL, *Muž a žena v socialismu*; in: J. Svozil, *O socialismu* (1911) 171–193.

272 *Čtvrtstoletí pokrokového hnutí ženského na Moravě*; in: 25 LET PRÁCE (1922) 124–126; BUŘIČI A TVŮRČI (1947) 28–42; ČTYŘICET LET PRÁCE A BOJŮ (1938) 12.

273 PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 22, 27.

274 J. MIKULKA, *Vznik* (1980) 64–65.

275 Pro moravské podmínky byl upraven. Srov. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 12; *Organisační řád strany národně sociální na Moravě a ve Slezsku. Návrh br. Adamíry a soudr. (b. d. = 1900)*; in: MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011.

276 *Organisační řád strany národně-sociální na Moravě a ve Slezsku*; in: DUCH NÁRODNÍHO SOCIALISMU (Brno 1902) 9–23; též: MZA, G–68, kar. 42 (Socialisté); O. HÜBSCHMANN, *Proces antimilitaristů* (1910) 82–83.

v nichž leželo těžisko organizační základny strany, a na zdokonalování jejich styku se stranickým ústředím prostřednictvím důvěrníků a jejich pravidelně podávaných hlášení o činnosti a situaci v místě působení organizace.²⁷⁷ Spíše než okresní a župní výbory strany se v souvislosti s volbami dařilo vytvářet volební výbory ve volebních obvodech, které řídily předvolební agitaci a kampaně strany. Významnou organizační roli při integraci strany v prvních letech její existence hrál celomoravský spolek Politický klub národní strany dělnictva československého v Brně.²⁷⁸ Vůdčí pozici ve stranické organizaci měl zemský výkonný výbor strany. Kromě něj bylo centrum strany tvořeno také zemským zastupitelstvem (vlastně širším výkonným výborem), které se tím, že vedle čtyř členů zemského výkonného výboru zahrnovalo také zástupce odborů a župní důvěrníky, stalo důležitým mezičlánkem v hierarchii strany. Klíčovou funkci v ní měl tajemník strany, který byl často zároveň redaktorem tiskového orgánu strany, někdy byl do této funkce jmenován a vyslán pražským ústředím strany některý z národně sociálních činitelů z Čech.²⁷⁹ Na rozdíl od většiny ostatních stran se moravští národní sociálové snažili kompenzovat nedostatečnou organizační strukturu takřka každoročním svoláváním zemských konferencí strany, kterých se zúčastňovali zástupci (důvěrníci) jednotlivých spolků a organizací strany.²⁸⁰ Kromě volby ústředních orgánů a ujasňování programu a taktiky se konference zabývaly právě organizačními otázkami včetně urovnávání častých vnitrostranických sporů. Z protokolů těchto sjezdů je zřejmé, že upevnění stranické disciplíny i jasné vymezení příslušnosti ke straně zůstávalo trvalým problémem, který zdaleka nespočíval jen v nedostatečném placení osobní stranické daně, zavedené ve výši jednoho krejcaru měsíčně už od r. 1898.²⁸¹

Při nedokonalosti stranické organizace zůstával důležitým pojítkem členská základna stranický tisk, který ovšem vykazoval značně nízkou úroveň a stabilitu. Trpěl nedostatkem finančního zajištění, demagogickým psaním i úředními konfiskacemi. O nedostatku schopných redaktorů svědčí fakt, že řada stranických představitelů (F. Adamíra, V. Šlesinger J. Karnet, A. Smrček) dělala zároveň redaktory a že museli být povoláváni redaktoři z Prahy (V. Šafr 1899, A. Hejnic 1901, R. Laube 1908). Ústředním tiskovým orgánem strany byl od 31. 3. 1898 čtrnáctideník Československé dělnické rozhledy, který několikrát změnil název i periodicitu.²⁸² Vedle pozdějších hlavních tiskových orgánů Pokroku a Morav-

---

277 Podle rezoluce o organizaci přijaté na zemské konferenci 23.–25. 3. 1901 v Brně měla dokonce každá místní organizace každých 14 dnů zasílat výtah ze zápisů o svých jednáních stranickému ústředí. Srov. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 10–11.

278 MZA, B–26, k. 2502, sig. 376.

279 Viz níže.

280 Počet účastníků nebyl velký, pohyboval se mezi 46 (r. 1900) a 208 (r. 1913), nejčastěji kolem 50–60 delegátů. Na rozdíl od konferencí, sjezdy byly společné pro strany ze všech zemí.

281 Srov. permanentní zehrání na stranickou nekázeň v členských řadách. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 11. Sjezd r. 1905 stanovil příspěvek na 10 hal. měsíčně. SÚAP, PM II 1901–1910, k. 3678, sig. 8/1/76/2/ 7. 6. 1905, s. 12.

282 Od r. 1899 vycházel jako Dělnické rozhledy, od r. 1902 pak 2 x týdně pod názvem Pokrok, od

ského lidu, ostatní listy — Stráž na Hané (1900–1908 v Prostějově), Stráž na Slovácku (1905–1907 v Kyjově) a Obrana Slovácka (1908 v Kyjově a Hodoníně), Světlo (1899–1900), Národní socialista (1900–1901) a Robotník (1904–1906) v Mor. Ostravě, Horácko (1911–1914 v Mor. Budějovicích a Třebíči) — měly vesměs regionální charakter a často též jepičí život. Úroveň ostatních listů poněkud převyšovala Stráž na Hané, zvláště v období 1903–1905.²⁸³ Jako orgán frakce „nezávislých“ vycházely v Brně krátce listy Národní socialista (1907) a Svobodná Morava (1908). V celku se národně sociální tisk na Moravě svým utápěním se v osobních polemikách, aférách a finančních těžkostech jen stěží mohl stát oporou příznivého rozvoje strany.²⁸⁴

4.4.3. POSTAVENÍ NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ STRANY NA MORAVĚ

4.4.3.1. Limity vzestupu: vztah k lidové straně: Počáteční poměrně rychlý a úspěšný organizační vzestup národně sociální strany na konci 90. let 19. a na počátku nového století slavil první úspěchy v říšských volbách r. 1901, když v páté volební kurii na Moravě byli zvoleni dva její kandidáti (stavitelský asistent F. R. Reichstädter a slévač A. Sehnal) z celkem šesti v českých zemích zvolených národně sociálních poslanců. Národně sociální strana na Moravě tehdy obdržela v prvním kole voleb jen asi 3300 hlasů, tj. 1 %, ²⁸⁵ přesto se podle počtu mandátů získaných v páté volební kurii stala vůbec nejúspěšnější českou stranou na Moravě, neboť zde získala dva z pěti českých mandátů, zatímco o zbylé tři se podělili sociální demokraté, katolíci a lidovci. Tento úspěch byl umožněn tím, že národně sociální strana uzavřela k volbám v páté kurii volební kompromis s lidovou stranou a její kandidáti byli jako protiváha sociální demokracie podporováni voliči většiny ostatních českých stran.²⁸⁶

Pro vývoj a pozice moravské národně sociální strany byl proto klíčový její vztah k lidové i mladočeské straně. V období před r. 1901 se moravští národní sociálové v boji se sociální demokracií skutečně prezentovali jako spojenci lidové strany. Získali její podporu do té míry, že se lidová strana podobně jako mladočeská v Čechách stala patronem rodícího se hnutí národních dělníků a jejich mladé strany, že je podporovala tiskem, materiálně i aktivní účastí na jejich

---

r. 1908 jako Snahy lidu a v letech 1909–1914 jako Moravský lid. V r. 1898 vycházel ještě Československý dělnický obzor. Srov. J. MIKULKA, Vznik (1980) 18, 21, 27, 44–45, 74–77. M. WURMOVÁ, Soupis (1955). O stavu tisku na počátku r. 1901: ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 28–31.

283 Už r. 1900 měla kolem 900 výtisků týdně a značně získala příchodem redaktora A. Hejnice r. 1901 a po něm R. Bechyně.

284 Moravský lid měl v r. 1909 náklad 3000 ks, ale byl stejně jako Pokrok (1300 K) velmi zadlužen (2800 K). Vedení strany muselo propouštět redaktory a hodlalo zavést členský poplatek na agitační fond ve výši 50 hal. měsíčně a vytvořit vydavatelské družstvo Moravského lidu s podíly po 40 K. MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 19. 1., 23. 1., 20. 10. 1910.

285 Srov. přílohu.

286 A. Sehnal tak „zdědil“ ostravský mandát po sociálním demokratu A. Bernerovi.

akcích v naději, že se jí prostřednictvím národních sociálů podaří udržet politický vliv na voliče páté kurie.²⁸⁷ Podporovala je i poté, když se na sjezdu 9.–11. 4. 1898 národně sociální strana na Moravě stala organizační součástí celočeské národně sociální strany.

Národní sociálové zpočátku podporu lidové strany sami vyhledávali a s povděkem ji přijímali. Obraceli se na její představitele s oficiálními i neoficiálními žádostmi o finanční podporu svého agitačního fondu a tisku a o ochranu před perzekucí, snažili se též prostřednictvím lidoveckých poslanců oslovit zemský sněm a iniciovat některé návrhy zákonů. Finanční i morální podpora, které se národním sociálům — především zásluhou dobrých kontaktů F. Adamíry a V. Šafra s V. Šíleným v Brně a F. R. Reichstädtra s prostějovskými lidovci a jejich orgánem Hlasy z Hané — od lidovců dostalo, byla přijímána s povděkem.²⁸⁸ Národní sociálové také oceňovali, že lidovci „zejména nezištně obhajují vždy stoupence strany naší“ a že při nedostatku vzdělanějších vrstev v národně sociální straně jsou ochotni jí intelektuálně vypomáhat, jako např. lidovec L. Pluhař. Tento „náš milý přítel“, jak byl ve sjezdovém materiálu ze zemské konference národních sociálů r. 1901 označen, vystoupil na této konferenci 1901 s jedním z hlavních sjezdových referátů „O časových hospodářských úkolech strany naší“, i když sama konference jednala a rozhodla o revidování dosavadního vstřícného vztahu k mladočeské a lidové straně.²⁸⁹

Tento idylický vztah byl možný do té doby, než se národní sociálové zapojili do soukolí oficiální politiky. Zisk dvou říšských mandátů musel dříve nebo později vést k jasnějšímu vymezení místa strany v českém politickém spektru, zvláště když se mladočeská politika ve Vídni začala rozcházet s protivládní opozičností pražského vedení národně sociální strany, které také zaujalo negativní stanovisko k možnosti vstupu svých poslanců do mladočeského klubu. Spor o to, zda národně sociální poslanci na Moravě mají zůstat věrni svému předvolebnímu závazku, jímž lidová strana podmínila volební podporu národně sociálních kandidátů, a vstoupit do mladočeského klubu, nebo zda mají respektovat pokyny pražského ústředí strany, přerostl během r. 1901 z různic mezi poslanci F. R. Reichstädtem a A. Sehnalem v hlubokou roztržku a krizi celé národně sociální strany na Moravě. Zároveň se tak vyhroutil vztah k lidové straně. Zemská konference strany na jaře 1901 se přiklonila k protimladočeskému stanovisku poslance A. Sehnala, zatímco poslanec F. R. Reichstädter se odmítl rozhodnutí konference podřídít a z mladočeského klubu nevystoupil.²⁹⁰ Strhl tak

---

287 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 50–51.

288 Řada dokladů k tomu (např. o poskytnutí 100 zl. poslaneckým klubem ve prospěch Dělnických rozhledů, o placení účtů za tiskárnu, o interpelacích ve prospěch národních sociálů) je v MZA, G–68, k. 40 (Hšská rada) 28. 7. 1899, k. 42 (Socialisté) 16. 11. 1899, 27. 11. 1899, k. 43 (Stávka 1900). Též: OA Prostějov, poz. O. Přikryla, Paměti, 525–527.

289 ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 5, 10.

290 Konference r. 1901 se postavila za A. Sehnala v poměru hlasů 53:10. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 13–27; J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 101–102; V. ŠLESIGER, *Z bojů* (1947) 30–32.

za sebou část starého výkonného výboru i některé organizace na Brněnsku a Prostějovsku, včetně prostějovského listu Stráž na Hané. Rozkolu, který následoval, nezabránila ani smírná zprostředkovací mise V. Klofáče 4. 8. 1901 v Prostějově,²⁹¹ ani snahy lidové strany zmírnit protimladočeské ostří nového vedení národně sociální strany přizváním k založení antiklerikální ligy 25. 8. 1901.

4.4.3.2. Rozbroje a neúspěchy v období všeobecného hlasovacího práva: Vnitřní rozbroje, které potom provázely a ochromovaly národně sociální stranu po celé následující období, ukázaly, že její dosavadní organizační úspěchy a pozice byly postaveny na velmi vratkém základě. Nedostatek konstruktivní politiky a boj proti všem, jak proti sociální demokracii, katolickým stranám, tak nově i proti mladočechům a lidové straně, přivedly národně sociální stranu do izolace, frakčních bojů a nakonec do bezvýznamnosti.²⁹² Z této bezvýchodné situace ji nevyvedlo ani občasné koketování s pokrokáři a agrárníky na základě antiklerikalismu. Naopak další a další vnitřní rozbroje oslabovaly její akceschopnost. Citelně byla ochromena zvláště v období voleb do říšské rady r. 1907, kdy se od ní odštěpila frakce tzv. „nezávislých“ na čele s poslancem A. Schnalem a J. F. Karasem, která soustředěovala 41 organizací, ponejvíce z Brněnska, a list Národní socialista.²⁹³ Tato krize se ještě více prohloubila během r. 1908, kdy ze strany odešel tajemník výkonného výboru a redaktor tiskového orgánu Pokrok V. Šlesinger, který znechucen osobními útoky přešel do lidové strany, a kdy byl ze strany vyloučen aktivní propagátor národního socialismu na Ostravsku a Slovácku J. Karnet.²⁹⁴ Krizi moravské organizace se nepodařilo odstranit ani pátému „celočeskému“ sjezdu strany, který se sešel 18.–20. 4. 1908 v Praze, ani pražskému výkonnému výboru, který vyslal na post tajemníka moravské zemské organizace zkušeného pracovníka, redaktora R. Laubeho. Na zemské konferenci 16.–17. 1. 1909 v Husovicích došlo sice ke smíru a znovu-připojení frakce „nezávislých“, ale spory uvnitř strany přetrvávaly i v následujícím roce, kdy další krizi, která byla způsobena konfliktem tajemníka strany R. Laubem s opozicí kolem tajemníka Ústředního všeodborového spolku A. Tihelky nezabránilo ani vyloučení Tihelkovy skupiny ze strany ani zprostředkovací mise poslance Švihy 26. 6. 1910 v Brně ani hrozba přeložení zemského výkonného

---

291 MZA, B–26, k. 2005–B, in. č. 2011, 11. 8. 1901; Zpráva výkonného výboru; in: tamtéž, čj. 5433, 29. 9. 1902.

292 Už na konferenci r. 1901 zazněly varovné hlasy, že boj na tři strany — proti sociální demokracii, katolickým stranám a mladočechům — strana nevydrží a někteří delegáti (F. Adamíra) radili jít i nadále s lidovou stranou. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 25–26. Představu o tom, jak se moravští národní sociálové vymezovali negativisticky, si lze učinit ze zprávy o činnosti zemské organizace strany, přednesené tajemníkem V. Šlesingrem na sjezdu celé strany 22.–24. 4. 1905 v Brně, i z tam prezentovaných osobních sporů. Der Kongress der tschechisch-nationalen Arbeiterpartei; in: SÚAP, PM II 1901–1910, k. 3678, sig. 8/1/76/2/, 7. 6. 1905, s. 4–7, 21.

293 MZA, B–26, k. 2205–B, in. č. 2011, čj. 432, 18. 3. 1907; J. MIKULKA, Vznik (1980) 40–42.

294 TAMTÉŽ, 39–40, 42–47; J. MIKULKA, Národně sociální strana (1986) 24–27; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 31–33.

výboru strany z Brna do Přerova. Naopak osobní spory otravovaly ovzduší ve straně i v dalších letech.²⁹⁵

Národně sociální strana tak postupně ztrácela sympatie, které si u části veřejnosti získala aktivitou v boji za všeobecné hlasovací právo, proti militarismu a za české národnostní požadavky, když agitačně těžila zvláště z tragických následků srážek s policií r. 1905, při nichž v Brně a Slavkově zahynuli tři její stoupenci F. Pavlík, J. Marek a M. Žilka,²⁹⁶ i z aféry učitele A. Konečného, který byl pro politickou činnost na nátlak klerikálů přeložen na horší místo.²⁹⁷ Negativistická politika, vnitřní sváry a úzká členská základna odsoudily národně sociální stranu k permanentním volebním neúspěchům. Zemských voleb r. 1902 se neúčastnila a zastoupení na zemském sněmu nedosáhla ani ve volbách r. 1906, třebaže její kandidáti v nově zavedené všeobecné volební kurii získali po katolických stranách a sociálních demokratech největší počet hlasů.²⁹⁸ Politické neúspěchy se jí podařilo částečně prolomit jen při říšských volbách r. 1911 a zemských volbách r. 1913, ale za cenu volebního kompromisu se staročechy. Její kandidát učitel A. Konečný s pověstí antiklerikálního bojovníka se jako jediný moravský národní sociál v obou volbách prosadil proti koalici stran lidovopokrokové, sociálně demokratické a agrární.²⁹⁹

4.4.3.3. *Vazby na pražské ústředí:* Toto směřování moravské národně sociální strany, které ji přivedlo od původního spojenectví s moravskou lidovou stranou ke spojenectví se staročechy, bylo výrazem její bezradnosti a slabosti, ale také jejího úplného podřízení zájmům pražského ústředí strany.³⁰⁰ Národně sociální strana na Moravě se ovšem od počátku jako zemská organizace a součást „celočeské“ národně sociální strany vyvíjela v úzké kooperaci s pražským centrem.³⁰¹ Organizační aktivita se na Moravu stejně jako do jiných částí Čech, Slezska i Dolních a Horních Rakous šířila od jara 1897 z krystalizačního ohniska v Praze.³⁰² Při formování národního socialismu na Moravě hrály proto vzájemné kontakty s pražským ústředím od počátku klíčovou úlohu. Prvních manifestačních akcí v Praze se ve skromném počtu zúčastňovali i národní dělníci

---

295 MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, čj. 475, 17. 2. 1909; 23. 1., 5. 6., 26. 6. 1910; G–297, k. 54, in. č. 125, 21. 3. 1912.

296 25 LET PRÁCE 2 (1922) 10–11, 147–148.

297 TAMTÉŽ, 35–38.

298 Celkem kandidovalo v zemských volbách r. 1906 devět kandidátů. J. MIKULKA, *Vznik* (1980) 110–117.

299 Vnitřní možnosti národně sociální strany na Moravě před r. 1914 nepřímou naznačil její sjezd 7. a 8. 9. 1913, kterého se účastnilo 208 delegátů zastupujících 56 politických organizací, 2 kluby, 55 organizací odborových, 4 mládežnické organizace a 6 sdružení žen. Sjezd delegátů strany národně sociální v Králově Poli; in: *MĚ* 1, č. 76 (9. 9. 1913) 1–2.

300 Kompromis s moravskými staročechy byl moravskými národními sociály přijat pod nátlakem pražského vedení, které v Čechách pro říšské volby r. 1911 uzavřelo kompromis jak s mladočechy, tak staročechy.

301 M. HAVLASOVÁ, *Vznik* (1984) 99–100.

302 *Srov. IM MEMORIAM ALOISE SIMONIDESA* (1929); B. ŠANTRŮČEK, *Masaryk a Klofáč* (1938) 212–236, hlavně 225.

z Moravy³⁰³ a naopak pražské ústředí delegováním svých vůdčích představitelů, jako byl V. Klofáč, A. Simonides, J. Klečák a dal., na schůze, sjezdy a porady v moravských městech podporovalo organizační snahy moravských národních dělníků. V řadě případů mělo pražské vedení lví podíl na organizačních pokrocích na Moravě,³⁰⁴ neboť brněnskému vedení dlouhodobě vypomáhalo svými zkušenými pracovníky. Už 10. 6. 1897 jednal pražský výkonný výbor o tom, „aby na Moravu vyslána dobrá síla, jež by organizační práci zahájila“.³⁰⁵ Za tajemníka výkonného výboru a redaktora tiskového orgánu byl do Brna z Prahy vyslán v letech 1899–1900 V. Šafr a r. 1908 R. Laube (1908).³⁰⁶ Základní společnou styčnou plochou zemské organizace s celou stranou byla kromě programu společná zasedání zemských zastupitelstev, účast moravských představitelů na jednáních výkonného výboru v Praze a hlavně na společných sjezdech strany.³⁰⁷

Rozhod národních sociálů v Čechách s mladočechy nebyl ale moravskou částí strany následován bez problémů, neboť na Moravě národní sociálové těžili z podpory lidové strany více než v Čechách z podpory mladočechů. Přesto stanovisko Prahy v moravské organizaci po její zemské konferenci r. 1901 převážilo, jednoznačná orientace na pražské ústředí však nevyvážila izolaci, v níž se moravští národní sociálové po rozchodu s lidovou stranou na Moravě ocitli. Rozložení politických sil na Moravě s krajními polohami katolického a sociálně demokratického křídla české politiky ji i nadále přitahovalo k lidovcům. Bylo příčinou kolísání jejího politického postupu a její vnitřní nestability. Když byl např. na předvolební zemské konferenci strany v červnu 1906 v Brně vyhlášen lidové straně boj, národní sociálové přesto r. 1907 v druhém kole voleb do říšské rady podporovali lidovecké kandidáty. Kromě toho určité napětí do vzájemných vztahů obou zemských organizací vnášely i vnitřní rozbroje uvnitř moravské organizace, jejichž záminkou se často stávaly útoky na tajemníka strany, který býval většinou jmenován pražským ústředím.³⁰⁸

4.4.3.4. Sociální zázemí: Toto kolísání politického postupu moravské národně sociální strany nevyplývalo jen z gravitačního pole, v němž se pohybovala, ale také z charakteru její sociální základny. Národně sociální strana vznikala jako strana dělnická,³⁰⁹ jejímu rozsáhlejšímu proniknutí mezi tovární dělnictvo však bránily pozice sociálně demokratických odborů, které byly zvláště silné na

---

303 Např. prvního sjezdu strany 9.–11. 4. 1898 v Praze se z Moravy účastnili F. Balcar, F. Adámíra a J. Karnet.

304 Četné doklady in: IM MEMORIAM ALOISE SIMONIDESA (1929) 77, 119–120, 124, 125, 143–145, 156, 163–165, 181.

305 TAMTÉŽ, 90.

306 MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 19. 1. 1910; J. MIKULKA, Vznik (1980) 24–25, 44–47; V. ŠAFR, Z počátků národně sociálního hnutí na Moravě; in: PAMĚTNÍ LIST (1912) 48–51.

307 Konaly se r. 1898, 1900, 1902, 1905, 1908, 1911, 1913.

308 Celočeský sjezd strany r. 1911 v Praze proto rozhodl, „že sekretariát strany bude se obsazovat lidmi z Moravy“. MZA, B–26, k. 2205–A, in. č. 2005, 8. 2. 1911.

309 V čele 64 jejích místních organizací stálo v r. 1901 52 dělníků, 8 živnostníků, 3 rolníci a 1 učitel. Srov. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 8.

Brněnsku a Ostravsku.³¹⁰ Mnohem větší ohlas nalezla mezi zaměstnanci a malo-výrobním dělnictvem i samotnými živnostníky a částečně mezi dělnickou a učňovskou mládeží.³¹¹

Na rozdíl od rozmanitější členské základny národně sociální strany v Čechách, výstižně zachycené ve vzpomínkách A. P. Veselého,³¹² si národně sociální strana na Moravě zachovávala plebejštější charakter. Převahu v ní udržovali dělníci a maloživnostníci, ve velmi omezené míře byli do jejich řad integrováni příslušníci ostatních vrstev. Na konci r. 1899 ze 124 členů Politického klubu národní strany dělnictva československého v Brně patřilo do kategorie zaměstnanců a inteligence jen 16 členů klubu, zatímco ostatní členové, kromě jednoho rolníka a 4 bez udání profese, patřili k maloživnostnictvu nebo dělnictvu.³¹³ Po čtvrtém celočeském sjezdu strany r. 1905 v Brně, který přijal usnesení, aby zemský výkonný výbor strany „neodkladně navázal styky se Zemědělskou radou pro markrabství a hospodářskými spolky okresními a nastoupil společnou akci ku vzdělávání našich zemědělců“,³¹⁴ hledala moravská národní sociální strana oporu i v rolnických vrstvách, z nichž zejména venkovská mládež pozitivně reagovala na její antimilitaristickou agitaci. V konkurenci s nově založenou moravskou agrární stranou však v boji o rolníka a zemědělského dělníka neuspěla. Naopak, jak naznačuje názorový vývoj J. Marchy, ztrácela pozice, které v těchto vrstvách hlavně mezi venkovskou antimilitaristicky naladěnou mládeží měla, ve prospěch agrární strany.³¹⁵

Od počátku svého vývoje trpěla národně sociální organizace na Moravě nedostatkem inteligence, neboť i ten „zcela nepatrný hlouček“ inteligence, který ji zpočátku podporoval, tvořili stoupenci lidové strany.³¹⁶ Po vzájemném politickém odcizení obou stran se tak politická kultura národních sociálů vytvářela stále nezávisleji na měšťanské společnosti. Vlastní osvětová a kulturní činnost (přednášky, vzdělávací kurzy, výlety, knihovny, divadlo ap.) vytvářela v jednotlivých centrech národně sociálního hnutí autonomní sociálně psychologické

---

310 Srov. TRÍSET LET PRÁCE A BOJŮ (1928) 139, 160–161.

311 Zájem o učňovský dorost, který se k ní hlásil, vedl na konferenci strany r. 1901 k akceptování návrhu na vytvoření komise, která měla bránit zneužívání učňů zaměstnanci. Skládala se ze 4 živnostníků, 4 dělníků a 1 profesora. ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 35–36.

312 „V řadách jeho sešli se rozmanití lidé: političtí nespokojenci všech barev, romantická mládež, vlastenečtí indiferentní, dílovedoucí, tzv. inteligentní stavby,....“ A. P. VESELÝ, Omladina (1902) 453–454.

313 Srov. J. MIKULKA, Vznik (1980) 107–108.

314 Tento návrh podal poslanec A. Sehnal; rovněž návrhy R. Bechyně (na vypracování programu pro zeměd. chudinu, zřízení Ústředního spolku zemědělského a na vydání agitačního spisku) byly sjezdem přijaty. Srov. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 26–27.

315 J. Marcha, který patřil k okruhu antimilitaristického hnutí, ještě v r. 1906 vydal nákladem tiskového výboru národně sociální strany brožuru Listy k zemědělským dělníkům (Praha 1906), v níž agitoval pro vstup do Ústředního sdružení československých zemědělců, po té však vystupuje jako redaktor a předák agrární strany na Moravě.

316 Jsou jmenovitě (L. Pluhař, J. Čapek, P. Fiša, H. Bulín, J. Seidl, K. Čermák, Bartoníček) a s pochvalou uvedeni in: ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 10.

klima,³¹⁷ které je ohraničovalo jak proti sociálně demokratickému a katolickému táboru, tak i proti táboru národně liberálnímu. Rozdíly v charakteru sociální základny národně sociální a lidové strany, které se přes původní zájem obou stran o vrstvy živnostenstva postupně prohlubovaly, tendenci k vytvoření uzavřeného milieu jen utvrzovaly, protože národní sociálové ve snaze jednoznačně upevnit a profilovat svou členskou základnu odmítali do svých řad přijímat lidi, „kteří si říkají národní, ale sociální nejsou“.³¹⁸ Stále silněji pociťované odcizení od měšťanských vrstev bylo kromě sociálních bariér prohlubováno také permanentně napjatým vztahem ke státní moci. Antiautoritativní postoje národních sociálů vůči státu a persekuci protiakce státní moci se staly součástí jejich politické kultury, která od nich odrazovala příslušníky společensky etablovaných vrstev.³¹⁹

4.4.3.5. Program a politická praxe: Programově se národně sociální strana na Moravě opírala o programové dokumenty platné pro stranu jako celek. Jejich základem byl program navržený V. Klofáčem a přijatý na 1. sjezdu strany v dubnu 1898 v Praze, který platil bez podstatných změn až do sjezdu strany v dubnu r. 1918.³²⁰ Menších úprav program doznal na sjezdu roku r. 1901, kdy byl doplněn o program komunálně-sociální,³²¹ a na 3. sjezdu r. 1902 v Praze, kdy byl rozšířen a upraven podle návrhu V. Choce.³²² Moravští sociálové nevybočovali z programových zásad celé strany ani při svém pokusu o formulování vlastního programu z počátku r. 1898,³²³ i když ve srovnání s později přijatým Klofáčovým programem nekladli takový důraz na historické státní právo, zato však zdůraznili jeho sociálně radikálnější tón a věnovali větší pozornost zájmům maloživnostníků a rolníků. Platilo to i pro rozvedení programových názorů a úkolů strany na Moravě, které z pověření moravských delegátů strany ve formě samostatné brožury pro agitační účely zpracoval tajemník zemského výkonného výboru strany na Moravě V. Šlesinger.³²⁴ Jednotlivé kapitoly této brožury

---

317 Čtené doklady a vystižení atmosféry tohoto procesu in: ČTYŘICET LET PRÁCE A BOJŮ (1938).

318 ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 11. I když tento vývoj byl typický jen pro skutečná národně sociální centra, je možno pochybnosti o tom, zda se na Moravě skutečně vytvořil svébytný národně sociální tábor ve smyslu „sloupové struktury“, vyvrátit.

319 Podle statistiky ze 4. sjezdu byla perzekuce národních sociálů na Moravě v období 1902–1905 ve srovnání s Čechami relativně větší: Na Moravě bylo odsouzeno 69, v Čechách 73 stoupenců, a to na Moravě na 616 dní vězení oproti 167 dnům vězení pro národní sociály v Čechách. Srov. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 10.

320 PROGRAM ČESKÉ STRANY SOCIALISTICKÉ (1918); J. HARNA, Kritika ideologie (1978) 27–28. Úpravy r. 1911 byly jen malé.

321 PROGRAM NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ STRANY ČESKOSLOVANSKÉ; in: ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 59–67; B. ŠANTRŮČEK, Masaryk a Klofáč (1938) 229–236.

322 PROGRAM ČESKÉ STRANY NÁRODNĚ SOCIÁLNÍ (Brno 1906).

323 Srov. náčrtek programu strany národního dělnictva československého; in: MZA, B26, k. 336, č.j. 1239/9. 2. 1898.

324 V. ŠLESINGER, O úkolech strany nár.-sociální (Brno 1906). S obdobným posláním viz též: DUCH NÁRODNÍHO SOCIALISMU. Rozbor programu a jeho provádění, organizační řád pro Moravu a Slezsko a pokyny pro vedení organizace strany národně sociální (Brno 1902).

(vztah ke státu, náboženství, národu, státnímu právu, školství, obecní samosprávě, sociálním požadavkům, militarismu a zahraniční politice), která vyšla jako první číslo ediční řady „Politická knihovna národně sociální strany“ r. 1906 v Brně, prozrazovaly, že i moravští národní sociálové přikládali klíčovou závažnost především národním a státoprávním otázkám.

Silný nacionální, proti Němcům a proti sociální demokracii vyhrocený podtext oficiálního programu celé strany z dubna 1898, který odpovídal nacionálně rozbourené době konce 90. let,³²⁵ byl v prvních letech 20. století vystřídán větším důrazem na sociální stránky programu,³²⁶ třebaže se při revizi programu r. 1902 samotná radikálně sociální frakce neprosadila. Hlavní prostředek k sociálnímu osvobození byl ovšem spatřován v odstranění národního útlatku a v obnovení českého státu. Státoprávní radikalismus národně sociálního programu, jehož osten mířil proti sociální demokracii, byl doplněn řadou sociálních požadavků (zespolečenštění majetků veřejné důležitosti — plynáren, vodáren, dolů, lesů ap. — daňová politika, všeobecné pojištění, ochranné zákonodárství, dělnické komory ap.), jejichž naplnění mělo vést k hospodářskému a sociálnímu povznesení nižších vrstev. Národní sociálové v protikladu k sociální demokracii odmítali třídní boj a stavěli se za „kooperaci práce a kapitálu“, v hospodářské síle podnikatelských vrstev viděli záruku „žádoucího konsumu schopného dělnictva“.³²⁷

Program do sebe pojal řadu dobově aktuálních demokratizačních požadavků, jako byl požadavek všeobecného hlasovacího práva, zrovnoprávnění žen, antiklerikalismus, „zrušení“ militarismu, zpřístupnění vzdělání ap. Jejich prezentace v politické praxi ale svědčila o tom, že program spíše než jako závazný soubor utříděných programových zásad sloužil jako arzenál agitačních hesel, který byl využíván podle potřeby každodenní politiky. Nesourodost a názorová nejasnost programu se projevovala v kampaňovité politice národních sociálů, zřetelné zvláště v jejich nárazových akcích za všeobecné hlasovací právo kolem r. 1900 a v letech 1904–1905, v jejich krátkodechých antiklerikálních kampaních, které nebránily jejich volebním kompromisům se staročeskou a katolickými stranami, nebo v živení antimilitaristických nálad. Hesla a bezprostřední stranický prospěch většinou platily nad programové zásady.³²⁸ I když to program výslovně neuváděl, národní sociálové se profilovali především proti sociální demokracii, v níž obzvláště na Moravě měli v boji o vliv na „malého muže“ velmi zdatného soupeře. Samotné vedení politického boje moravskými národními sociály tak bylo určováno v prvé řadě protisociálně demokratickým negativismem, často podepíraným antisemitskými projevy, který byl jen výjimečně oslaben přechodným

325 Srov. V. ŠAFR, Z počátků; in: Pamětní spis (1912) 48–51.

326 Na sjezdu r. 1905 bylo konstatováno, že národně sociální strana se po přijetí programu r. 1902 stala „více socialistickou“. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 4.

327 ZÁPIS O ZEMSKÉ KONFERENCI (1901) 61, 63.

328 V. Klofáč na sjezdu v Brně r. 1905 žádal: „Musíme být socialističtější než sociální demokracie“ a „národnější než všechny ostatní národní strany“. PROTOKOL O ČTVRTÉM SJEZDU (1905) 27.

respektováním společných zájmů.³²⁹ Radikalismus, programová nejasnost, politická nestálost i vnitřní spory tak národně sociální straně neumožnily, aby se při stávající konstelaci politických sil na Moravě v zemské politice výrazněji prosadila.

---

329 Např. při stávkách r. 1899 a 1900, nebo po brněnském „Volkstagu“ r. 1905 v boji o moravskou univerzitu a za všeobecné hlasovací právo a proti klerikalismu (aféra A. Konečného).